

DEMOGRAFSKI IZAZOVI U BOSNI I HERCEGOVINI I SVIJETU

DEMOGRAPHIC CHALLENGES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE WORLD

Urednici

Prof. dr. Nusret Drešković

Prof. dr. Edin Hrelja

Prof. dr. Haris Gekić

Prof. dr. Ranko Mirić

***DEMOGRAFSKI IZAZOVI U BOSNI I HERCEGOVINI
I SVIJETU***

***DEMOGRAPHIC CHALLENGES IN
BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE WORLD***

UDC 911.3:314(497.6+100)(082)

Demografski izazovi u Bosni i Hercegovini i svijetu

Urednici: prof. dr. Nusret Drešković, prof. dr. Edin Hrelja, prof. dr. Haris Gekić i prof. dr. Ranko Mirić

Copyright za prvo izdanje © Univerzitet u Sarajevu - Prirodno – matematički fakultet i Geografsko društvo u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2024.

TEHNIČKI UREDNICI

Mr Aida Avdić
Mr Belma Durmišević
Mr Ahmed Džaferagić
Mr Muniba Osmanović

IZDAVAČI

Univerzitet u Sarajevu - Prirodno-matematički fakultet
Zmaja od Bosne 33-35, Sarajevo, 71000 Sarajevo
www.pmf.unsa.ba / pmf@pmf.unsa.ba

Geografsko društvo u Federaciji Bosne i Hercegovine
Zmaja od Bosne 33-35, Sarajevo, 71000 Sarajevo
www.geografija.pmf.unsa.ba / geografija@pmf.unsa.ba

Centar za napredne studije (CNS)
Marka Marulića 2C, 71000 Sarajevo
www.cns.ba / cns.sarajevo@gmail.com

Sva izdavačka i autorska prava zadržana! Nijedan dio ove knjige ne može biti iznova objavljen, u bilo kojem obliku i na bilo koji način, uključujući fotokopiranje, bez prethodnog pismenog odobrenja izdavača, osim u svrhe kritičkih članaka i stručnih prikaza u kojima je dozvoljeno navoditi kraće odlomke. Također nije dozvoljeno pohranjivanje u elektronske baze podataka i objavljivanje djela na internetu od strane trećih lica.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

ISBN 978-9926-453-78-7 (Univerzitet u Sarajevu - Prirodno-matematički fakultet)

ISBN 978-9926-8904-0-7 (Geografsko društvo u Federaciji Bosne i Hercegovine)

ISBN 978-9926-555-09-2 (Centar za napredne studije)

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod ID brojem 60314374.

***DEMOGRAFSKI IZAZOVI U BOSNI I HERCEGOVINI
I SVIJETU***

***DEMOGRAPHIC CHALLENGES IN
BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE WORLD***

Urednici:

Prof. dr. Nusret Drešković
Prof. dr. Edin Hrelja
Prof. dr. Haris Gekić
Prof. dr. Ranko Mirić

Sarajevo, 2024.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
SUVREMENI DEMOGRAFSKI RAZVOJ GRADA ZAGREBA S POSEBNIM OSVRTOM NA MIGRACIJU S INOZEMSTVOM	7
PROMJENE U BROJU STANOVNIKA NA PODRUČJU GRADA GORAŽDE I POSLJEDICE ISTIH NA TRANSFORMACIJU PROSTORA	19
DEMOGRAFSKA KLASIFIKACIJA OPĆINA I GRADOVA BOSNE I HERCEGOVINE - SINTEZNI REGIONALNI PRISTUP	31
DEMOGRAFSKI RESURSI GRADA ISTOČNO SARAJEVO.....	41
UTICAJ DEMOGRAFSKIH PROCESA NA PROSTORNU ORGANIZACIJU OBRAZOVANJA U GRADU ISTOČNO SARAJEVO	51
PROMJENE U NASELJENOSTI I REGIONALNOM RAZMJEŠTAJU STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE.....	67
FERTILNE PROMJENE GRADA BIJELEJINE OD 1998. DO 2020. GODINE	81
BIOLOGICAL COMPOSITION AND DEMOGRAPHIC AGING OF THE DURMITOR REGION.....	91
UTICAJ SAVREMENIH DEMOGRAFSKIH PROCESA NA RAZVOJ OSNOVNOG ŠKOLSTVA U OPĆINI TRAVNIK.....	103

PREDGOVOR

Poštovani čitaoci,

sa zadovoljstvom vam predstavljamo Zbornik radova sa naučne konferencije "Demografski izazovi u Bosni i Hercegovini i svijetu", koja je održana u prostorijama Univerziteta u Sarajevu - Prirodno-matematičkog fakulteta, u periodu od 8. do 9. juna 2023. godine. Konferencija je okupila naučnike iz različitih oblasti, a prvenstveno demografije. Osnovni cilj konferencije bio je informisati naučnu i generalnu javnost o rezultatima najnovijih naučnih istraživanja domaćih i stranih naučnika, te tako omogućiti bolji transfer naučnih postignuća prema demografskim razvojnim politikama i praksi.

Organizatori prve ovakve konferencije u Bosni i Hercegovini bili su Univerzitet u Sarajevu - Prirodno-matematički fakultet, Centar za napredne studije i Geografsko društvo u Federaciji Bosne i Hercegovine. Kroz podršku i angažman ovih institucija, konferencija je dala veliki doprinos u promociji i diseminaciji demografskih istraživanja u Bosni i Hercegovini i svijetu. Na konferenciji je jasno zaključeno da objektivna primjena rezultata demografskih istraživanja mora biti zastupljena u sveukupnoj razvojnoj politici Bosne i Hercegovine i drugih država.

U fokusu naučnog dijela konferencije bili su ključni demografski izazovi sa kojima se suočavaju različite prostorne cjeline u Bosni i Hercegovini i svijetu, a predstavljeni su kroz različite perspektive, istraživačka područja i naučne pristupe. Posebnu važnost konferenciji dalo je izlaganje glavnog govornika u plenarnom dijelu, redovnog profesora dr. Ismeta Akove, sa Univerziteta u Istanbulu, koje je pružilo uvid u demografske karakteristike Republike Turske. Također, veoma značajno je i pomenuti izlaganje u plenarnom dijelu konferencije člana Upravnog odbora Internacionalne unije za naučno proučavanje stanovništva Prof. dr. Alberta Esteve Palosa sa Univerziteta Autonomna iz Barselone.

Konferenciju su svečano otvorili rektor Univerziteta u Sarajevu, prof. dr. Rifat Škrijelj, i dekan Prirodno-matematičkog fakulteta, prof. dr. Nusret Drešković. Također, bitno je istaknuti značajnu podršku i angažman predsjednika Naučnog odbora konferencije, prof. dr. Harisa Gekića, te Organizacionog odbora, prof. dr. Edina Hrelje, koji su svojom predanošću i stručnošću doprinijeli veoma uspješnoj organizaciji konferencije i publikovanju Zbornika. Značajan doprinos u organizaciji konferencije dali su i Prof. dr. Ahmet Alibašić, direktor Centra za napredne studije, te Prof. dr. Ranko Mirić, predsjednik Geografskog društva u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Učešće 68 autora sa 40 prezentacija i dva postera dodatno je obogatilo naučni dijalog i omogućilo razmjenu ideja i naučno-istraživačkih rezultata. Zbornik koji imate pred sobom sastoji se od devet odabranih radova koji se bave spoznajama i razumijevanjem aktuelnih demografskih izazova u Bosni i Hercegovini i šire. Pored pomenutih devet radova, još šest drugih radova sa konferencije publikovano je u naučnom časopisu "Geografski pregled", u brojevima 48 i 49. Svi radovi su prošli detaljan recenzentski proces sa najmanje dvije recenzije kako bi se osigurao njihov kvalitet i relevantnost. Publikovani radovi će biti od velike koristi istraživačima, akademskoj zajednici, donosiocima prostorno-razvojnih odluka, kao i svima koji su zainteresovani za demografsku problematiku.

Na kraju, želimo izraziti zahvalnost svim autorima, recenzentima, učesnicima i organizatorima koji su doprinijeli uspjehu ove konferencije i kreiranju Zbornika.

Urednici

ORGANIZATORI

Univerzitet u Sarajevu - Prirodno-matematički fakultet

Prirodno-matematički fakultet je članica Univerziteta u Sarajevu koja pruža ogroman doprinos naučnom prepoznavanju i vidljivosti Univerziteta u Sarajevu, ne samo u regionalnom, već i u globalnom okviru. Fakultet ima pet naučnih i nastavnih odsjeka (Odsjek za biologiju, Odsjek za fiziku, Odsjek za geografiju, Odsjek za hemiju, Odsjek za matematičke i kompjuterske nauke i veliki broj naučno-istraživačkih instituta, centara i laboratorija koji predstavljaju osnovu za organizaciju nastavnog i naučnog istraživačkog procesa. Studiji na Univerzitetu u Sarajevu - Prirodno-matematičkom fakultetu organizovani su prema bolonjskim principima u prvom, drugom i trećem ciklusu, kao i u stručnom (dvogodišnjem) studiju. Kroz studijske programe i saradnju s privrednim sektorom, mobilnost unutar međunarodne akademske zajednice i dodatne vannastavne aktivnosti, Fakultet pruža studentima profesionalni razvoj s ciljem pronalaženja uspješnog zaposlenja. Osim toga, Fakultet brine o razvoju svog kadrovskog potencijala, stalnom rastu kvalitete i unapređenju internacionalne konkurentnosti nastavnih i naučnih aktivnosti. Misija Fakulteta usklađena je s ciljevima programskih aktivnosti, čija se usklađenost periodično provjerava evaluacijom komplementarnosti studijskih programa s potrebama planiranja i razvoja lokalne i šire društvene zajednice. Fakultet je izdavač brojnih naučnih publikacija i časopisa, te organizator brojnih naučnih skupova, kakav je i ovaj.

Centar za Napredne Studije

Centar za Napredne Studije u Sarajevu (CNS) je nevladina, nezavisna i neprofitna organizacija, osnovana 2006. godine. CNS je posvećen sveobuhvatnom, uravnoteženom i održivom razvoju Bosne i Hercegovine zasnovanom na vrijednostima mira, pravde, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava. CNS teži doprinijeti ovom općem cilju investirajući svoje resurse u sljedeće:

1. Istraživanje - Omogućavanje nezavisnih akademskih istraživanja i analiza politika;
2. Edukacija - Investiranje u lični i profesionalni razvoj;
3. Povezivanje - Povezivanje sličnih stručnjaka i organizacija;
4. Zagovaranje - Promovisanje stavova i pozicija u koje vjerujemo.

Geografsko društvo u Federaciji Bosne i Hercegovine

Geografsko društvo Bosne i Hercegovine osnovano je 1947. godine. Pravni nasljednik Geografskog društva Bosne i Hercegovine nakon 1995. godine je Geografsko društvo u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Geografsko društvo u Federaciji Bosne i Hercegovine definiše u svojim statutima da je njegov glavni zadatak njegovanje i unapređenje geografske nauke. Društvo je dosad organizovalo pet kongresa geografa Bosne i Hercegovine u 2004., 2008., 2012., 2016. i 2020. godini. Organizovanjem konferencija, seminara i objavljivanjem naučnog časopisa "Geografski pregled", Društvo stvara priliku za svoje članove, kao i druge geografe, da započnu naučni i stručni tretman širokog spektra geografskih pitanja, što se prije svega odnosi na teritoriju države Bosne i Hercegovine. Geografi u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i svi drugi geografi i zainteresirani građani iz cijele Bosne i Hercegovine, pridružuju se Društvu dobrovoljno i slobodno.

SUVREMENI DEMOGRAFSKI RAZVOJ GRADA ZAGREBA S POSEBNIM OSVRTOM NA MIGRACIJU S INOZEMSTVOM

Monika Balijs¹
UDC 911.3:314.743(497.5 Zagreb)

Sažetak: Među izrazito nepovoljnim rezultatima popisa 2021. godine posebno zabrinjavaju podatci o međupopisnom smanjenju ukupnoga broja stanovnika svih hrvatskih županija. Grad Zagreb stoga danas više ne obilježavaju izrazito povoljni demografski pokazatelji. S obzirom na potonje i trend iseljavanja s prostora cijele Hrvatske nakon 2013. godine, cilj istraživanja je utvrditi obujam, smjer i motive iseljavanja stanovništva Grada Zagreba u inozemstvo. Rezultati istraživanja pokazuju kako se broj stanovnika Grada Zagreba od 2011. do 2021. smanjio za 2,9 %, ponajprije pod utjecajem negativnoga prirodnog kretanja i migracije s inozemstvom. Apsolutno najveći negativni saldo migracije s inozemstvom u posljednjem međupopisnom razdoblju Grad Zagreb je bilježio s Njemačkom, a najučestaliji motivi preseljavanja ispitanika prema rezultatima anketnoga ispitivanja su ekonomske prirode.

Ključne riječi: Republika Hrvatska, Grad Zagreb, Njemačka, popis 2021, priroda promjena, iseljavanje, motivi iseljavanja.

UVOD

Nepovoljni rezultati popisa stanovništva 2021. godine potvrdili su kako Grad Zagreb kao ekonomski razvijeno i gusto naseljeno područje Hrvatske obilježavaju negativni demografski pokazatelji. Ukupan broj stanovnika Grada Zagreba u posljednjem međupopisnom razdoblju smanjio se za 2,9 %, odnosno s 790.017 stanovnika 2011. na 767.131 stanovnika 2021. godine (DZS, 2022b). S obzirom kako iseljenički tokovi iz Hrvatske u inozemstvo potaknuti ulaskom Hrvatske u Europsku uniju svoje ishodište nisu imali isključivo u slabije, već i u ekonomski razvijenim dijelovima Hrvatske, poput Grada Zagreba (Balijs, 2019), predmet istraživanja je suvremeni demografski razvoj Grada Zagreba. Osim analize demografskih kretanja Grada Zagreba u posljednjem međupopisnom razdoblju, glavni cilj istraživanja jest utvrditi obujam, smjer i motive iseljavanja stanovništva Grada Zagreba u inozemstvo nakon ulaska Hrvatske u EU. S obzirom na ekonomski razvoj, tržište rada, ali i cijene nekretnina u Gradu Zagrebu istraživanju se pristupilo s pretpostavkom kako su osnovni motivi iseljavanja iz Grada Zagreba ekonomski, međutim ne odnose se na nemogućnost zapošljavanja ili zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, već veća primanja, bolji posao, uvjete rada itd., odnosno težnju za nečim boljim no što su ispitanici uživali u Gradu Zagrebu.

TEORIJSKO-METODOLOŠKE POSTAVKE ISTRAŽIVANJA

Pri istraživanju obujma i smjera migracijskih kretanja stanovništva Grada Zagreba s inozemstvom korišteni su podatci Državnog zavoda za statistiku (DZS). Prije analize istih važno je napomenuti kako im je zbog metodoloških manjkavosti potrebno pristupiti s oprezom. Rezultati popisa zbog razlike u statističkoj definiciji ukupnoga stanovništva u pojedinim popisnim godinama nisu u potpunosti usporedivi, a posljednja dva popisa kao osnovni kriteriji za uključivanje, odnosno isključivanje osobe iz ukupnoga stanovništva primjenjuju razdoblje od jedne godine i dulje, i namjeru prisutnosti, odnosno odsutnosti od najmanje godinu dana (DZS, 2022b). Osim popisnih podataka, podatci o vanjskoj migraciji Hrvatske objavljeni u godišnjim izvješćima DZS-a također su metodološki nepouzdan, ponajprije zbog prikupljanja spomenutih podataka temeljem zakonske obveze prijave i odjave prebivališta (Zakon o prebivalištu, 2023) koje se mnogi, bez obzira na novčane kazne, ne pridržavaju.

¹ Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, Hrvatska, mbalijsa@hrstud.hr

Pri istraživanju motiva odseljavanja stanovništva Grada Zagreba u inozemstvo nakon ulaska Hrvatske u EU primarno je korištena kvantitativna metodologija i prigodni uzorak. Potonji je uzorak izabran s obzirom na spomenute metodološke manjkavosti, odnosno nepotpune podatke o broju i obilježjima hrvatskih iseljenika koji ne omogućavaju definiranje reprezentativnoga uzorka. Instrument za prikupljanje podataka bio je online anketni upitnik, Google obrazac postavljen u više Facebook grupa koje okupljaju hrvatske državljane u Njemačkoj („Idemo u Njemačku“ itd.), sastavljen od 43 pitanja, uglavnom zatvorenoga tipa. Online anketni upitnik odabran je zbog geografske udaljenosti između istraživača i ispitanika te s ciljem većega odaziva ispitanika i brzoga prikupljanja podataka. Upitnik je bio anoniman, sudionici su bili upoznati s ciljem istraživanja te im je bilo naglašeno kako će se rezultati koristiti isključivo u znanstveno-istraživačke svrhe. Pitanja su bila podijeljena u nekoliko velikih tematskih područja: sociodemografska obilježja iseljenika, migracijski status, motivi iseljavanja, zadovoljstvo životom u Gradu Zagrebu (prije preseljenja) i Njemačkoj te namjere povratka. Anketno ispitivanje provedeno je u veljači 2023. godine, a prikupljeno je ukupno 487 odgovora. Ciljna skupina istraživanja bili su iseljeni iz Grada Zagreba nakon ulaska Hrvatske u EU u Njemačku, u koju je, s obzirom na podatke DZS-a (2012-2022), iselilo najviše stanovnika Grada Zagreba. Potonji je pristup s ciljem prikupljanja detaljnijih iskaza dopunjen kvalitativnom metodologijom, odnosno polustrukturiranim intervjuima s troje iseljenika, provedenima u ožujku 2023. godine (putem Zoom platforme) i vođenima istim tematskim područjima. Nakon provedenih intervjua pristupljeno je transkripciji istih te analizi i interpretaciji sadržaja. Uzorak za intervjue bio je prikupljen putem spomenutih facebook grupa, a ispitanici su im pristupili dobrovoljno. Svi detalji intervjua s ispitanicima spremljeni su na računalo autora rada, s izmijenjenim imenima, a ispitanicima je garantirana anonimnost i korištenje njihovih odgovora isključivo u znanstveno-istraživačke svrhe. Obilježja ispitanika i rezultati anketnoga ispitivanja/intervjua navedeni su u drugom dijelu rada.

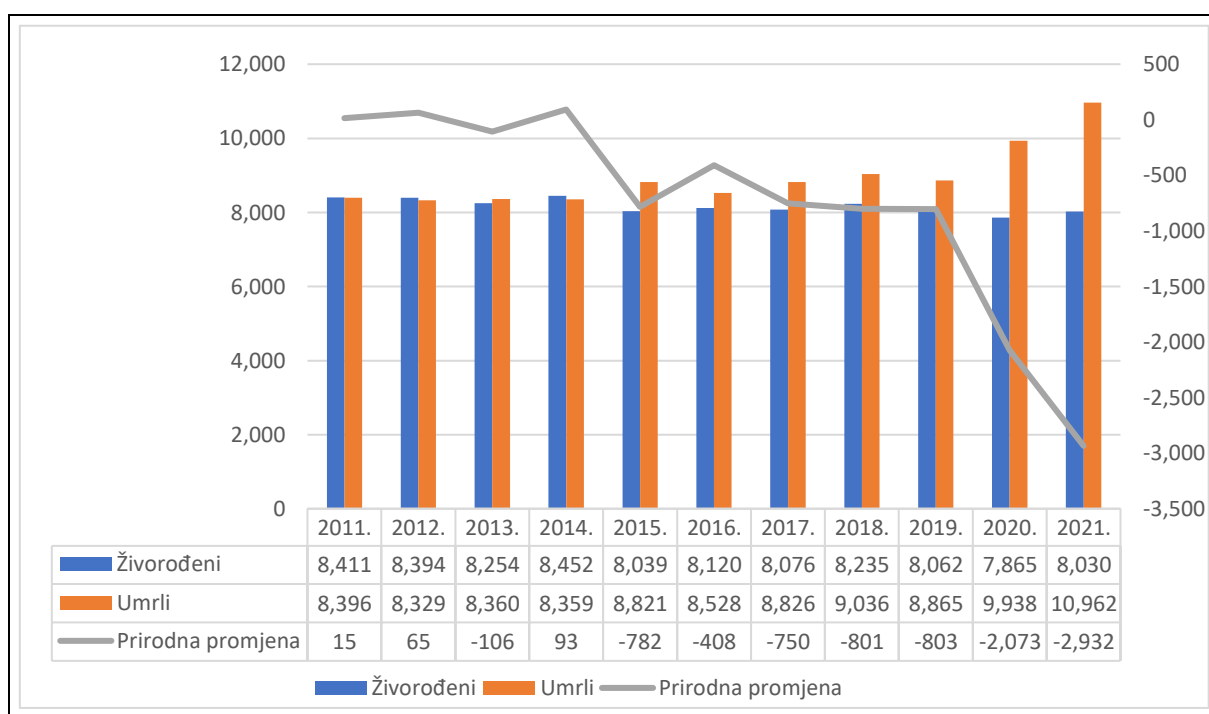
Teorijsko polazište razmatranja motiva iseljavanja iz Grada Zagreba nalazi se u okviru Leejeve (1966) i Lewisove (1982) sistematizacije potisnih čimbenika u četiri kategorije: promjene u prirodnom okruženju, čimbenici ekonomske naravi, politički čimbenici i socijalni čimbenici, odnosno osjećaj depriviranosti migranata. Tzv. push-pull migracijski model pritom je nastao pod utjecajem liberalne teorije migracije prema kojoj se u osnovi svega nalazi interes čovjeka koji teži maksimizirati vlastitu zaradu (Vukić, 1999 prema Mesić, 2002). Sukladno s potonjim i kasnije razvijali su se novi modeli kojima je moguće nadopuniti spomenute spoznaje. Wolpert (1965) je tako razvio model korisnosti mjesta prema kojemu migranti, s ciljem zadovoljenja vlastitih težnji, analiziraju mjesto u kojem žive s obzirom na vlastite težnje i korisnost, a ukoliko je korisnost niža od težnji, potaknuti nezadovoljstvom traže alternativne načine zadovoljenja težnji. Na sličnom je tragu i model subjektivne očekivane korisnosti prema kojemu pojedinci između nekoliko alternativa subjektivnim evaluacijskim procesom biraju opciju koja im pruža najveću korist (De Jong i Fawcett, 1981). Fassman i Hinterman (1997 prema Božić i Burić, 2005) pritom naglašavaju kako su ključni čimbenici pri ponašanju potencijalnih migranata percepcija vlastite situacije i osobna motivacija. Većina ljudi ne zadovoljava se isključivo s preživljavanjem, već ih pokreće težnja za nečim boljim koje se nadaju pronaći u razvijenijim zemljama (Peračković i Rihtar, 2016). Druga pak teorijska objašnjenja ističu kako iako razlike u plaćama, mogućnosti zaposlenja itd. i dalje navode ljude na migraciju, novi uvjeti poput društvenih migrantskih mreža, stvoreni tijekom migracija mogu sami djelovati kao nezavisni čimbenici migracija, putem snižavanja troškova i rizika migracije i sl. (Massey i dr., 1993).

OSNOVNI POKAZATELJI SUVREMENOGA DEMOGRAFSKOG RAZVOJA GRADA ZAGREBA

Od prvog modernog popisa 1857. do posljednjega popisa 2021. godine najveći porast broja stanovnika Grada Zagreba vidljiv je u razdoblju 1921.-1931 (53,8 %), a nakon Drugoga svjetskoga rata od 1961. do 1971., zahvaljujući strukturnim promjenama na selu, deruralizaciji, i ubrzanom urbanoj industrijalizaciji, ponajprije imigracijom (Antić, 2001; Akrap, 2014). Od 1970-ih do prvoga desetljeća 21. stoljeća ukupan broj stanovnika Grada Zagreba također je bio u porastu, međutim dinamika rasta bila je sporija, posebice u razdobljima 1991.-2001. i 2001.-2011., zbog smanjivanja prirodne dinamike, reproduksijske i generacijske depopulacije te slabljenja imigracije. U međupopisnom razdoblju 2001.-2011. Grad Zagreb

bio je među četiri hrvatske županije koje jedine nisu zabilježile ukupnu depopulaciju (Živić, Turk i Pokos, 2014), no nakon popisanih 790.017 stanovnika 2011. godine, u Gradu Zagrebu 2021. godine popisan je 767.131 stanovnik, odnosno 2,9 % stanovnika manje (slika 1). Prema podacima popisa 2021. godine stanovništvo Grada Zagreba čini 19,8 % ukupnoga stanovništva Hrvatske, dok je udio istoga 2011. godine iznosio 18,4 % (DZS, 2012, 2022b). Povećanje spomenutog udjela rezultat je prije svega djelomično povoljnijega demografskoga razvoja stanovništva Grada Zagreba u odnosu na demografska kretanja ostalih dijelova Hrvatske, uvjetovanog primarno pozitivnim saldom međužupanijske migracije.

Iako su pokazatelji prirodnoga kretanja stanovništva Grada Zagreba već godinama povoljniji od istih pokazatelja na nacionalnoj razini (DZS, 2022a), smanjenju broja stanovnika Grada Zagreba u posljednjem međupopisnom razdoblju uveliko je pridonijelo prirodno kretanje stanovništva. Nepovoljni pokazatelji prirodnoga kretanja Grada Zagreba pritom su vidljivi već desetljećima ranije. Još od osamdesetih godina prošloga stoljeća vidljiva je tendencija smanjivanja prirodnoga prirasta uvjetovana procesom starenja stanovništva, padom opće stope fertiliteta, ali i tendencijom smanjenja doseljavanja (Rajić, Pejaković i Lončarić, 2016), a 1992. u Gradu Zagrebu po prvi je put zabilježen veći broj umrlih no živorođenih. Od 1992. do 2021. godine prirodna promjena bila je pozitivna samo u sedam godina. U posljednjem međupopisnom razdoblju u Gradu Zagrebu živorođenih je više no umrlih bilo tek 2011., 2012. i 2014. godine, dok je u svim preostalim godinama zabilježen veći broj umrlih no živorođenih (DZS, 1964-2021). Od 2011. do 2021. godine u Gradu Zagrebu evidentirano je prirodno smanjenje od -8.482 osobe. Najveće je prirodno smanjenje pritom zabilježeno 2020. i 2021. godine, odnosno u pandemijskom razdoblju povećanoga mortaliteta (slika 1). Višim stopama nataliteta Grada Zagreba, u odnosu na stope nataliteta na nacionalnoj razini, djelomično je pridonio pozitivan međužupanijski saldo Grada Zagreba (DZS, 2012-2022), dok su nešto niže stope mortaliteta stanovništva Grada Zagreba u odnosu na nacionalni prosjek djelomično povezane s kvalitetnijom i dostupnijom zdravstvenom zaštitom u Gradu Zagrebu, ali i nešto povoljnijom dobnu strukturom stanovništva u odnosu na dobnu strukturu ukupnoga stanovništva Hrvatske (Grad Zagreb, 2018, 2019).

Slika 1: Broj živorođenih, umrlih i prirodna promjena Grada Zagreba od 2011. do 2021. godine.

Izvor: DZS, 2022a.

Osim toga, stanovništvo Grada Zagreba obilježava proces starenja stanovništva. Prema rezultatima popisa 2021. godine u Gradu Zagrebu bilo je 19,7 % stanovništva u dobi od 0 do 19 godina i 27 % stanovništva staroga 60 i više godina. Udio fertilnoga kontingenta Grada Zagreba u posljednjem međupopisnom razdoblju također se smanjio, s 45,6 % 2011. na 42,9 % 2021. godine, a posebno se smanjio broj i udio ženskoga stanovništva u mlađoj fertilnoj dobi i dobnim skupinama s najvećom

biološkom potencijalnom plodnosti od 20 do 29 godina, s 12,6 % 2011. na 10,7 % 2021. godine. Osim toga, rezultati posljednjega popisa objelodanili su i izrazito negativne pokazatelje demografskoga razvoja Grada Zagreba poput prosječne starosti stanovništva od 43,0 godina, indeksa starenja od 137,2 te koeficijenta starosti od 27,0 (DZS, 2022b).

MEĐUŽUPANIJSKA I MIGRACIJA GRADA ZAGREBA S INOZEMSTVOM

Analiza međuzupanijske i migracije Grada Zagreba s inozemstvom u posljednjem međupopisnom razdoblju pokazuje kako Grad Zagreb bilježi pozitivan međuzupanijski migracijski saldo te negativan migracijski saldo s inozemstvom. U posljednjem međupopisnom razdoblju iz Grada Zagreba u preostale županije odselilo je 73.044 stanovnika, dok je iz drugih županija u Grad Zagreb u istom razdoblju doselilo 102.957 stanovnika. Međuzupanijski saldo Grada Zagreb pritom je bio pozitivan u svim godinama posljednjega međupopisnoga razdoblja (tablica 1).

U istom međupopisnom razdoblju u Grad Zagreb iz inozemstva doselilo je 48.627 stanovnika, dok je iz Grada Zagreba u inozemstvo odselilo njih 53.072. Negativni migracijski saldo Grada Zagreba s inozemstvom pritom je zabilježen od 2014. do 2018. godine (-7.485), odnosno u prvih nekoliko godina nakon pristupanja Hrvatske EU. Najveći broj odseljenih iz Grada Zagreba u inozemstvo zabilježen je 2017. kada je odselilo čak 6.814 osoba, dok je u Grad Zagreb iz inozemstva doselilo tek njih 3.715. Promotrimo li migracije stanovništva Grada Zagreba s inozemstvom nakon ulaska Hrvatske u EU, iz Zagreba u inozemstvo u spomenutom je razdoblju odselilo 49.086 osoba, dok je doselilo njih 44.277 (tablica 1). Osim toga, podatci iz tablice 1 ukazuju i na porast broja doseljenih iz inozemstva u Grad Zagreb posljednjih nekoliko godina. Potonje je rezultat posljednjih godina sve većeg broja doseljene strane radne snage, kako u Hrvatsku u cjelini, tako i u Grad Zagreb.

Sukladno spomenutim kvantitativnim podacima o ukupnoj migraciji Grada Zagreba, odnosno većem broju doseljenoga nego odseljenoga stanovništva, Grad Zagreb predstavlja imigracijsko područje, a pozitivna je migracijska bilanca, ne samo u posljednjem međupopisnom razdoblju, već i ranijim razdobljima, dominantno pridonijela porastu broja stanovnika, kako grada, tako i njegovog metropolitanskog područja (Rajić, 2020). Ipak, spomenuti podatci o međuzupanijskoj i migraciji Grada Zagreba s inozemstvom te prirodnom kretanju stanovništva Grada Zagreba od 2011. do 2021. godine pokazuju kako su upravo prirodno kretanje te migracija Grada Zagreba s inozemstvom uvjetovali smanjenje ukupnoga broja stanovnika Grada Zagreba u posljednjem međupopisnom razdoblju. Migraciji Grada Zagreba s inozemstvom pritom ne pogoduju ni podatci o odseljenima prema starosti koji pokazuju kako je čak 64,7 % odseljenih u dobi do 39 godina (DZS, 2023).

U posljednjem međupopisnom razdoblju u Grad Zagreb iz inozemstva doselilo je ukupno 48.627 stanovnika, pritom najviše (57,4 % ili 27.897) njih iz Bosne i Hercegovine (16.890), Srbije (4.408), Kosova (3.329) i Njemačke (3.270), a nemoguće je pritom ne primijetiti i posljednje tri godine (2019.-2021.) povećani broj doseljenih iz Indije i Filipina (DZS, 2023). Promotrimo li pak suprotni migracijski pravac, odnosno emigraciju iz Grada Zagreba u inozemstvo, od ukupnog broja odseljenih od 2011. do 2021. godine (53.072), najviše je osoba (62,1 % ili 32.976) odselilo u Njemačku (17.888), Bosnu i Hercegovinu (8.798), Austriju (3.703) i Srbiju (2.587) (tablica 2).

Promotrimo li saldo vanjske migracije Grada Zagreba s inozemstvom, najveći negativni saldo Grad Zagreb ima upravo s Njemačkom (-14.618). Podatci iz tablice 2 pokazuju kako se prije pridruživanja Hrvatske EU najveći broj iseljenika iz Grada Zagreba kretao u smjeru Bosne i Hercegovine, dok od 2014. godine najpopularnije odredište istih nesumnjivo postaje Njemačka. Uzmemo li pritom u obzir kako je broj doseljenih Hrvata u Njemačku o kojem nas izvještava Savezni statistički ured Njemačke (Akrap, Strmota i Ivanda, 2017; Balija, 2020; Destatis, 2022) znatno veći od broj odseljenih iz Hrvatske u SRNJ vidljivog u godišnjim izvješćima DZS-a, mogli bismo zaključiti kako je i broj odseljenih iz Grada Zagreba zasigurno veći od spomenutoga.

Tablica 1: Ukupno doseljeno i odseljeno stanovništvo Grada Zagreba od 2011. do 2021. godine.

Godina	Doseljeni			Odseljeni			Saldo ukupne migracije	Saldo migracije među županijama	Saldo migracije s inozemstvom
	ukupno	iz druge županije	iz inozemstva	Ukupno	u drugu županiju	u inozemstvo			
2011.	10.926	8.883	2.043	8.787	6.788	1.999	2.139	2.095	44
2012.	10.548	8.241	2.307	8.396	6.409	1.987	2.152	1.832	320
2013.	11.606	9.012	2.594	8.735	6.731	2.004	2.871	2.281	590
2014.	13.116	10.376	2.740	10.076	6.955	3.121	3.040	3.421	- 381
2015.	13.644	10.886	2.758	11.512	6.466	5.046	2.132	4.420	-2.288
2016.	13.765	10.435	3.330	11.059	6.183	4.876	2.706	4.252	-1.546
2017.	13.758	10.043	3.715	12.755	5.941	6.814	1.003	4.102	-3.099
2018.	16.004	9.606	6.398	12.762	6.193	6.569	3.242	3.413	- 171
2019.	17.527	9.882	7.645	13.830	6.573	7.257	3.697	3.309	388
2020.	14.214	7.516	6.698	12.591	6.583	6.008	1.623	933	690
2021.	16.476	8.077	8.399	15.613	8.222	7.391	863	-145	1.008
Ukupno	151.584	102.957	48.627	126.116	73.044	53.072	25.468	29.913	-4.445

Izvor: DZS, 2012-2022.

Tablica 2: Odseljeno stanovništvo iz Grada Zagreba prema zemlji odseljenja od 2011. do 2021. godine.

Zemlja odseljenja	Godina odseljenja										
	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
BiH	974	810	565	321	652	460	409	930	1.115	1.184	1.378
Srbija	163	193	110	135	153	109	-	147	358	569	650
Njemačka	154	248	288	988	1.956	2.228	3.422	2.693	2.627	1.442	1.842
Austrija	119	106	110	274	618	264	413	394	458	385	562
Francuska	52	31	40	-	-	-	-	-	-	-	-
Slovenija	45	40	45	56	-	-	-	-	-	-	-
SAD	42	37	46	78	114	85	102	128	-	-	113
Italija	41	-	59	66	139	86	83	-	-	-	-
Kina	38	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sjeverna Makedonija	25	-	-	-	-	-	-	-	-	132	-
Albanija	-	-	-	-	-	-	-	82	130	166	190
Švicarska	-	29	53	133	220	93	136	173	169	123	185
Švedska	-	-	-	-	76	115	161	193	162	-	-
Rusija	-	-	-	51	-	-	-	-	-	-	-
Nizozemska	-	-	-	-	71	-	-	-	-	-	-
UK	-	30	36	64	92	130	186	180	177	142	182
Irska	-	-	-	-	-	341	531	427	270	141	174
UAE	-	-	-	-	-	-	93	-	-	-	-
Kosovo	-	-	-	-	-	-	-	-	273	441	445
Ostale zemlje	281	381	454	705	924	928	1.221	1.171	1.444	1.154	1.489
Nepoznato	65	34	198	250	31	37	57	51	74	129	181
Ukupno	1.999	1.987	2.004	3.121	5.046	4.876	6.814	6.569	7.157	6.008	7.391

Izvor: DZS, 2023. *u tablici su prikazane frekvencije za deset zemalja u koje je odselio najveći broj stanovnika Grada Zagreb.

Najveći pozitivan migracijski saldo Grad Zagreb ima s Bosnom i Hercegovinom (8.092) (DZS, 2023). Potonje pritom ne čudi s obzirom kako je Hrvatska, a time i Grad Zagreb, dugo vremena bila među najčešćim odredišnim zemljama iseljenoga bosanskohercegovačkoga stanovništva (Klempić Bogadi, Gregurović i Podgorelec, 2018).

REZULTATI ANKETNOGA ISPITIVANJA I INTERVJUA

Sociodemografska obilježja i migracijski status ispitanika

Anketno ispitivanje provedeno je na uzorku od 487 ispitanika, odnosno odseljenih iz Grada Zagreba u Njemačku, od kojih je 41,9 % muškoga, a 58,1 % ženskoga spola. Gotovo svi ispitanici rođeni su u Hrvatskoj (81,5 %) ili Bosni i Hercegovini (14,9 %), a manji dio njih rođen je u Njemačkoj, Sloveniji, Srbiji, Makedoniji... Većina ispitanika pritom je u Gradu Zagrebu (prije iseljenja) živjela od rođenja (69,6 %), dok su ostali u Grad Zagreb doselili tijekom života. U trenutku anketnoga ispitivanja najviše ispitanika (65,9 %) živjelo je u dvije Njemačke pokrajine - Baden Württemberg i Bayern, točnije u dvjema saveznim pokrajinama u kojima prema podacima Destatisa (2022) već godinama živi najviše Hrvata. S obzirom kako je fokus istraživanja na iseljavanju iz Grada Zagreba nakon ulaska Hrvatske u EU, svi su ispitanici iselili između 1. srpnja 2013. i kraja 2022. godine. Najviše je ispitanika iselilo 2017. (25,1 %), 2016. (17,2 %), 2018. (13,3 %) i 2022. (11,5 %), dok je najmanje njih iselilo 2020., 2021. i 2013. godine. Potonje i ne čudi s obzirom kako je u recentnom valu iseljavanja Grad Zagreb, ali i Hrvatsku najviše stanovnika napustilo upravo od 2015. do 2017. godine, posebice 2017. kada je recentni val iseljavanja iz Hrvatske prema broju iseljenih dostigao vrhunac. Pritom, čak 80,7 % ispitanika istaknulo je kako im je migracijsko iskustvo u recentnom iseljeničkom valu ujedno i prvo inozemno migracijsko iskustvo u životu.

Najviše je ispitanika (50,7 %) u dobi od 30-39 godina, nakon njih najbrojniji su ispitanici u dobi od 40-49 (24,6 %) i 18-29 godina (19,9 %), dok je najmanje ispitanika u dobi od 60 i više godina. Najmlađi ispitanik u trenutku ispitivanja imao je 21, a najstariji 69 godina. Prema bračnom statusu najviše ispitanika izjasnilo se kao oženjeni/udata, u partnerskoj zajednici i kao samci, dok su prema obrazovnom statusu najzastupljeniji bili ispitanici sa završenom srednjom školom, diplomskim i preddiplomskim studijem. Prema statusu zaposlenja prije odlaska u inozemstvo 78,2 % ispitanika bilo je zaposleno, najviše njih na puno radno vrijeme (92,8 %), neodređeno (70,2 %) i u struci (76,6 %), dok je trenutno u njemačkoj zaposleno njih 92,1 %. Gotovo jednak broj zaposlenih ispitanika u Njemačkoj radi i ne radi „u struci“, uz blagu prevlast onih koji su zaposleni „u struci“. Najviše ispitanika pritom je zaposleno u građevinarstvu, uslužnim djelatnostima, djelatnostima zdravstvene zaštite i socijalne skrbi i u sektoru informacija i komunikacija. Najviše je ispitanika posao pri dolasku u Njemačku pronašlo putem samostalnoga javljanja na oglas, a zatim uz pomoć obitelji, prijatelja ili poznanika te uz pomoć agencija za zapošljavanje.

Motivi iseljavanja iz Grada Zagreba nakon ulaska Hrvatske u EU

Među motivima koji su utjecali na iseljavanje 487 ispitanika iz Grada Zagreba ističu se, sukladno pretpostavkama, motivi ekonomske prirode, ponajprije niski/nezadovoljavajući prihodi od rada (prosječna ocjena utjecaja 3,92) i nezadovoljavajući životni standard (prosječna ocjena utjecaja 3,92) (slika 3). Potonje i ne čudi, s obzirom na podatke Eurostata za 2022. godinu koji pokazuju kako se Hrvatska nalazi pri dnu europske ljestvice kada je riječ o životnom standardu (Eurostat, 2023a). Ekonomske kao vodeće motive iseljavanja i iz drugih dijelova Hrvatske (Slavonije) potvrdila su i druga istraživanja (Rajković Iveta i Horvatin, 2017; Bališa, 2023a, 2023b), a osim u Hrvatskoj isti su učestali motiv iseljavanja i iz susjednih i drugih europskih zemalja (Lang i Nadler, 2014; Mujić i Zaimović Kurtović, 2017), posebice zemalja u razvoju te novijih članica EU. Osim toga, viši životni standard i veće plaće dominantni su razlozi migracijskih aspiracija mladih u velikom broju zemalja jugoistočne Europe (Todorović i sur., 2020; Adamović i Potočnik, 2022). Korupcija i nepotizam, koji se u pojedinim istraživanjima ističu kao vodeći motivi iseljavanja iz Hrvatske (Jurić, 2017) prema iskazima ispitanika u ovom istraživanju tek su na 6. mjestu s prosječnom ocjenom utjecaja na iseljavanje od 3,31 (slika 3).

Osim spomenutih, rezultati istraživanja pokazali su kako na iseljavanje iz Grada Zagreba snažan utjecaj ima i nemogućnost rješavanja stambenoga pitanja (prosječna ocjena utjecaja 3,62). U prilog potonjemu govore i podatci DZS-a (2023b) o indeksu cijena stambenih objekata (*house price index*, tj. HPI) prema kojima su cijene istih u Gradu Zagreb u samo godinu dana porasle u prosjeku za 22,5 %. U istom razdoblju cijene

stambenih objekata na prostoru EU u prosjeku su porasle za 3,6 %, a najveće je povećanje pritom zabilježeno upravo u Hrvatskoj (Eurostat, 2023b). Porast cijena nekretnina u Hrvatskoj, odnosno u Gradu Zagrebu, pritom nije rezerviran samo za 2022. već posljednjih nekoliko godina, stoga ne čudi ni činjenica kako je u Hrvatskoj prosječna dob odlaska mladih iz roditeljskoga doma među najvišima u EU (Eurostat, 2021). Potonji čimbenik kao izrazito važan pri donošenju odluke o iseljavanju istaknuli su i intervjuirani ispitanici navodeći odgovore poput:

Jako je utjecalo to što si nismo mogli priuštiti svoju nekretninu, ali ne mogu reći da je najviše utjecalo jer da smo i ja i suprug imali pristojne plaće mogli bi kupiti stan. Tako da...premale plaće, visoki troškovi života, od plaće do plaće. Pa je došla beba, a mi kod mojih u stanu (...). (Ispitanica 2, 35 godina)

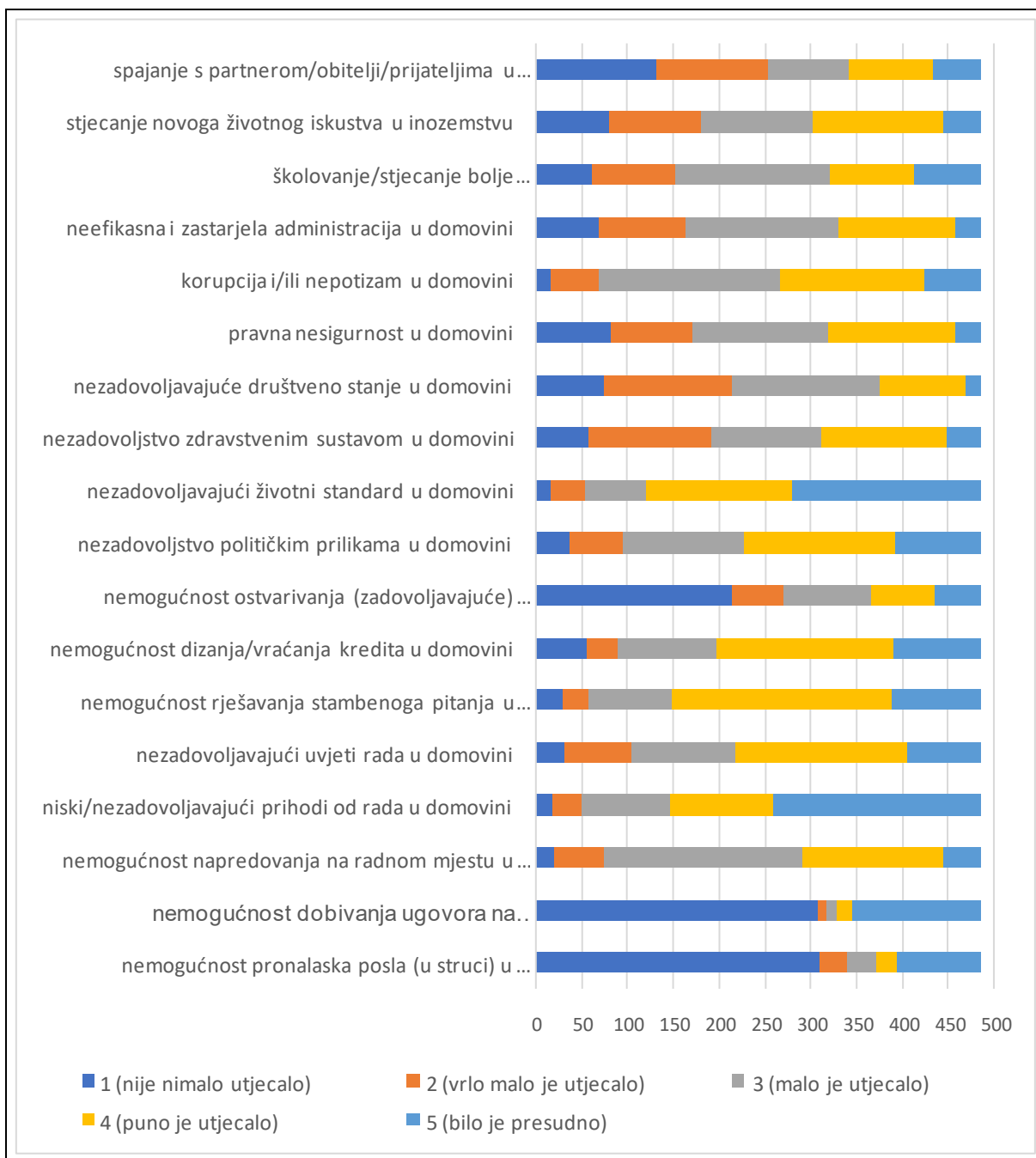
Odnosi srodstva ili prijateljstva, koji se nerijetko ističu kao čimbenici koji utječu na prihvata i integraciju migranata, služe kao kanal informiranja, snižavaju troškove i povećavaju neto dobitak migracije te time povećavaju vjerojatnost migriranja (Massey i dr., 1993; Božić i Burić, 2005), te odlazak za partnerom, prema rezultatima istraživanja i u usporedbi sa spomenutim ekonomskim motivima, nisu imali snažnu ulogu pri iseljavanju ispitanika iz Grada Zagreba. Utjecaj spajanja s partnerom/obitelji/prijateljima u inozemstvu na iseljavanje iz Grada Zagreba ispitanici su ocijenili prosječnom ocjenom 2,54. Iako je tek 10,9 % ispitanika potonji faktor istaknulo kao presudni faktor iseljavanja, rezultati intervjua pokazali su kako su obitelj i prijatelji u inozemstvu pojedinim ispitanicima ipak služili kao dodatan poticaj iseljavanju:

Bili su neki od naše familije i prijatelja vani. Nije da smo iselili samo zato jer su oni bili u Njemačkoj, ali bila nam je to olakotna okolnost. Lakše ti je ipak kad ideš u stranu državu, ali k ljudima koje znaš. (Ispitanik 1, 34 godine)

Najmanji utjecaj na iseljavanje ispitanika iz Grada Zagreba imali su nemogućnost ostvarivanja (zadovoljavajuće) poduzetničke aktivnosti (prosječna ocjena utjecaja 2,35), nemogućnost pronalaska posla (u struci) (prosječna ocjena utjecaja 2,01) i nemogućnost dobivanja ugovora na neodređeno (prosječna ocjena utjecaja 2,32) (slika 3). Spomenuto pritom korelira s obilježjima ispitanika, odnosno činjenicom kako je velik udio ispitanika prije iseljavanja bio zaposlen, u struci i na neodređeno, a isti su rezultati vrlo vjerojatno karakteristični za Grad Zagreb i pojedine druge razvijene dijelove Hrvatske te vrlo različiti od potisnih motiva iseljavanja stanovništva iz ruralnih ili drugih slabije razvijenih dijelova Hrvatske. Potonje je objašnjenje potkrijepila svojim odgovorom i intervjuirana ispitanica navodeći:

U Zagrebu je lakše u odnosu na druge dijelove Hrvatske doći do posla u struci i na neodređeno, jesu i plaće veće, ali i troškovi života i nekretnina. Pa ti opet ni to nije dovoljno i ideš van za boljom plaćom umjesto životarenja. (Ispitanica 3, 27 godina)

Spomenuti podatci o zaposlenosti ispitanika prije iseljavanja te utjecaj pojedinih motiva na njihov odlazak, poput niskih/nezadovoljavajućih prihoda od rada i nezadovoljavajućeg životnog standarda potvrđuju pritom i postavke liberalne teorije migracija prema kojoj se u osnovi svega nalazi čovjek koji nastoji maksimizirati svoju zaradu i čije je ponašanje vođeno kriterijima zadovoljstva i korisnosti (Vukić, 1999 prema Mesić, 2002).

Slika 3: Procjena utjecaja motiva na iseljavanje ispitanika iz Grada Zagreba u Njemačku.

Spomenuti prosjeci rezultati su procjena prema sljedećim kategorijama: (1) nije nimalo utjecalo, (2) vrlo malo je utjecalo, (3) malo je utjecalo, (4) puno je utjecalo i (5) bilo je presudno, a s obzirom na disperziju, rezultate istraživanja o procjeni utjecaja motiva moguće je analizirati i prema ukupnim vrijednostima pojedinih kategorija. Niski/nezadovoljavajući prihodi tako su bili presudan motiv za iseljavanje iz Grada Zagreba za čak 46,4 % ispitanika, odnosno utjecali su puno ili su bili presudni za iseljavanje njih 69,8 %. Nezadovoljavajući životni standard bio je presudan motiv iseljavanja 42,3 % ispitanika, odnosno utjecao je puno ili presudno na iseljavanje njih 74,9 %. Idući motiv s najvećom prosječnom ocjenom utjecaja na iseljavanje bila je nemogućnost rješavanja stambenoga pitanja u domovini koja je presudno utjecala na iseljavanje 20,1 % ispitanika iz Grada Zagreba, no čak je 69,2 % istaknulo kako je isti motiv na njihov odlazak utjecao puno, odnosno bio je presudan. Utjecaj potonjih čimbenika na iseljavanje iz Grada Zagreba

pritom posebno i ne čudi s obzirom kako se većina ljudi ne zadovoljava isključivo s preživljavanjem, već ih pokreće težnja za boljim, a koje se nadaju pronaći u razvijenijim zemljama (Peračković i Rihtar, 2016). Potvrđuju to i iskazi ispitanika o privlačnim faktorima doseljavanja u Njemačku prikupljeni putem otvorenoga pitanja, a koji se najčešće odnose na veće plaće, brže stjecanje zarade/ušteđevine, bolju ponudu poslova, veće mogućnosti napredovanja, bolje uvjete rada, uređeniju državu i javne sustave i sl.

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja pokazali su kako suvremeni demografski razvoj Grada Zagreba, iako povoljniji od prosjeka Hrvatske, u posljednjem međupopisnom razdoblju obilježavaju prirodni pad, negativna migracijska bilanca s inozemstvom i demografsko starenje, a sporijoj je dinamici smanjenja, u odnosu na smanjenje ukupnog broja stanovnika Hrvatske, u najvećoj mjeri pridonio pozitivni međuzupanijski saldo migracije. U posljednjem je međupopisnom razdoblju (2011.-2021.) iz Grada Zagreba iselilo 53.072 osoba dok je doselilo njih 48.627. Najveći je broj doseljenih u spomenutom razdoblju iz Bosne i Hercegovine, dok je najviše iseljenih u Njemačku, posebice u razdoblju nakon ulaska Hrvatske u EU. Prema provedenom anketnom istraživanju najučestaliji motivi iseljavanja ispitanika iz Grada Zagreba u Njemačku ekonomske su prirode i odnose se primarno na niske/nezadovoljavajuće prihoda od rada i životni standard te nemogućnost rješavanja stambenoga pitanja. Potonji motivi iseljavanja pritom posebno zabrinjavaju jer Grad Zagreb, prema podacima DZS-a (2023c, 2023d), u usporedbi s ostalim županijama, već godinama obilježava najniža stopa registrirane nezaposlenosti, najviša prosječna neto plaća te najveći BDP po stanovniku. Rezultati istraživanja stoga upućuju na nužnost definiranja učinkovitijih demografskih mjera, kako u Gradu Zagrebu, tako i u ostalim dijelovima Hrvatske, posebice usmjerenih na povećanje prihoda od rada i životnoga standarda te stambeno zbrinjavanje mladih s ciljem zadržavanja stanovništva u Hrvatskoj.

POPIS LITERATURE I IZVORA

1. Adamović, M., Potočnik, D. 2022: Zabrinjava me budućnost i razmišljam o odlasku: Usporedba migracijskih aspiracija mladih iz Hrvatske i jugoistočne Europe. *Sociologija i prostor* 60, 403-430.
2. Akrap, A. 2014: Promjene broja i prostornog razmještaja stanovništva Hrvatske i županija. U: *Migracije i razvoj Hrvatske: podloga za hrvatsku migracijsku politiku* (Puljiz, V., Tica, J. i Vidović, D. ur.). Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, 25-69.
3. Akrap, A., Strmota, M., Ivanda, K. 2017: Iseljavanje iz Hrvatske od početka 21. stoljeća: uzroci i posljedice. In M. Sopta, V. Lemić, M. Korade, I. Rogić, M. Perić Kaselj (eds.) *Hrvatska izvan domovine. II. Centar za istraživanje hrvatskoga iseljenništva; Centar za kulturu i informiranje Maksimir*, Zagreb, 543-551.
4. Antić, N. 2001: Kretanje stanovništva Grada Zagreba s posebnim osvrtom na doseljavanje u razdoblju 1991.-2001.. *Migracijske i etničke teme* 17, 287-309.
5. Balija, M. 2020: Razmjeri recentnog egzodusa iz Hrvatske – analiza podataka službenih statistika RH i zemalja useljavanja hrvatskog stanovništva. *Podravina*, 19(37), 5-25.
6. Balija, M. 2023a: Suvremeni migracijski procesi između Koprivnice i Savezne Republike Njemačke. *Podravina*, 22(43), 108-119.
7. Balija, M. 2023b: Why do Croats Migrate to Austria? Motives for and Experiences of Migration since 2013. *Treatises and Documents, Journal of Ethnic Studies*, 91(91), 139-156.
8. Balija, M. 2019: Iseljavanje iz Hrvatske – razvojno i/ili sigurnosno pitanje?. *Podravina*, 18(35), 105-121.
9. Božić, S., Burić, I. 2005: Migracijski potencijal Hrvatske – mikroanalitički aspekti. *Migracijske i etničke teme*, 21, 9-33.

10. De Jong, G. F., Fawcett, J. T. 1981: Motivations for Migration: An Assessment and a Value-Expectancy Research Model. In G. F. De Jong i R. W. Gardner (ur.) *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approach to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*, Pergamon Press, New York, 13-58.
11. Destatis. 2022: Statistisches Bundesamt, Ausländische Bevölkerung, https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/_inhalt.html#_rfydk8y6i (7.5.2023.).
12. Državni zavod za statistiku. 1964-2021: Tablogrami vitalne statistike, Državni zavod za statistiku, Zagreb.
13. Državni zavod za statistiku. 2012: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., <https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/censustabsh.htm> (11.5.2023.).
14. Državni zavod za statistiku. 2012-2022: Migracije stanovništva Republike Hrvatske u 2011-2021., <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/stanovnistvo/migracija-stanovnistva/> (10.5.2023.).
15. Državni zavod za statistiku. 2022a: Statistika u nizu, Prirodno kretanje stanovništva – pregled po županijama, <https://dzs.gov.hr/> (11.5.2023.).
16. Državni zavod za statistiku. 2022b: Popis 2021. - stanovništvo po gradovima i općinama, <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270> (11.5.2023.).
17. Državni zavod za statistiku. 2023a: Grad Zagreb – doseljeni i odseljeni. Dostavljeno na zahtjev (posebna obrada).
18. Državni zavod za statistiku. 2023b: Statistika u nizu, Indeksi cijena stambenih nekretnina, <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/cijene/index-cijena-stambenih-nekretnina/> (24.5.2023.).
19. Državni zavod za statistiku. 2023c: Zaposlenost i plaće - pregled po županijama, <https://podaci.dzs.hr/hr/> (28.5.2023.).
20. Državni zavod za statistiku. 2023d: Bruto domaći proizvod za Republiku Hrvatsku, HR_NUTS 2021. – HR NUTS 2 i županije u 2020., <https://podaci.dzs.hr/2023/hr/58251> (28.5.2023.).
21. Eurostat. 2021: Age of young people leaving their parental household, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=494351> (28.5.2023.).
22. Eurostat. 2023a: GDP per capita in PPS, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TEC00114/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=29dc71b2-bbc7-4f26-9cea-f1f8df4b6b69> (24.5.2023.).
23. Eurostat. 2023b: Housing price statistics - house price indeks, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Housing_price_statistics_-_house_price_index (24.5.2023.).
24. Grad Zagreb. 2018: Novija demografska kretanja u Gradu Zagrebu nakon popisa 2011. do 2017. godine.
25. Grad Zagreb. 2019: Nacrt strategije demografskog razvoja Grada Zagreba za razdoblje 2019. do 2031. i Akcijski plan provedbe mjera gradske demografske politike, <https://www.zagreb.hr/nacrt-prijedloga-strategije-demografskog-razvoja-g/145432> (30.5.2023.).
[https://www.zagreb.hr/userdocsimages/Demografija/Novija%20demografska%20kretanja%20u%20Gradu%20Zagrebu%20\(nakon%20popisa\)%202011.-2017.%20godine.pdf](https://www.zagreb.hr/userdocsimages/Demografija/Novija%20demografska%20kretanja%20u%20Gradu%20Zagrebu%20(nakon%20popisa)%202011.-2017.%20godine.pdf) (30.5.2023.).
26. Jurić, T. 2017: Suvremeno iseljavanje Hrvata u Njemačku: karakteristike i motivi. *Migracijske i etničke teme*, 33, 337-371.
27. Klempić Bogadi, S., Gregurović, M., Podgorelec, S., 2018: Doseljavanje iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku: migracijski obrasci doseljenika u Zagrebu. *Stanovništvo*, 56(2), 39-62.
28. Lang, T., Nadler, R., 2014: Return migration to Central and Eastern Europe: transnational migrants' perspectives and local businesses' needs (Forum IfL, 23). Leibniz-Institut für Länderkunde e.V. (IfL), Leipzig.
29. Lee, E. S. 1966: A Theory of Migration. *Demography*, 47-57.
30. Lewis, G. J., 1982: *Human Migration*. New York: St. Martin's Press Inc.
31. Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. 1993: Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19, 431-466.
32. Mesić, M. 2002: Međunarodne migracije. Tokovi i teorije. Zavod za sociologiju. Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb.

33. Mujić, M., Zaimović Kurtović, L. 2017: Masovni odlazak mladih iz BiH: Potraga za poslom ili bijeg od stvarnosti?. Sarajevo: Centar za izborne studije, dostupno na: <https://ba.boell.org/sites/default/files/uploads/2017/09/studija-masovni-odlazak-mladih-iz-bih.pdf>.
34. Peračković, K., Rihtar, S. 2016: Materijalizam kao društvena vrijednost i poticaj namjerama iseljavanja iz Hrvatske. *Migracijske i etničke teme*, 32, 295–317.
35. Rajić, N. 2020: Migracija stanovništva i razvoj Zagreba i okolice. Zagreb, Institut za migracije i narodnosti.
36. Rajić, N., Pejaković, T., Lončarić, S. 2016: Promjene općeg kretanja i osnovnih struktura stanovništva Grada Zagreba 2001-2011. Zagreb: Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada Zagreba.
37. Rajković Iveta, M., Horvatin, T. 2017: Suvremeno iseljavanje iz Hrvatske u Irsku s posebnim osvrtom na mlade iz Slavonije. *Migracijske i etničke teme*, 33, 247-274.
38. Todorović, M., Javor, V., Radić, N. 2020: Emigracioni potencijal mladih u Srbiji. *Migracijske i etničke teme*, 36, 155-171.
39. Wolpert, J. 1965: Behavioral Aspect of the Decision to Migrate. *Papers of the Regional Science Association*, 15, 159–169.
40. Zakon o prebivalištu, 2023. *Narodne novine*, 144/12, 158/13, 114/22. <https://www.zakon.hr/z/557/Zakon-o-prebivalištu> (4.7.2023.).
41. Živić, D., Turk, I., Pokos, N., 2014: Regionalni aspekti depopulacije Hrvatske (1991. – 2011.). *Mostariensia* 18 (1-2), 231-251.

CONTEMPORARY DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF THE CITY OF ZAGREB WITH A SPECIAL FOCUS ON INTERNATIONAL MIGRATION

Summary: Given that the emigrant flows from Croatia abroad, stimulated by Croatia's entry into the EU on July 1, 2013, did not originate exclusively in less developed, but also in economically developed parts of Croatia, such as the City of Zagreb, the subject of research is the contemporary demographic development of the City of Zagreb. In addition to the analysis of the demographic trends of the City of Zagreb in the last inter-census period, the main aim of the research is to determine the volume, direction and motives of emigration of the population of the City of Zagreb abroad after Croatia enters into the EU. In addition to the data of the Central Bureau of Statistics, which were used in the research of the volume and direction of migration movements of the population of the City of Zagreb abroad, in the research of the motives of the emigration of the population of the City of Zagreb abroad after Croatia enters into the EU quantitative (survey questionnaire) and qualitative (semi-structured interview) methodology were used. The results of the research showed that the contemporary demographic development of the City of Zagreb, although more favorable than the Croatian average, in the last inter-census period is characterized by a natural decline, a negative migration balance with foreign countries and demographic aging. The slower dynamics of the population decrease, compared to the population decrease of Croatia, is to the greatest extent the result of the positive balance of inter-county migration. In the last inter-census period (2011 - 2021), 53,072 people emigrated from the City of Zagreb abroad, while 48,627 of them immigrated. The majority of immigrants in the mentioned period came from Bosnia and Herzegovina, while the majority of emigrants went to Germany, especially in the period after Croatia enters the EU. According to a survey conducted on a convenient sample of 487 emigrants from the City of Zagreb to Germany, the most frequent reasons for the emigration of respondents are related to economic factors, especially low/unsatisfactory wages and living standards, and the inability to buy real estate. The latter reasons for emigration are particularly worrying because, according to the data of the Central Bureau of Statistics (2023c, 2023d), compared to other counties, the City of Zagreb has for years been characterized by the lowest rate of registered unemployment, the highest average net salary and the highest GDP per inhabitant. The results of the research therefore point to the necessity of defining more effective demographic measures, both in the City of Zagreb and other parts of Croatia, especially aimed at increasing wages and living standards, but also providing housing for young people, to retain the population in Croatia.

Key words: Republic of Croatia, City of Zagreb, Germany, 2021 Census, natural change, emigration, motives of emigration.

PROMJENE U BROJU STANOVNIKA NA PODRUČJU GRADA GORAŽDE I POSLJEDICE ISTIH NA TRANSFORMACIJU PROSTORA

Edin Hrelja, Nusret Drešković, Amina Sivac, Amra Čaušević²
UDC 911.3:314(497.6 Goražde)

Sažetak: Posljednjih trideset godina bilježe se značajne promjene u ukupnom kretanju stanovništva (natalitet, mortalitet i migracije) na području Bosne i Hercegovine. Posebno velike promjene evidentne su u pograničnim i perifernim područjima naše zemlje, kakav je i grad Goražde koji se nalazi u istočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Osnovni cilj istraživanja je da se utvrde ukupne promjene kretanja broja stanovnika na području grada Goražda i posljedice istih na transformaciju prostora. Promjene u prirodnom i mehaničkom kretanju stanovništva na području grada Goražda rezultat su savremenih političko-geografskih procesa, ekonomskog razvoja područja, te administrativnog ustrojstva Bosne i Hercegovine. U radu će se analizirati procesi koji su u značajnoj mjeri utjecali na smanjenje ukupnog broja stanovnika što je rezultiralo promjenama u natalitetu i mortalitetu i migracijama stanovništva. Također, analizirat će se transformacija prostora koja je nastala kao rezultat prethodno navedenih procesa. U toku istraživanja koristit će se naučna metodologija koja će dovesti do očekivanih rezultata, u skladu sa postavljenim ciljem. Za potrebe istraživanja koristit će se: statistička metoda, metoda komparacije, metoda analize, sinteze, GIS metoda i metoda terenskih opservacija.

Ključne riječi: stanovništvo, kretanje, natalitet, mortalitet, migracije, Goražde, transformacija, GIS.

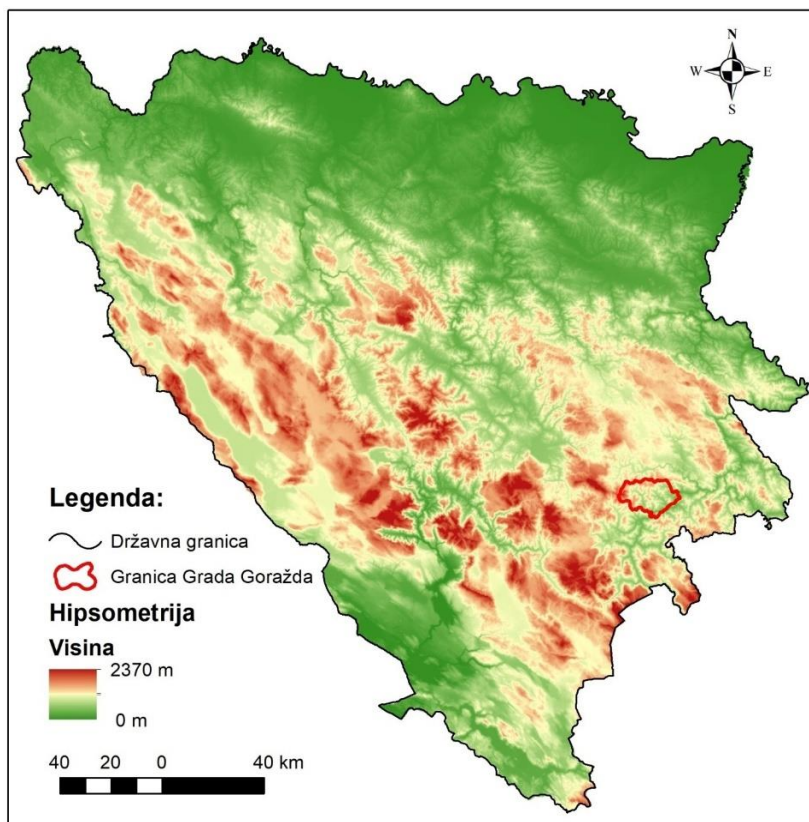
GEOGRAFSKI POLOŽAJ GRADA GORAŽDA

Grad Goražde se nalazi se u jugoistočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Prema geografskoj regionalizaciji Bosne i Hercegovine pripada makroregiji Planinsko-kotlinske Bosne, odnosno Gornjodrinskoj mezoregiji, i predstavlja mezoregionalni centar. Savremenim administrativnim ustrojem, pripada Federaciji Bosne i Hercegovine, odnosno Bosansko-podrinjskom kantonu (slika 1).

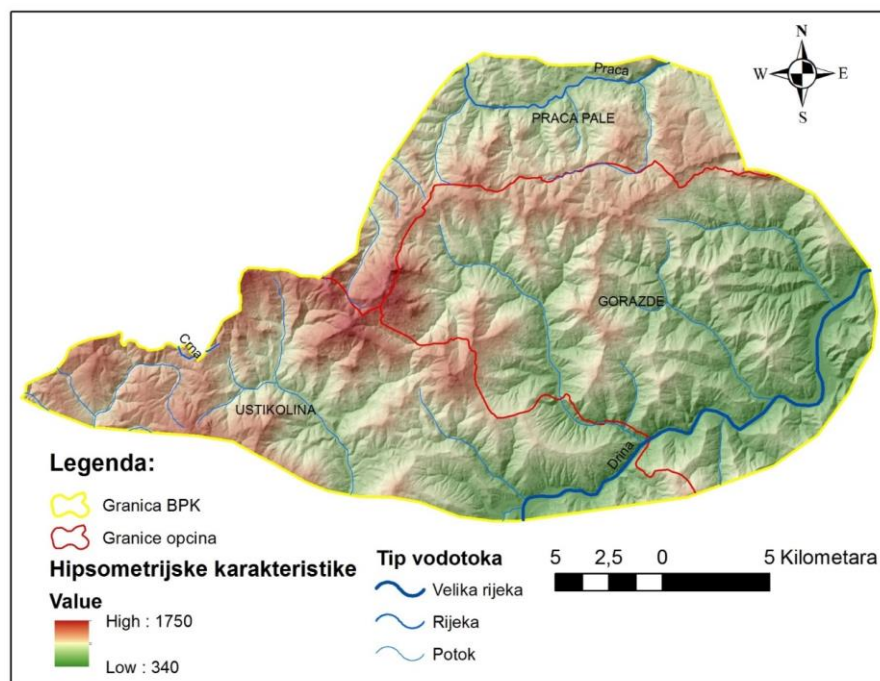
U geološkom pogledu prostor grada Goražda dominantno grade mlađe paleozojske naslage (klastiti krečnjaci i filiti) sa proslojcima donjeg trijasa (krečnjaci i klastiti) srednjeg trijasa (krečnjaci i dolomiti), srednjeg-gornjeg trijasa (dolomiti krečnjaci i klastiti), devona (klastiti, krečnjaci i filiti) i kvartara. U geomorfološkom pogledu izdvajaju se fluvio-denudacioni i fluvio-akumulacioni oblici reljefa. Najdominantniji su fluvio-denudacioni oblici reljefa i prekrivaju gotovo cjelokupan prostor istraživanja. Fluvio-akumulacioni oblici reljefa izraženi su u dolinskim proširenjima rijeke Drine. Prostor istraživanja karakteriše brdsko-planinski reljef sa kompozitnim riječnim dolinama koje ga presjecaju. Hipsometrijski najniža tačka Bosansko-podrinjskog kantona je 340 m (dolina rijeke Drine – općina Goražde), a najviša 1750 m (planinski obronci Jahorine – sjeverozapadni dio istraživanog područja) (slika 2).

Na istraživanom prostoru smjenjuju se tri klimatska tipa: umjerenokontinentalni, predplaninski umjerenokontinentalni i planinski umjerenokontinentalni tip. Prosječne temperature zraka se kreću od 2°C na najvišim planinskim vrhovima do 12°C u riječnim dolinama. Prosječna količina padavina se kreće od 700 do 800 mm na nižim nadmorskim visinama, dok je u višim nadmorskim visinama prosječna količina padavina od 1000 do 1250 mm. U hidrografskom smislu prostor istraživanja pripada Crnomorskom slivu. Okosnicu riječne mreže čini rijeka Drina (Hrelja i dr., 2012), koja nastaje spajanjem dvije rijeke Pive i Tare kod Šćepan Polja na 433 mnv. U biogeografskom pogledu Goražde se nalazi u eurosibirskoj podoblasti, u ekosistemu sladuna, bukovih i bukovo-jelovih šuma.

² Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet, Odsjek za geografiju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, edinhrelja@pmf.unsa.ba, nusretbreskovic@pmf.unsa.ba, amina.sivac@pmf.unsa.ba, amra.causevic@pmf.unsa.ba

Slika 1: Geografski položaj grada Goražda.

Slika 2: Hipsometrijska karta Bosansko-podrinjskog kantona.

Povoljne klimatske, hidrografske i biogeografske karakteristike, te plodno tlo i povoljan geografski položaj su bili povoljni prirodni uslovi koji su omogućili naseljavanje na ovom prostoru još od najstarijih vremena. Najveći broj naselja odnosno najveća gustina naseljenosti je uz riječne tokove, prije svega u dolinskim proširenjima rijeke Drine. Dolinom Drine pruža se i glavna saobraćajnica koja povezuje Jadransko primorje sa unutrašnosti istočne Bosne i Hercegovine. Ekonomsko-geografski Goražde ima tradiciju poljoprivredne (voćarski kraj) i industrijske proizvodnje. U ranijem periodu isključivo je bila zastupljena namjenska i hemijska industrija, dok se u novije vrijeme značajno razvila tekstilna i elektrotehnička i mašinska industrija (Hrelja i dr., 2017).

METODOLOGIJA

Metodološki koncept realizacije istraživanja definiran je prema ciljevima i postavljenim zadacima rada, a koji se odnose na analizu ukupne promjene kretanja broja stanovnika na području grada Goražda i posljedice istih na transformaciju prostora. U realizaciji istraživanja primjenjene su naučne metode:

- Opće naučne metode (metod prostorne analize, geostatistički metod, metod sinteze) korištene su u cilju utvrđivanja promjene u prirodnom i mehaničkom kretanju stanovništva;
- GIS metod korišten je u cilju uspostave prostornih baza podataka o prirodnom i mehaničkom kretanju stanovništva i geovizualizacije istih. Također, navedeni metod je korišten u svrhu analize Google Earth snimaka, zatim povezivanja Corina Land Cover snimaka iz 2000., 2006., 2012. i 2018. godine, poređenja prostornih promjena i geovizualizacije istih..
- Metod terenskih opservacija korišten je u svrhu verifikacije kabinetski prikupljenjih i analiziranih prostornih informacija kao i u svrhu prikupljanja fotodokumentacije koja svjedoči o promjenama u prirodnom i mehaničkom kretanju stanovništva kao i transformaciji prostora uzrokovane istim.

KRETANJE STANOVNIŠTVA U GRADU GORAŽDU

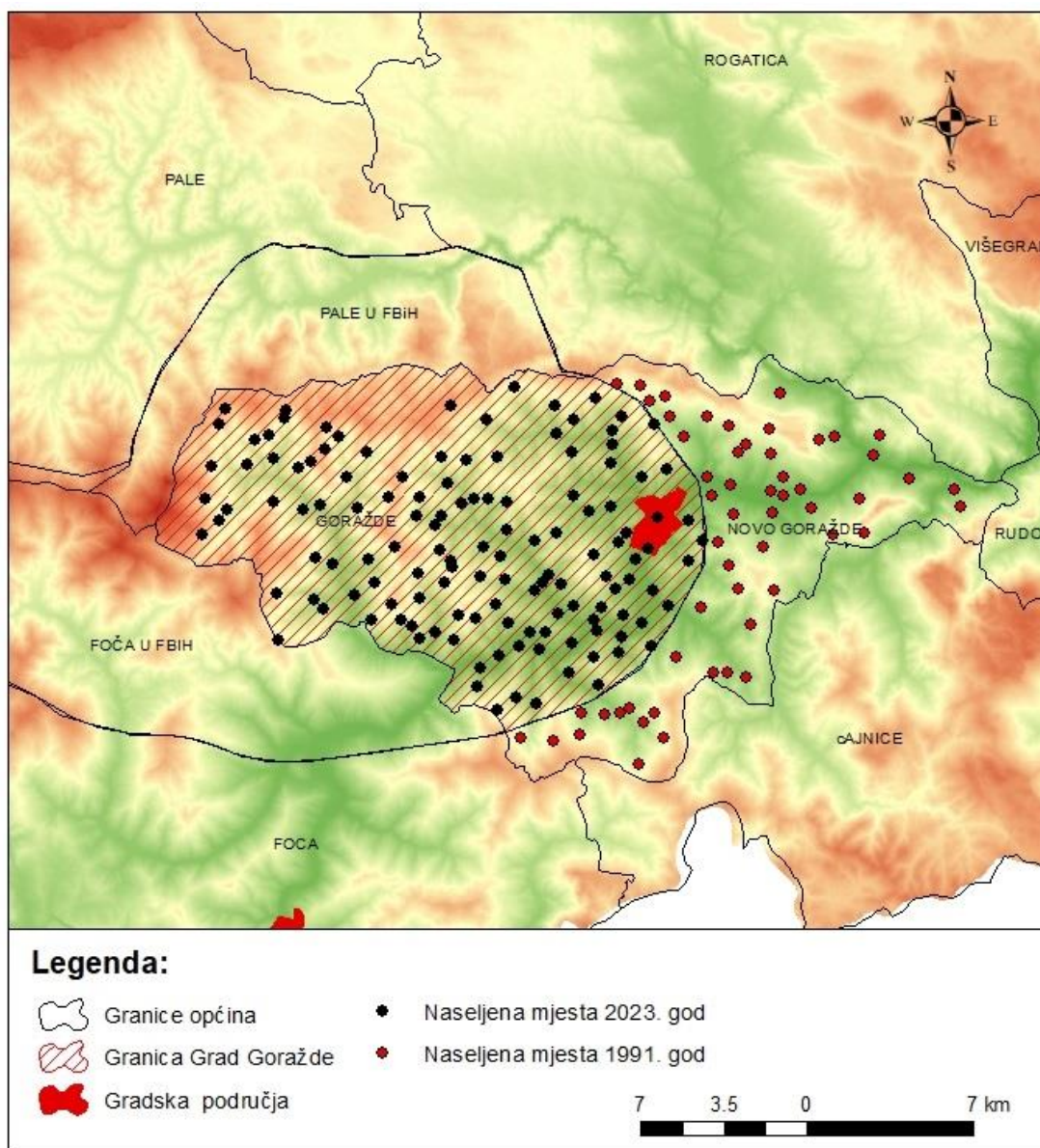
Bosansko-podrinjski kanton je depopulacijski kraj. Prema rezultatima posljednjeg popisa u Bosansko-podrinjskom kantonu živi 23.734 stanovnika, što čini 1,07% stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine ili 0,67% stanovništva Bosne i Hercegovine. Dvije od tri općine Bosansko-podrinjskog Kantona su u potpunosti ruralne (Foča – Federacija Bosne i Hercegovine i Pale Federacije Bosne i Hercegovine), dok u gradu Goražde, stanovništvo pretežno živi u gradskoj sredini (56,5% od ukupnog broja stanovništva). Prosječan broj članova jednog domaćinstava je najmanji u Federaciji Bosne i Hercegovine i iznosi 2,7 (Strategija razvoja BPK Goražde, 2021.).

Prema posljednjem popisu, prosječna starost stanovništva je 41,2 godine što je više u odnosu na prosječnu starost Federacije Bosne i Hercegovine, dok sa aspekta spolne strukture stanovništva Bosansko-podrinjski kanton je kanton sa prosječno najstarijom populacijom žena. Poslije popisa (2013. godine), primjetan je trend povećanja udjela starog stanovništva a smanjenje mladog i zrelog stanovništva u svim jedinicama lokalne samouprave (Strategija razvoja BPK Goražde, 2021.). Nizak prirodni priraštaj i migracije (unutrašnje i vanjske) dovele su do smanjenja broja stanovništva na prostoru svih općina Bosansko-podrinjskog kantona.

U gradu Goražde prema popisu iz 2013. godine živi 20.897 stanovnika, što čini 91,5% stanovništva Bosansko-podrinjskog kantona, odnosno 1,3% stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine. Stanovništvo

je nastanjeno u 7.573 domaćinstava, što znači da je prosječna veličina domaćinstva 2,76. Broj stanovnika u odnosu na 1991. god., gotovo je prepolovljen, a razlog tome su: administrativno-političke promjene, migracije stanovništva u ratnim i poslijeratnim godinama, izvan Bosansko-podrinjskog kantona te izvan granica Bosne i Hercegovine. Broj stanovnika se u prethodnom periodu kontinuirano smanjivao i kao rezultat negativnog prirodnog priraštaja.

Administrativno-političkim promjenama, kao rezultat ratnih dešavanja na prostoru Bosne i Hercegovine, općina Goražde podijeljena je na dvije administrativne jedinice: općina Goražde (danas Grad Goražde) i općina Novo Goražde, čime su se desile i najznačajnije promjene u broju stanovnika. Administrativnom podjelom općina Goražde izgubila je značajan broj naseljenih mjesta (slika 3). Od 187 naselja koliko je imala općina 1991. godine do 126 naselja koliko ima 2013. godine u kojima živi 20.897 stanovnika. Od 37.573 stanovnika koliko je imala općina Goražde 1991. godine, samo administrativnom podjelom naselja, općina Goražde je izgubila značajan broj stanovnika. Kao rezultat navedenih procesa po popisu stanovništva iz 1991. godine općina Goražde bi imala 32.858 stanovnika, a općina Novo Goražde 4.715 stanovnika.

Slika 3: Administrativno-politički uzroci promjena u broju naselja i stanovnika.

Promjene u broju stanovnika u posljednjih 30 godina su veoma izražene na području Grada Goražda, gdje se ističe kontinuirano smanjenje broja stanovnika. Tako, prema popisu iz 1991. godine na području grada je živjelo 32.858 stanovnika, prema popisu iz 2013. godine 20.897, a prema procjenama iz 2021. godine 19.811 stanovnika (tabela 1).

Kako je i navedeno promjene u broju stanovnika su rezultat prirodnog, ali i mehaničkog kretanja. Trend kretanja stanovništva je u stalnom opadanju tako da je negativna stopa prirodnog priraštaja (- 0.8) u posljednjih pet godina (Bosansko-podrinjski kanton u brojkama, 2023). Većina migracionih kretanja stanovništva iz i u grad Goražde su kretanja unutar Bosne i Hercegovine. Svega 5% stanovništva koje emigrira iz Grada Goražda nastanjuje se u inostranstvo, dok se 95% stanovništva emigrira u druge jedinice lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini.

Tabela 1: Promjene u broju stanovnika na području Goražda od 1991-2021. godine.

Godina	Broj stanovnika
1991.	32.858
2013.	20.897
2021.	19.811

Izvor: Podaci Federalnog zavoda za statistiku Bosne i Hercegovine (<https://fzs.ba/>).

U odnosu na ranije godine, saldo migracija stanovništva je pozitivan u posljednje tri godine, što je jedan od pokazatelja opredijeljenosti Grada ka stvaranju povoljnog životnog i poslovnog ambijenta i sredine koja nastoji zadržati mlade (Strategija razvoja grada Goražde, 2017). Također, na području Grada posebno su izražene migracije selo – grad, koja se ne odnose na dnevna migraciona kretanja već na stalnu promjenu mjesta prebivališta. Shodno istaknutom bilježe se značajne promjene odnosa urbanog i ruralnog stanovništva na području Grada Goražda u poljednjem međupopisnom periodu (1991-2013. godine). Godine 1991., na istraživanom području živjelo je gotovo podjednako urbanog i ruralnog stanovništva (16.273 urbanog i 16.585 ruralnog stanovništva). Prema popisu iz 2013. godine taj odnos se značajno promijenio tako da je na području Grada bilo 11.806 (72,54% od st. 1991.) urbanog i 9.091 (54,8% od st. 1991.) ruralnog stanovništva. Pad ruralnog stanovništva zabilježen je u 136 (od 143) naselja koja pripadaju Gradu. Shodno istaknutom, prema popisu stanovništva 2013. godine 17 naselja je ugašeno, odnosno imalo je 0 stanovnika. Promjene u prirodnom i mehaničkom kretanju stanovništva u značajnoj mjeri su se odrazile na promjene pokrovnosti zemljišta na istraživanom području. Te promjene su rezultat odseljavanja stanovništva iz ruralnih područja (napuštanjem stambenih objekata, ali i prestankom bavljenja primarnim privrednim djelatnostima) i naseljavanja u centralnom dijelu grada (urbaniziranjem neurbaniziranih, često poljoprivrednih, površina).

ANALIZA PROMJENE POKROVNOSTI ZEMLJIŠTA NA PODRUČJU GRADA GORAŽDA

Analiza promjene zemljišnog pokrova na istraživanom području izvršena je za period 2000. do 2020. godine. U cilju dobijanja podataka promjene zemljišnog pokrova, analizirani su su Corina Land Cover snimci (CLC). CLC baza sadrži podatke o pokrovu zemljišta za referentne godine kao i podatke o promjeni pokrova zemljišta između navedenih referentnih godina. Standardni pristup izrade CLC baze temelji se na vizualnoj interpretaciji satelitskih snimaka prema prihvaćenoj standardnoj CLC metodologiji, dajući vektorske podatke o pokrovu zemljišta u mjerilu 1:100 000, minimalne širine poligona 100 m i minimalnog područja kartiranja 25 ha, odnosno 5 ha za bazu promjena pokrova zemljišta. Definirana CLC nomenklatura uključuje 44 klase, raspoređene u 3 nivoa, od kojih svaka opisuje različit pokrov zemljišta (Zavod za zaštitu okoliša i prirode Republike Hrvatske). Dostupni CLC snimci su prikupljeni, uvezeni u GIS, a nakon toga izdvojeni za područje Goražda.

Cilj analize Corina Land Cover snimaka je utvrditi promjenu u namjeni zemljišnog pokrova u posljednjih dvadeset godina, što je u značajnoj mjeri rezultat prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva. Analizirani su CLC snimci za četiri godine: 2000., 2006., 2012. i 2018. godinu. Na području Grada Goražda prema CLC-u zastupljene su sljedeće klase prvog nivoa:

- Umjetne površine,
- Poljoprivredne površine,
- Šume i poljoprivredna područja,
- Vodene površine.

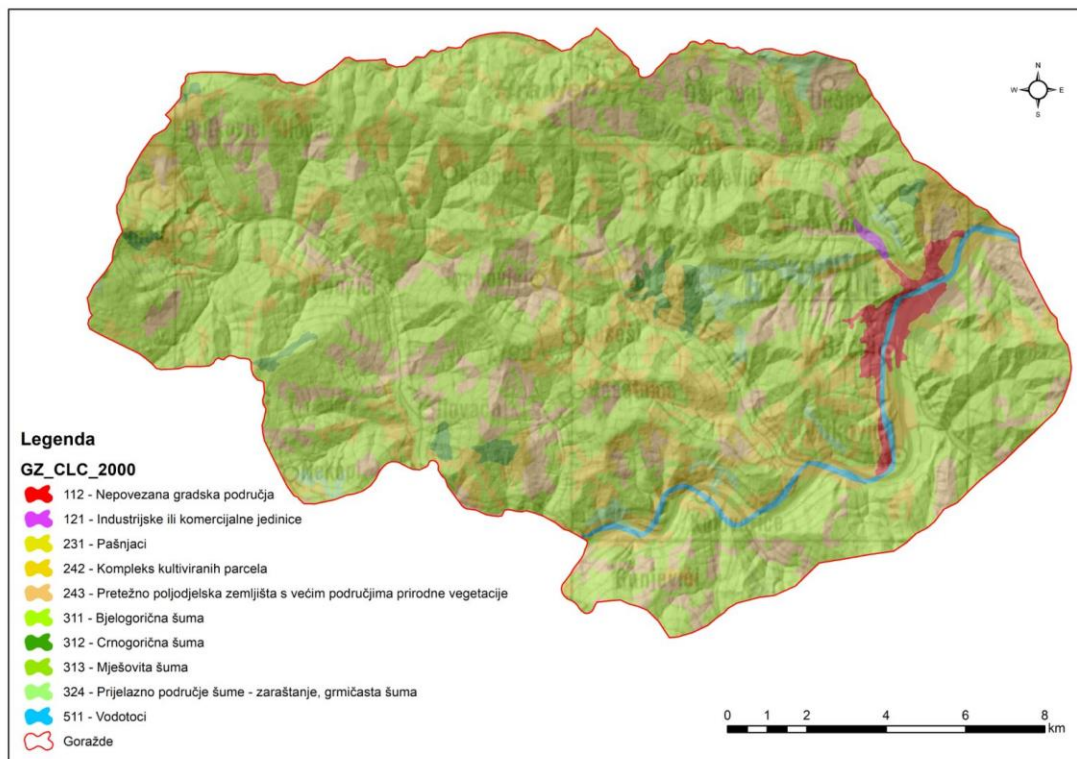
Prema 2. nivou zastupljena su: gradska područja, industrijske, komercijalne i transportne jedinice, pašnjaci, raznovrsna poljoprivredna zemljišta i šume i kopnene vode.

Tabela 2: CLC na području Grada Goražda za period 2000-2018. godine.

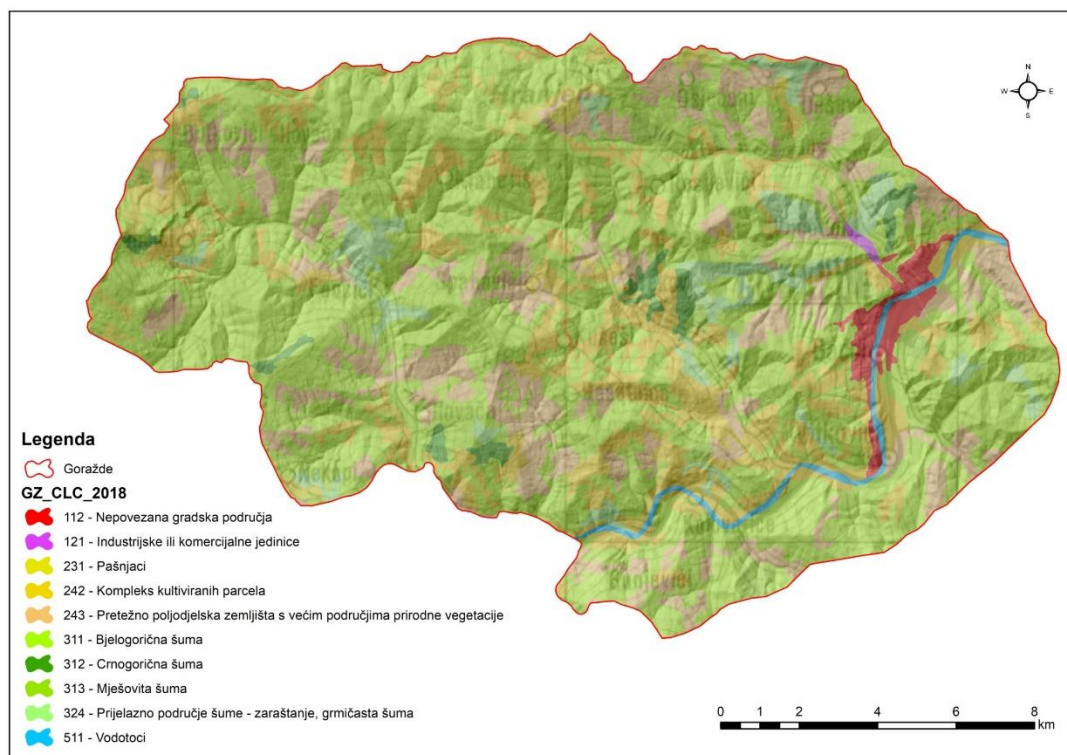
CLC kod	Naziv CLC klase	2000. godina	2006. godina	2012. godina	2018. godina	Promjena 2000-2018.
		površina (km ²)				%
112	Isprekidane urbane površine	3,4	3,4	3,7	3,7	8,2
121	Industrija i trgovina	0,3	0,3	0,3	0,3	0,0
231	Pašnjaci	6,0	6,0	6,0	6,0	0,3
242	Grupe obradivih parcela	41,5	39,9	40,4	40,4	-2,6
243	Poljoprivredne površine s udjelom prirodnog biljnog pokrova	31,6	34,0	35,4	35,4	12,1
311	Listopadna šumska vegetacija	153,0	152,2	143,8	143,4	-6,2
312	Četinarska šumska vegetacija	3,4	3,4	3,7	3,7	8,5
313	Mješovita listopadna i četinarska šumska vegetacija	4,0	4,0	3,7	3,7	-7,1
324	Sukcesija šumske vegetacije	4,9	4,9	11,0	11,4	134,3
511	Rijeke	2,5	2,5	2,5	2,5	0,0

Izvor: www.copernicus.eu, Hrelja i dr. 2020.

Analizom podataka pokrovnosti zemljišta na području Grada Goražda utvrđeno je da najvišu površinsku zastupljenost ima listopadna šumska vegetacija. Dominantna zastupljenost šumskog kompleksa rezultat je fizičkogeografskih uslova (brdsko-planiski reljef) istraživanih područja. U analiziranom periodu, 2000-2018. godine, najveće povećanje u pokrovnosti je izraženo kod sukcesije šumske vegetacije, poljoprivrednih površina s udjelom prirodnog biljnog pokrova, isprekidanim urbanim površinama i četinarskoj šumskoj vegetaciji. Nasuprot navedenim površinama najviše smanjenje je izraženo kod grupe obradivih parcela, listopadne šumske vegetacije i mješovite listopadne i četinarske šumske vegetacije (Hrelja i dr., 2020) (tabela 2, slike 4 i 5).

Slika 4: CLC Grad Goražde 2000. godina.

Slika 5: CLC Grad Goražde 2018. godina.

Fizičkogeografski faktori na istraživanom području ograničavaju ljudske aktivnosti na veoma malu površinu (kotlinska proširenja uz riječne tokove) te na taj način “usmjeravaju” izgradnju naselja i prateće infrastrukture. Shodno malim raspoloživim neurbaniziranim površinama u samom centru Grada, urbanizacija se dešava stihijski i uglavnom je orijentisana na preostale poljoprivredne površine (slika 6).

Slika 6: Urbanizacija u centralnom dijelu Grada (foto: E. Hrelja).

Slika 7: Napušteni stambeni objekat u ruralnom dijelu Grada (foto: E. Hrelja).

Niskim prirodnim priraštajem i mehaničkim kretanjima stanovništva, sve više se napuštaju ruralna područja, koja zarastaju i gube svoju prvobitnu funkciju (slika 7). Potvrдно o fizionomskoj i funkcionalnoj promjeni ruralnih područja govori provedena analiza pokrovnosti zemljišta prema kojoj najveće procentualno učešće otpada (134,3%) na sukcesiju šumske vegetacije i poljoprivrednih površina s udjelom prirodnog bilnog

pokrova (12,1%). Nasuprot navedenim procesima izražena je funkcionalna i fizionomska transformacija u centralnom dijelu Grada gdje rastu isprekidane urbane površine (8,2%). Posebno brine činjenica da se prostorno-planskom dokumentacijom na lokanom nivou „podupiru“ prethodno navedeni procesi, čime se ne doprinosi uravnoteženju izmjena pokrovnosti zemljišta u skladu sa konceptom održivog razvoja.

ZAKLJUČAK

Provedenim istraživanjem potpuno su potvrđene postavljene pretpostavke koje su istaknute u uvodnom dijelu rada. Na bazi provedenih istraživanja moguće je izdvojiti sljedeće zaključne postavke:

- Na području Grada Goražda u posljednjih trideset godina desile su se značajne promjene u prirodnom i mehaničkom kretanju stanovništva, uzrokovane niskim prirodnim priraštajem, migracijama (unutrašnjim i vanjskim) i savremenim administrativno-političkim procesima;
- Posebno velike demografske promjene evidentne su u pograničnim i perifernim područjima Goražda.
- Na području Grada Goražda u posljednjih trideset godina desile su se značajne promjene u pokrovnosti zemljišta. Povećanje u pokrovnosti zemljišta je izraženo kod sukcesije šumske vegetacije, poljoprivrednih površina s udjelom prirodnog biljnog pokrova u ruralnim, te isprekidanih urbanih površina u urbanim dijelovima grada.
- Smanjenje u pokrovnosti zemljišta je izraženo kod grupe obradivih parcela, listopadne šumske vegetacije i mješovite listopadne i četinarske šumske vegetacije.
- Smanjenje poljoprivrednih površina u seoskim područjima rezultat su napuštanja ruralnih površina - zarastanjem prirodnom vegetacijom, dok je u u urbanom području rezultat stihijske urbanizacije.

Potvrđivanjem postavljenih pretpostavki nameće se zaključak o postojanju značajnih demografskih promjena i kao rezultat istih promjena u pokrovnosti zemljišta na istraživanom području. Negativan trend demografskih promjena posebno je intenziviran u ruralnim/perifernim dijelovima Grada, gdje je značajan broj naselja ostao sa veoma malim brojem ili je u potpunosti bez stanovništva. Bez obzira na kontinuirane trajne migracije selo-grad, centralno gradsko naselje također ima sva manje stanovnika (migracije u druge lokalne zajednice u Bosni i Hercegovini i inostranstvo) što je rezultat različitih socijalnih, administrativnih, ekonomskih i političkih pitanja. Ukoliko se kroz populacione, ekonomske i prostorno-planske mjere ne poduzmu značajne aktivnosti u bliskoj budućnosti zasigurno će se nastaviti trend depopulizacije Grada Goražda.

LITERATURA

1. Bosansko-podrinjski kanton u brojkama. 2023: Federalni zavod za statistiku, Bosna i Hercegovina Federacija Bosne i Hercegovine, <https://fzs.ba/wp-content/uploads/2023/07/Bosansko-podrinjski-kanton-u-brojkama.pdf>.
2. Copernicus Europe's eyes on Earth, Programme of the European Union, www.copernicus.eu.
3. Federalni zavod za statistiku. 2024: Popis stanovništva 1991, <https://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>.
4. Federalni zavod za statistiku. 2017: Konačni rezultati Popisa 2013, <https://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/>.
5. Hrelja, E., Mirić, R., Efendić, A. 2017: Prostorno planiranje turističkog razvoja Bosansko-podrinjskog kantona, Zbornik radova 4. Kongresa geografa Bosne i Hercegovine, Geografsko društvo u Federaciji Bosne i Hercegovine, 408-415.
6. Hrelja, E., Sivac, A., Avdić, A., Džaferagić, A. 2020: Analysis of land cover changes in the area of the Town of Goražde, Geografski pregled – Geographical Review, 43. 37-46.

7. Hrelja, E., Temimović, E., Jahić, H., 2012: Identifikacija, valorizacija i rangiranje društvenogeo-grafskih turističkih motiva u destinaciji Gornje Podrinje, Zbornik radova Departmana za geografiju, turizam i hoteljerstvo, 41. 163-174;
8. <http://www.haop.hr/hr/baze-i-portali/pokrov-i-namjena-koristenja-zemljista-corine-land-cover>
9. Kantonalni odbor za razvoj Bosansko – podrinjskog kantona Goražde. 2021: Strategija razvoja Bosansko-podrinjskog kantona Goražde 2021-2027. godine.
<https://www.bpkg.gov.ba/media/images/2021/05/Strategija-razvoja-BPK-Gorazde-ZVANI%C4%8CNA-VERZIJA.pdf>
10. Grad Goražde. 2017: Strategija razvoja grada Goražde, 2017–2026.
https://www.sogfbih.ba/sites/default/files/javni_dokument/2021-06/Gora%C5%BEde%20-%20Strategija%20razvoja%202017%20-%202026.pdf
11. Ministarstvo gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske, Zavod za zaštitu okoliša i prirode. 2024. <https://www.haop.hr/>.

CHANGES IN POPULATION NUMBER IN THE CITY OF GORAŽDE AND THEIR IMPLICATIONS ON THE TRANSFORMATION OF SPACE

Summary: In the last thirty years, significant changes in the overall movement of the population (birth rate, death rate and migration rate) in Bosnia and Herzegovina have been evident. Particularly significant changes are evident in the border and peripheral areas of our country, such as the town of Goražde, which is located in the eastern part of Bosnia and Herzegovina. The main goal of the research is to determine the overall changes in population movements in the area of the city of Goražde and their consequences on the transformation of space. Changes in the natural and mechanical movement of the population in the town of Goražde are the result of contemporary political-geographical processes, the economic development of the area, and the administrative structure of Bosnia and Herzegovina. This paper will analyze the processes that had a significant impact on population reduction, which resulted in changes in the birth rate and death rate, as well as the rate of population migration. Furthermore, the transformation of the space, which was created as a result of the aforementioned processes, will be analyzed. For the purposes of the research, a scientific methodology was used, which will lead to the expected results in accordance with the set goal. The following methods will be used for research purposes: statistical method, comparison method, analysis method, synthesis method, GIS method, and field observation method.

Key words: population, movement, birth rate, death rate, migration rate, Goražde, transformation, GIS.

DEMOGRAFSKA KLASIFIKACIJA OPĆINA I GRADOVA BOSNE I HERCEGOVINE – SINTEZNI REGIONALNI PRISTUP

Boris Avdić, Aida Avdić, Amina Sivac³
UDC 911.37:314(497.6)

Sažetak: Demografski parametri predstavljaju jedan od osnovnih indikatora cjelokupnog društvenog razvoja nekog prostora, što naročito dolazi do izražaja u kontekstu Bosne i Hercegovine. Generalni negativni trendovi kao što su starenje stranovništva, opadanje stopa fertiliteta i ukupna depopulacija, jesu osnovna obilježja savremenog demografskog razvoja ove zemlje. Međutim, primjetne su i višedimenzionalne prostorne varijacije navedenih procesa zbog čega se javlja potreba za sveobuhvatnim sinteznim pristupom u njihovom proučavanju. U tu svrhu je predložena metodologija kojom je obuhvaćeno pet ključnih demografskih indikatora (gustina naseljenosti, međupopisna promjena broja stanovnika, vitalni indeks, koeficijent starosti i udio visokoobrazovne populacije), na osnovu koje je izvršena klasifikacija opština i gradova Bosne i Hercegovine prema sumarnom kompozitnom parametru. Kao rezultat ovog metodološkog postupka, dobivene su četiri kategorije jedinica lokalne samouprave, s obzirom na nivo njihovog opšteg demografskog razvoja. Značaj ovakvog pristupa se ogleda u potencijalnom redefinisaju demografskih politika u Bosni i Hercegovini, kao i generalno mjera regionalnog razvoja.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, depopulacija, demografsko starenje, regionalni dispariteti.

UVOD

Demografska istraživanja su jedna od najvažnijih dimenzija proučavanja sveukupnog društvenog razvoja neke teritorije, ne samo u pogledu pružanja informacija o veličini, promjeni i distribuciji populacije, nego i mnogim drugim karakteristikama društvene zajednice. Informacije o socijalnim karakteristikama domaćinstava, obrazovnom i zdravstvenom sistemu, prihodima, stopama siromaštva, prostornoj pokretljivosti i cijelom nizu socijeekonomskih pokazatelja mogu biti rezultat ovakvih istraživanja. Vrlo su koristan alat za detekciju promjena u prostoru kroz konkretan vremenski period, zato što se dejstvo tih promjena (ekonomskih, socijalnih, prirodnih i sl.) najviše osjeti na stanovništvu, bilo da je riječ o pozitivnim ili negativnim impaktima. Brojnost, strukture i distribucija stanovništva su vrlo osjetljivi faktori na direktne podražaje iz društvene okoline. Rezultati ovih istraživanja najveću primijenu imaju u planerskom sektoru i to za potrebe kreiranja određenih regionalnih ili tzv. place-based politika (Kordej-De Villa, Pejnović, 2015). Baze demografskih podataka mogu dati realan uvid u razvojne komponente zajednica, a također su korisne za mjere raspodjele resursa, pružanja usluga, infrastrukturu, te predstavljaju jak alat lokalnim zajednicama i organizacijama u upravljanju razvojem. Svi pomenuti indikatori imaju veću vrijednost ukoliko se u analizu uvrsti i prostorna komponenta, odnosno podaci o prostornim varijacijama i faktorima manifestacije demografskih pokazatelja. Geografija i geografski pristup u takvim analizama ima veliki praktični značaj, jer se direktno detektuju problemska područja, koja su značajan objekat geografskog istraživanja (Pejnović, 1998), ali i ona perspektivna, zajedno sa faktorima koji ih čine takvima.

Ogromne promjene koje je Bosna i Hercegovina doživjela kroz svoje razvojne periode od srednjeg vijeka, preko osmanske i austro-ugarske vladavine, potom jugoslavenske perioda, pa sve do moderne samostalnosti, imali su velikog uticaja na bosanskohercegovačku populaciju. Njen periferni položaj u odnosu na velike kulturno-civilizacijske sfere (Lovrenović, 2015), potom različite političke okolnosti kroz historiju, te prostorna pokretljivost stanovništva presudno su uticali na demografsku sliku Bosne i Hercegovine, što se naročito odnosi na period posljednjeg rata (1992-1995.) i globalno inducirane demografske i ekonomske tranzicije. Kako se navodi u prvoj studiji o emigraciji iz Bosne i Hercegovine (Čičić, 2019), savremeni

³ Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet, Odsjek za geografiju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, borisavdic@pmf.unsa.ba, aidaavdic@pmf.unsa.ba, amina.sivac@pmf.unsa.ba

demografski razvoj karakteriše globalno suprotan trend kretanja broja stanovnika, a to je ukupna depopulacija i intenzivirano demografsko starenje. Ova dva procesa uzrokovana su kontinuirano negativnim vrijednostima komponenti prirodnog i mehaničkog kretanja, što je svakako rezultat postratne društvene klime, ali i narušenih struktura stanovništva, naročito one starosne.

Bosna i Hercegovina prema posljednjem popisu iz 2013. godine broji nešto više od 3,5 miliona stanovnika (3.531.159), što je za petinu manje od predratne bosanskohercegovačke populacije (4.377.033) (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2021). Sa gustom naseljenosti od 69 stanovnika/km² i dalje se svrstava u srednje naseljene zemlje (URL 1). Ipak, trend depopulacije je intenziviran nakon 2013. godine, kada je glavni faktor takvih demografskih prilika postao kontinuiran pad stopa prirodne promjene, dodatno produbljen i izrazito negativnim migracijskim saldom. Mnogi demografi izražavaju sumnje u trenutne procjene broja stanovnika i smatraju da je brojnost ukupne državne populacije značajno manja od publicirane (3,45 miliona u 2021. godini), prvenstveno zbog velikog broja ljudi koji odseljava na godišnjoj bazi (United Nations Population Fund, 2019). Na temelju trenutnog demografskog stanja, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (URL 2) predviđa da će do 2070. godine državna populacija biti smanjena za preko 50%, uz znatno povećanje kontingenta starijih osoba i još uvijek teško sagledive posljedice u zdravstvenom i obrazovnom sektoru, kao i drugim ključnim funkcijama na tržištu rada. Stope fertiliteta, po kojima je Bosna i Hercegovina trenutno jedna od zemalja na začelju globalne liste (1,25) (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2021), bilježit će dodatno regresivni trend, što predstavlja svojevrsan alarm za izradu efektnih populacijskih politika, koje neće biti samo slovo na papiru, nego pragmatičan set preporuka usmjerenih na demografsku revitalizaciju.

Negativni demografski trendovi, izraženi na opisan način, evidentirani su u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini putem medijskih izvještaja, povremeno praćenih neprofesionalnim tumačenjem demografskih statističkih podataka u pravcu iskrivljenja stvarne slike. Kao instrument odgovarajuće analize ključnih demografskih i socioekonomskih determinanantnih faktora koji oblikuju trenutne obrasce regionalnih dispariteta u ovoj zemlji, demografske klasifikacijske metode se nameću kao potencijalno korisno rješenje. Kroz grupisanje jedinica lokalne samouprave prema demografskim sličnostima i fokusiranje na njihove ključne izazove, kreiranje adekvatne metodologije na ovom polju može predstavljati inicijalni korak u razvoju adekvatnih regionalnih politika, usmjerenih ka prevazilaženju demografskih izazova.

Izvođenje kompleksnih sintetičkih pokazatelja na bazi demografskih, ali i dodatnih socio-ekonomskih indikatora prilično je zastupljena praksa u savremenom geografskom naučnom diskursu, što je primarno u cilju identifikacije, vrednovanja i usporedbe, a sekundarno izrade različitih tipologija prostornih jedinica. Različiti metodološki postupci, počevši od demografskih klastera (Simopach, 2013; Jurun et al., 2017; Kastreva, Patarchanova, 2021; Zhukov, Kanishchev, 2022), pa do kompleksnijih prostornih evaluacija utemeljenih na višekriterijskim GIS analizama sa značajnim demografskim parametrima (Jeong et al., 2016; Chae et al., 2021) ukazuju na kompleksnost demografske problematike (Salvati, Carlucci, 2020), koja se ogleda u njenoj međuzavisnosti sa faktorima ekonomske, socijalne, kulturne, političke, ali i prirodne dimenzije prostora. Autori iz regije su kreirali kompozitne indekse kako bi što jasnije prikazali demografsko stanje pojedinih krajeva. Indeks demografskih resursa, kreiran na bazi 15 varijabli (Nejašmić, Mišetić, 2010), poslužio je kao pogodan način ispitivanja demografskog potencijala na teritoriji Hrvatske, a iskorišten je i za analizu prostornih jedinica u Bosni i Hercegovini (Pašalić et al., 2014), što govori o njegovoj univerzalnoj primijenjivosti. Indeks demografske depresije (Marić et al., 2020), kao još jedan kompozitni indeks sačinjen od osam demografskih varijabli rezultat je višekriterijske analize u GIS-u, koji je targetirao demografski depresivna područja na nivou lokalnih jedinica, također u susjednoj Hrvatskoj. Klasterizaciju opština prema pojedinim demografskim pokazateljima primijenjivali su autori iz Srbije, najčešće za demografsko starenje (Sekulić, 2002), obrazovni potencijal (Jokić, Dželebdžić, 2018), ali i utvrđivanje demografske heterogenosti lokalnih jedinica (Anđelković Stoilković, 2018).

Demografska istraživanja na području Bosne i Hercegovine su otežana uslijed kompleksnosti uređenja službenih statističkih institucija, koje su usklađene sa državnim političko-administrativnim ustrojem. Ova

složenost često rezultira nedostatkom određenih statističkih informacija, što je osnovni problem za demografe koji žele steći sveobuhvatan uvid u demografsko stanje na nivou cijele zemlje. Bez obzira na potencijalne limite u istraživanjima, bosanskohercegovački autori su sa raspoloživim statističkim bazama podataka vršili značajne geoprostorne analize depopulacije (Kadušić et al., 2023a), demografskog starenja (Kadušić et al., 2023b), migracija i fertiliteta (Pobrić, Robinson, 2015), demografskih struktura (Emihafizović, Zolić, 2017, Gekić et al., 2019) itd. Pokušaji demografske klasifikacije jedinica lokalne samouprave vršeni su na bazi kompozitnog sociodemografskog indeksa (Avdić et al., 2022), koji je pokazao izuzetnu demografsku heterogenost bosanskohercegovačkih pograničnih općina, a što je potvrđeno i kroz indeks marginalizacije, koji uključuje čitav set demografskih, ali i drugih indikatora marginalnosti (Marić, Avdić, 2023). Nešto kompleksniji sintetički pokazatelj pogodan za provjeru kreiranih kategorizacija opština i gradova predstavlja indeks razvijenosti, koji je službeni pokazatelj demografskih i socioekonomskih prilika u entitetu Federaciji Bosne i Hercegovine (Federalni zavod za programiranje razvoja, 2022), međutim nepodudarna metodologija izračuna na nivou entitetskih statističkih institucija limitira njegovo korištenje za cjelokupan teritorij države.

Uvažavajući kompleksnost trenutne demografske slike Bosne i Hercegovine, koja pored opštih negativnih demografskih trendova ukazuje i na postojanje izraženih prostornih dispariteta, ovaj rad ima za cilj izdvojiti različite kategorije opština i gradova na osnovu odabranih demografskih indikatora. Kroz analizu ovih indikatora, cilj je identifikovati i raznolike faktore koji doprinose disparitetima među opštinama i gradovima. To ima za svrhu pružanje sveobuhvatnog pregleda demografskih karakteristika različitih lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini. Ovakva analiza bi trebala doprinijeti stvaranju dubljeg razumijevanja ne samo trenutnog stanja, već i potencijalnih izazova i mogućnosti, kako bi se oblikovale politike koje će podržati održivi rast i razvoj različitih dijelova zemlje. Naime, evidentno je da različite kategorije lokalnih administrativnih jedinica zahtijevaju različite strateške pristupe u pogledu poboljšavanja ukupnog demografskog razvoja i preduzimanju mjera ka ostvarivanju prostorne harmonizacije u tom kontekstu.

METODOLOGIJA

Metodologija ovog istraživačkog rada se zasniva na korištenju zvaničnih demografskih pokazatelja za jedinice lokalne samouprave (opštine i gradove) u Bosni i Hercegovini, odnosno rezultata posljednja dva popisa stanovništva iz 1991. i 2013. godine (URL 3), te vitalne statistike za petogodišnji period između 2015. i 2019 (Federalni zavod za statistiku, 2020; Republički zavod za statistiku Republike Srpske, 2020). Za odabir analiziranih godina je bilo važno izostaviti pandemijski (COVID-19) period, budući da je on imao veliki uticaj na povećanje mortaliteta, što se može tumačiti kao vanredni i vjerovatno privremeni uticaj na demografsku sliku. Zbog toga je odlučeno da se u razmatranje uzme pretpandemijski petogodišnji period. Potom je izvršena selekcija pet odabranih demografskih indikatora, prvenstveno prema kriteriju relevantnosti za sociodemografski razvoj lokalnih zajednica, kao i prostorne diferenciranosti u kontekstu regionalnih razlika (Avdić et al, 2022, Efimova, 2022). Ti kriteriji su: indeks međupopisne promjene broja stanovnika (1991-2013. godine), gustina naseljenosti (2013. godine), vitalni indeks (2015-2019. godine), koeficijent starosti (2013. godine) i udio visokoobrazovanog stanovništva (2013. godine).

Iako postoje već razrađeni multikriterijski modeli kombinovanja različitih demografskih i socioekonomskih kriterija, u ovom radu je primijenjena jednostavnija metoda razvrstavanja opština/gradova prema svakom od navedenih indikatora u kvartile, odnosno kategorije sa jednakim brojem članova (metoda klasifikacije – kvantili). Najjači kvartil (Q1) obuhvata onu četvrtinu opština/gradova sa najpovoljnijim vrijednostima odabranih indikatora, a najslabiji (Q4) uključuje onu četvrtinu čije su vrijednosti za dati indikator najnepovoljnije. Potom se za svaki od kvartila dodjeljuju bodovi – tri boda za Q1, dva boda za Q2, jedan bod za Q3 i nijedan bod za Q4. Kada se ovakva ne-parametarska kvantifikacija provede za svih pet indikatora, slijedi sabiranje dodijeljenih bodova za svaku od jedinica lokalne samouprave. Na osnovu tako

dobivene sume, vrši se njihova finalna kategorizacija – u prvu kategoriju ulaze opštine/gradovi sa najpovoljnijom demografskom slikom (sa 12 ili više sumarnih bodova), druga okuplja preostale iznadprosječne opštine/gradove (8 do 11 bodova), u trećoj su opštine/gradovi sa pretežno nepovoljnim demografskim faktorima (4 do 7 bodova), a u četvrtoj su najugroženije opštine/gradovi (do 3 boda). Jedna od prednosti ove metodologije je eliminisanje uticaja parametarskih distorzija, te izbjegavanje postavljanja arbitrarnih kritičnih vrijednosti za definisanje kategorija.

REZULTATI

Indeks međupopisne promjene se računa na osnovu broja stanovnika koji je utvrđen na posljednja dva popisa iz 1991. i 2013. godine, na način da se drugi broj podijeli sa prvim. Vrijednosti koje su veće od 1 ukazuju na populacijski rast, a one manje na pad. Obzirom na to da je Bosna i Hercegovina u cijelosti doživjela značajno međupopisno smanjenje broja stanovnika, pa vrijednost ovog indeksa na državnom nivou iznosi 0,81, lako je zaključiti da i većina opština/gradova bilježi vrijednosti koje su manje od 1, a takvih je značajan broj čak i u najboljem kvartilu (Q1), budući da samo 22 jedinice lokalne samouprave bilježe populacijski porast u posmatranom periodu. To su: Istočno Novo Sarajevo (2,61), Ravno (1,78), Istočna Ilidža (1,72), Pale – RS (1,44), Istočni Drvar (1,30), Doboj Jug (1,27), Čitluk (1,20), Posušje (1,20), Laktaši (1,17), Bužim (1,14), Doboj Istok (1,14), Bijeljina (1,11), Ilidža (1,09), Neum (1,08), Vogošća (1,07), Široki Brijeg (1,07), Grude (1,06), Živinice (1,05), Tomislavgrad (1,05), Tešanj (1,05), Cazin (1,04) i Trebinje (1,00). Zanimljivo je da na ovoj listi nema velikih gradova (sa izuzetkom Bijeljine), ali mnoge navedene jedinice lokalne samouprave spadaju zapravo u njihovu prigradsku ili užu gravitacijsku zonu, kao što je to slučaj sa opštinama Kantona Sarajevo i Istočnog Sarajeva. Sa druge strane, jedinice lokalne samouprave koje pripadaju posljednjem kvartilu su uglavnom smještene u depopulativnim oblastima na zapadu i istoku zemlje, kao i dijelu Posavine. Čak 17 opština je u međupopisnom periodu ostalo bez više od polovine stanovnika te bilježe vrijednosti indeksa koje su niže od 0,50. Depopulativnim procesima su naročito pogođene sljedeće opštine: Kupres – RS (0,38), Srebrenica (0,37), Dobretići (0,34), Glamoč (0,30) i Bosansko Grahovo (0,29) (slika 1A). Evidentno je da je u mnogim slučajevima ovo stanje direktni rezultat ratnih posljedica.

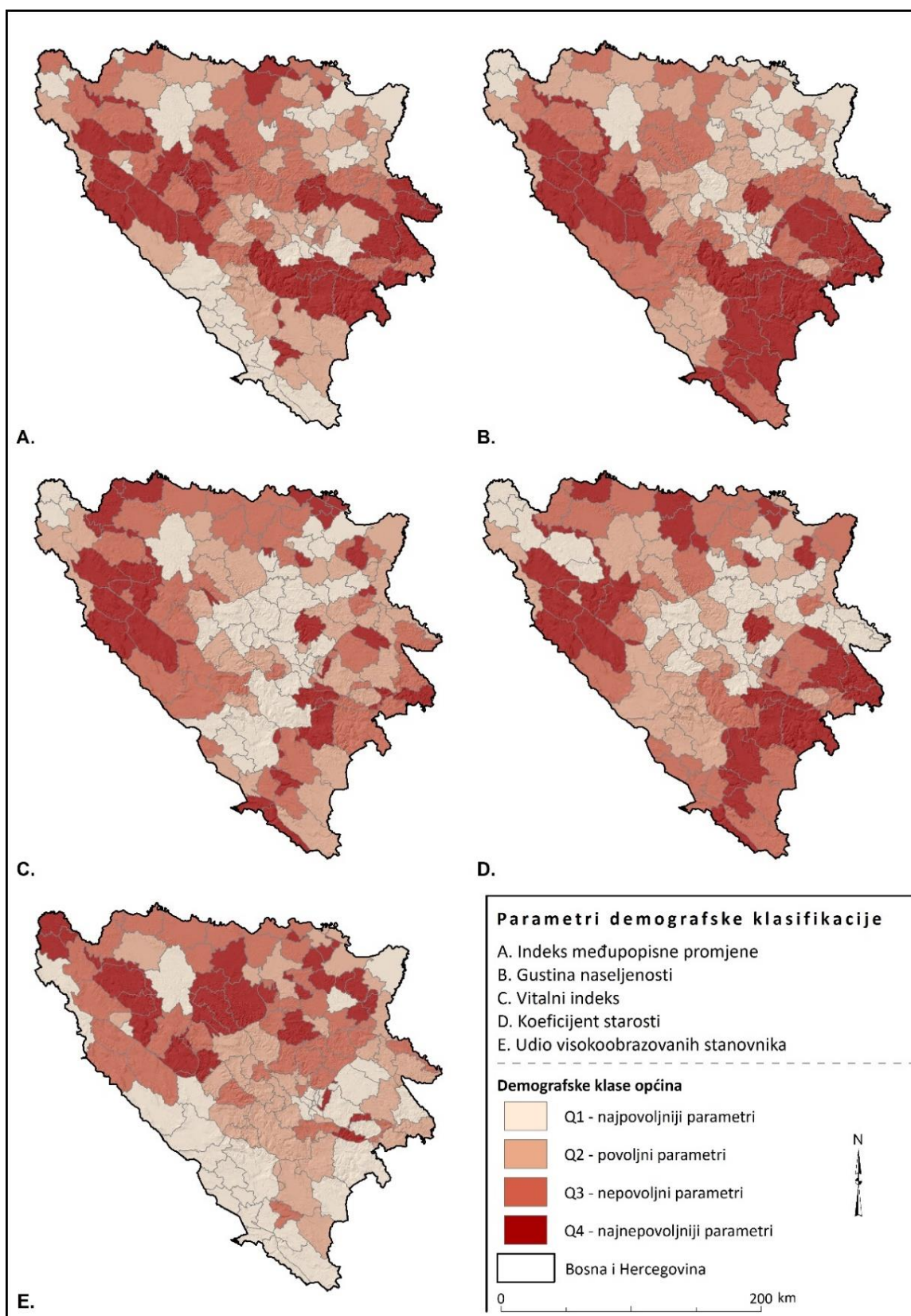
Gustina naseljenosti je jedan od osnovnih (iako ne ultimativnih) demogeografskih pokazatelja razvijenosti nekog prostora (Becker et al., 1999; de la Croix, Gobbi, 2017), budući da su područja sa većom koncentracijom stanovništva obično društveno vitalnija i demografski prosperitetnija. Srednja gustina naseljenosti u Bosni i Hercegovini je 2013. godine iznosila 69 stanovnika/km², s tim da se na nivou jedinica lokalne samouprave primjećuju ekstremno velike razlike, u rasponu od jednog do više hiljada stanovnika/km². Iako se visoka koncentracija stanovništva uglavnom veže za visokourbanizovana područja, kao što su npr. sarajevske opštine (Novo Sarajevo, Novi Grad i Centar bilježe više od 1000 stanovnika/km²), treba upozoriti da i veličina pripadajuće teritorije značajno utiče na ovaj parametar, pa visoke vrijednosti gustine naseljenosti ostvaruju i neke u cijelosti ruralne opštine, kao što su Doboj Jug, Doboj Istok i Teočak. U gusto naseljena područja spadaju i druge opštine/gradovi u Sarajevsko-zeničkoj kotlini, Tuzlanskom bazenu i generalno Sjeveroistočnoj Bosni, kao i one na krajnjem sjeverozapadu (Cazinska Krajina) (slika 1B). Posljednji kvartil (Q4), koji obuhvata najrjeđe naseljena područja, još je jasnije prostorno klasterisan, obuhvatajući visokokrške oblasti u Zapadnoj Bosni, Gornje Podrinje, te Istočnu Hercegovinu. Ekstremno nisku koncentraciju stanovništva (manje od 10 stanovnika/km²) bilježe: Ravno, Kupres – FBiH, Berkovići, Kupres – RS, Trnovo – FBiH, Glamoč, Bosansko Grahovo, Istočni Mostar, Kalinovik, Petrovac i Istočni Drvar.

Vitalni indeks predstavlja odnos broja rođenih i umrlih u toku jedne godine (Brillinger, 1986), s tim što je u ovom slučaju uzeta prosječna vrijednost za petogodišnji period između 2015. i 2019. godine, kao što je već napisano u metodološkim objašnjenjima. Od 2005. godine Bosna i Hercegovina konstantno bilježi negativan prirodni priraštaj, što znači da je i ukupna vrijednost vitalnog indeksa za državni nivo manja od 1. Svake

godine je sve manji broj opština/gradova koje imaju veći broj rođenih u odnosu na umrle, a vremenom se pojačavaju i regionalni dispariteti u ovom pogledu. Generalno se može reći da je stanje povoljnije u Federaciji Bosne i Hercegovine, nego u Republici Srpskoj. Naime, ovom entitetu pripadaju sve opštine/gradovi iz prvog kvartila (Q1), sa izuzetkom Banje Luke i Brčko Distrikta. Gledano detaljnije, u povoljnijoj poziciji u odnosu na ostatak zemlje su većina opština/gradova u Kantonu Sarajevo i Zeničko-dobojskom kantonu (slika 1C). Posljednji kvartil (Q4) sa najugroženijim jedinicama lokalne samouprave obuhvata pretežno ruralne krajeve, koji su u istočnom dijelu zemlje fragmentisano raspoređeni, dok su na zapadu kompaktno grupisani. Na zapadne opštine u Republici Srpskoj se nadovezuju depopulativna područja u Unsko-sanskom kantonu i Kantonu 10.

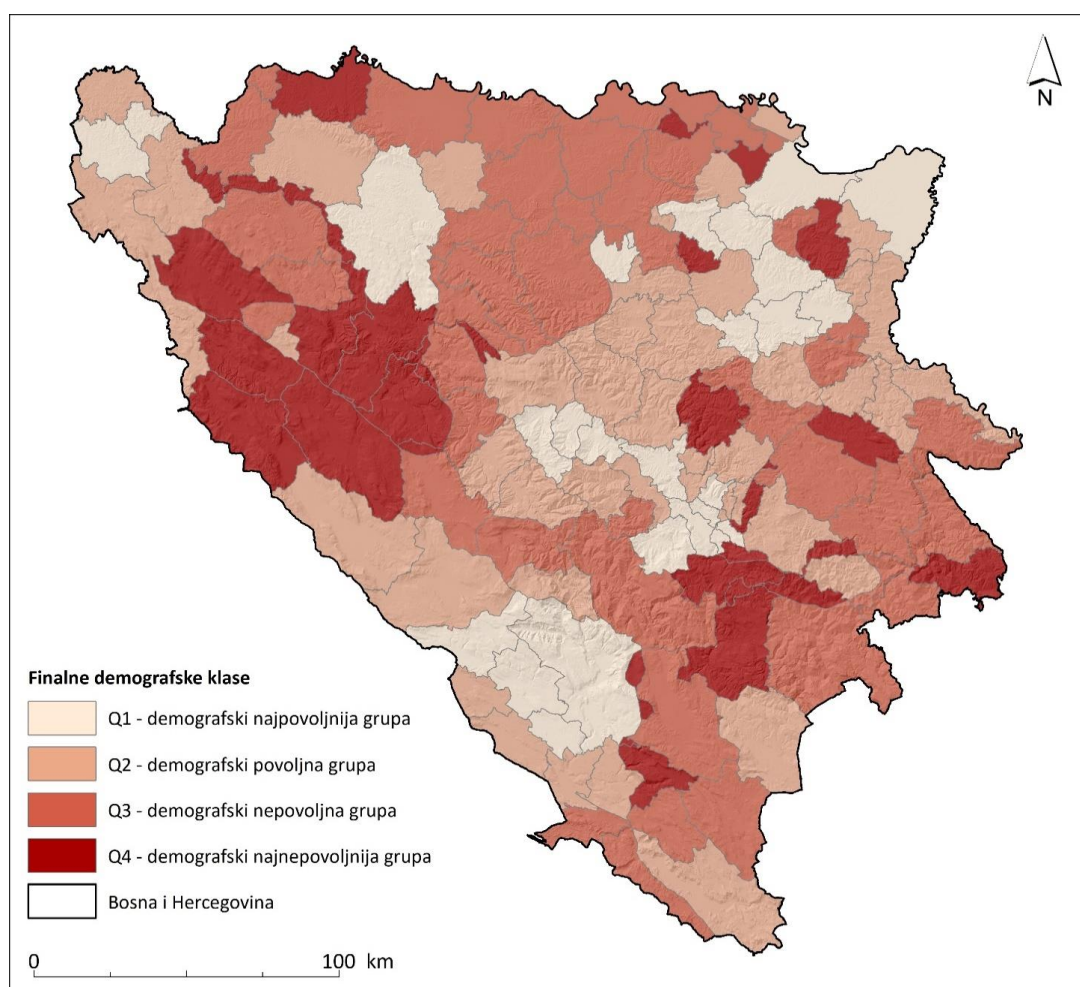
Koeficijent starosti se odnosi na udio starih ljudi (preko 65 godina) u ukupnoj populaciji, te se nalazi u uskoj vezi sa drugim demografskim pokazateljima, a naročito vitalnom statistikom (Skirbekk et al., 2018; URL 4). Naime, proces starenja stanovništva je u pravilu povezan sa niskim vrijednostima nataliteta. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, udio stare populacije je iznosio 14%, ali je on prostorno varirao od 7,2% u Bužimu do čak 45,3% na Kupresu – RS. Sa izuzetkom Milića, sve opštine/gradovi koji su najmanje zahvaćeni procesom starenja (udio stare populacije ispod 10% 2013. godine) se nalaze u nekom od tri kantona Federacije Bosne i Hercegovine – Unsko-sanskom (Bužim, Cazin i Velika Kladuša), Tuzlanskom (Banovići, Kalesija, Sapna i Živinice) i Zeničko-dobojskom (Tešanj i Doboju Jug). U najslabijem kvartilu (Q4), koji obuhvata jedinice lokalne samouprave sa 19 ili više procenata starog stanovništva, uglavnom se nalaze opštine iz Republike Srpske, s tim da među najugroženije u ovom pogledu spadaju i neke opštine Kantona 10 – Bosansko Grahovo, Drvar i Glamoč. Bez obzira na to, evidentno je da je entitet Republika Srpska osjetno dublje zakoračio u proces starenja u odnosu na Federaciju Bosne i Hercegovine (slika 1D).

Udio visokoobrazovanih stanovnika je jedan od osnovnih pokazatelja sociodemografskog razvoja nekog područja (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2023). Lokalne sredine sa povoljnijom strukturom stanovništva imaju veće mogućnosti za pokretanje opšteg društvenog razvoja, a samim tim i stvaranje održivih demografskih trendova. U poređenju sa drugim evropskim državama, Bosna i Hercegovina je 2013. godine imala relativno nizak udio pojedinaca koji imaju završen stepen visokog obrazovanja (9,6%). Prostorne varijacije su i u ovom pogledu velike. Najpovoljnija situacija je zabilježena u sarajevskim opštinama (naročito u Centru i Novom Sarajevu, u kojima je 2013. godine oko 30% stanovnika bilo visokoobrazovano), zatim u drugim univerzitetskim centrima, kao što su Mostar, Banja Luka, Tuzla, Bihać i Istočno Sarajevo, te u mnogim hercegovačkim opštinama i gradovima, kao što su: Trebinje, Neum, Široki Brijeg, Ljubuški, Čitluk, Grude i dr. Zanimljivo je da se u prvom kvartilu (Q1) nalaze i neke opštine iz istočnog dijela Republike Srpske, koje nemaju baš povoljne ostale elemente demografskog razvoja (npr. Foča, Gacko, Višegrad, Han Pijesak itd.). Sa druge strane, svojevrsnu anomaliju predstavlja Zenica, koja iako spada među najveće gradove u Bosni i Hercegovini, te ima i svoj univerzitet, nije dio prvog kvartila (Q1) na osnovu ovog indikatora. Jedinice lokalne samouprave iz najslabijeg kvartila (Q4) uglavnom zahvataju opštine sa niskim stepenom urbanizacije i većim udjelom poljoprivrednog stanovništva. Najniži stepen visokog obrazovanja (ispod 3%) je evidentiran u opštinama Vukosavlje, Oštra Luka, Lopare, Kupres – RS i Krupa na Uni. Kartografska analiza ukazuje na jasne regionalne razlike na osovini sjever – jug, gdje se opštine/gradovi na jugu zemlje odlikuju generalno povoljnijim pokazateljima obrazovne strukture stanovništva (slika 1E).

Slika 1: Odabrani demografski parametri po općinama.

Na osnovu svih obrazloženih indikatora su formirane finalne kategorije jedinica lokalne samouprave sa aspekta povoljnosti njihove demografske slike (slika 2). U prvu kategoriju, sa najpovoljnijim kvantificiranim pokazateljima demografskog razvoja, ušlo je ukupno 27 opština/gradova, od čega samo tri nisu iz Federacije Bosne i Hercegovine (Banja Luka, Bijeljina i Brčko). Jedino su sarajevske prigradske opštine Ilidža i Vogošća ostvarile maksimalan broj sumarnih bodova, što znači da su se u svakom od pet razmatranih indikatora našle u najboljem kvartilu. Pored njih, ovoj kategoriji iz Kantona Sarajevo pripadaju još samo opštine Novi Grad i Hadžići. Najveći broj opština/gradova prve demografske kategorije je iz Tuzlanskog kantona (Tuzla, Živinice, Kalesija, Banovići, Srebrenik i Gračanica). Tu su još po tri jedinice lokalne samouprave iz Zeničko-dobojskog (Visoko, Tešanj i Doboj Jug) i Srednjobosanskog kantona (Vitez, Novi Travnik i Busovača), a uslovno vitalnim u demografskom pogledu se mogu smatrati i Bužim i Cazin u Bosanskoj Krajini, te Mostar, Čitluk, Široki Brijeg i Posušje u Hercegovini.

Slika 2: Finalne demografske klase.

U drugu i treću kategoriju su svrstane po 44 jedinice lokalne samouprave, s tim da u drugoj kategoriji prevladavaju opštine i gradovi iz Federacije Bosne i Hercegovine, a u trećoj lokalne zajednice iz Republike Srpske. Zanimljiva je, ali ujedno i zabrinjavajuća činjenica, da se tek u drugoj kategoriji nalaze i neki veći urbani centri, kao što su Zenica, Bihać, Prijedor, Travnik i tri od ukupno četiri sarajevske opštine, koji bi inače trebali služiti kao dio okosnice regionalnog, pa i državnog demografskog razvoja. U još većoj mjeri se to odnosi na Doboj, koji je svrstan u treću kategoriju. U četvrtu i najugroženiju kategoriju ulazi ukupno 28 opština. Kao što se može i pretpostaviti, riječ je uglavnom o ruralnim i potpuno pasiviziranim krajevima u ekonomskom i socijalnom pogledu. Naročito su u ovoj grupi zastupljene opštine nastale nakon Daytonskog

sporazuma, odvajanjem od matičnih opštinskih centara uslijed povlačenja međuentitetske linije razgraničenja. Ekstremni primjeri su Krupa na Uni, Oštra Luka i Kupres – RS, koji su u svakom od pet izdvojenih indikatora svrstani u najslabiji kvartil. Posebno je zabrinjavajuće stanje i u nekim većim opštinama, kao što su Bosansko Grahovo, Glamoč, Drvar, Bosanski Petrovac, Kalinovik, Han Pijesak, Rudo, Lopare, ali i Vareš, Šipovo, Mrkonjić Grad, te Kozarska Dubica.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Iako se iskorištena metodologija može smatrati prilično jednostavnom, ova kratka studija daje dobru osnovu da dalje istraživanje regionalnih dispariteta u Bosni i Hercegovini, dok istovremeno nudi i nešto drugačiju perspektivu u pogledu klasifikacije lokalnih zajednica prema stepenu njihovog demografskog razvoja uopšte. Sistematizacijskom analizom se došlo do razvrstavanja četiri kategorije (klase) opština/gradova, što bi trebao biti dobar pokazatelj za utvrđivanje uzroka disparitetnog demografskog razvoja na terenu, ali i fokusiranje mjera za ublažavanje negativnih posljedica takvog stanja, koje se odnosi na donosiocje odluka. Regionalni dispariteti u demografskom razvoju Bosne i Hercegovine su rezultat više faktora – prirodne osnove, etnokulturnih odlika stanovništva, migracijskih obrazaca, ratnih posljedica, tranzicijskih procesa u ekonomiji i savremenih društvenih fenomena. Iako je nemoguće strateški djelovati na faktore koji se odnose na događaje iz prošlosti, evidentiranje uzroka i dimenzija demografskih problema može pomoći da se buduće revitalizacijske mjere efikasnije usmjere. Kao državi sa vrlo naglašenim demografskim problemima, Bosni i Hercegovini je naročito potrebno aktivno djelovanje u tom pogledu, a za šta je neophodna naučna osnova koja bi obezbijedila validne informacije i utemeljenu platformu za donošenje konkretnih mjera. Dobivene kategorije opština/gradova ni u kom slučaju ne treba shvatiti kao konačne, nego ih je potrebno korigovati dodatnim metodama. Zbog toga je neophodno nastaviti istraživački rad na polju prostornih dispariteta u demografskom, socijalnom i ekonomskom pogledu, za šta je neophodno i obezbjeđivanje kvalitetnije statističke osnove. Jedno od osnovnih ograničenja ovog istraživanja je baziranje na popisu stanovništva iz 2013. godine. Provođenje novog popisa ili uspostavljanje vjerodostojnijih i sveobuhvatnijih drugih izvora podataka o stanovništvu Bosne i Hercegovine se nameće kao imperativ za unapređenje ovdje prezentirane metodologije, kako sa aspekta proširenja indikativne osnove, zatim ponderske diferencijacije, tako i upotrebe složenijih statističkih modela.

LITERATURA I IZVORI

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2021: Bosna i Hercegovina u brojevima 2020.
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2023: Anketa o radnoj snazi. II kvartala 2023., br. 2.
3. Avdić, A., Avdić, B., Zupanc, I. 2022: Socio-demographic analysis of border regions of Bosnia and Herzegovina. *Acta geographica Slovenica*, 62(3), 7-19. <https://doi.org/10.3986/AGS.10859>
4. Becker, G. S., Glaeser, E. L., Murphy, K. M. 1999: Population and Economic Growth. *The American Economic Review*, 89(2), 145–149.
5. Brillinger, D. R. 1986: A Biometrics Invited Paper with Discussion: The Natural Variability of Vital Rates and Associated Statistics. *Biometrics*, 42, 693-734.
6. Chae, J. S., Choi, C. H., Oh, J. H., Chae, Y. T., Jeong, J. W., Lee, D. 2021: Urban public service analysis by GIS-MCDA for sustainable redevelopment: a case study of a megacity in Korea. *Sustainability*, 13(3), 1472.
7. Čičić, M. 2019: Studija o emigracijama Bosna i Hercegovina. *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*.
8. De la Croix, D., Gobbi, P. E. 2017: Population density, fertility, and demographic convergence in developing countries. *Journal of Development Economics*, 127, 13-24. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2017.02.003>.

9. Efimova, L. 2022: Socio-demographic indicators of human development. *Regional Economics: Theory and Practice*, 20, 972-987. <https://doi.org/10.24891/re.20.5.972>.
10. Emirhafizović, M., Zolić, H. 2017: Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine. Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini. *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, 11-26. <https://doi.org/10.5644/PI2017.172.01>
11. Federalni zavod za programiranje razvoja. 2022: Socioekonomski pokazatelji po općinama FBiH 2021.
12. Federalni zavod za statistiku, 2020: Demografska statistika 2019. Statistički bilten 307.
13. Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Mirić, R., Drešković, N. 2020: Spatial Differentiation of the Age Structure of a Population in Bosnia And Herzegovina. Conference: 70 Years Macedonian Geographical Society. Ohrid, North Macedonia.
14. Jeong, J. S., García-Moruno, L., Hernández-Blanco, J., Sánchez-Ríos, A. 2016: Planning of rural housings in reservoir areas under (mass) tourism based on a fuzzy DEMATEL-GIS/MCDA hybrid and participatory method for Alange, Spain. *Habitat International*, 57, 143-153.
15. Jokić, V., Dželebdžić, O. 2018: Obrazovna struktura radnih potencijala u Srbiji-prostorna distribucija i regionalne razlike. *Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja: geneze i perspektive prostornog razvoja*, Zbornik radova sa naučno-stručnog skupa sa međunarodnim učešćem, 619-627.
16. Jurun, E., Ratković, N., Ujević, I. 2017: A cluster analysis of Croatian counties as the base for an active demographic policy. *Croatian operational research review*, 8(1), 221-236.
17. Kadusic, A., Smajic, S., Smajić, N. 2023: The Patterns of Depopulation in Bosnia and Herzegovina: Spatial Autocorrelation Analysis. *Geografski pregled – Geographical review*, 48, 85-100. <https://doi.org/10.35666/23038950.2023.48.85>.
18. Kadusic, A., Smajic, S., Kunosic, S., Smajic, N. 2023: Geospatial analysis of population ageing in Bosnia and Herzegovina. *Geographica Pannonica*, 27, 38-49. <https://doi.org/10.5937/gp27-41960>.
19. Kastreva, P., Patarchanova, E. 2021: Creating Spatial Models of Demographic Processes Using Cluster Analysis for Demographic Policy Planning in Bulgaria. *Journal of Settlements & Spatial Planning*, 12(2).
20. Kordej-De Villa, Ž., Pejnović, D. 2015: Planska područja Hrvatske u kontekstu regionalne politike. *Hrvatski geografski glasnik*, 77/1, 47-69. <https://doi.org/10.21861/HGG.2015.77.01.03>.
21. Lovrenović, I. 2015: Kulturni identitet Bosne i Hercegovine. *Identiteti-Kulture-Jezici*, 1(1), 31-52.
22. Marić, I., Avdić, A. 2023: Derivation of Geographical Marginalization Index of Bosnia and Herzegovina using GIS Multicriteria Decision Analysis. *Geographica Pannonica*, 27(4), 239-253. <https://doi.org/10.5937/gp27-46223>.
23. Marić, I., Mrdjen, S., Šiljeg, S. 2020: Derivation of demographic depression index using GIS analysis - an example from Međimurje County. *Stanovništvo*, 1-1. <https://doi.org/10.2298/STNV191225001M>.
24. Nejašmić, I., Mišetić, R. 2010: Sintetični pokazatelj demografskih resursa: doprinos tipologiji hrvatskog prostora. *Hrvatski geografski glasnik*, 72(1), 49-60. <https://doi.org/10.21861/hgg.2010.72.03>
25. Pasalic, S., Pelemis, M., Mandic, R. 2014: Demographic resources and organization basic education in the Republic of Srpska. *Glasnik Antropološkog društva Srbije*, 2014, 159-166. [10.5937/gads1449159P](https://doi.org/10.5937/gads1449159P).
26. Pejnović, D. 1998: Lika - an example of socio-geographic change in highland Croatia. *Dela*. <https://doi.org/10.4312/dela.13.317-336>.
27. Pobric, A., Robinson, G. M. 2015: Population ageing and low fertility: recent demographic changes in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Population Research*, 32, 23-43. <https://doi.org/10.1007/s12546-014-9141-5>
28. Republički zavod za statistiku Republike Srpske. 2020: Demografska statistika 2020.
29. Salvati, L., Carlucci, M. 2020: Shaping dimensions of urban complexity: the role of economic structure and socio-demographic local contexts. *Social Indicators Research*, 147, 263-285.
30. Simpach, O. 2013: Application of cluster analysis on the demographic development of municipalities in the districts of Liberecky region. In Conference Proceedings of the 7th International Days of Statistics and Economics, 1390-1399.
31. Skirbekk, V. F., Staundiger, U. M., Cohen, J. E. 2019: How to Measure Population Aging? The Answer Is Less than Obvious: A Review. *Gerontology*, 65(2), 136-144. <https://doi.org/10.1159/000494025>.

32. United Nations Population Fond. 2019: Analiza stanja stanovništva u Bosni i Hercegovini.
33. URL 1: <https://ourworldindata.org/grapher/population-density> (16.01.2024).
34. URL 2: <https://bhas.gov.ba/News/Read/42> (11.01.2024).
35. URL 3: <https://popis.gov.ba/> (20.05.2023).
36. URL 4: <http://www.mcp.gov.ba/Publication/Read/demografsko-starenje-stanovnistva-izazov-za-socijalne-politike> (16.01.2024).
37. Zhukov, D. S., Kanishchev, V. V. 2022: Cluster Analysis as a Means of Identifying Types of Demographic Characteristics (Russian Rural Population, European Part of Russia, Early 20th to Early 21st Century). *Noveishaya Istoriya Rossii-Modern History of Russia*, 12(2), 454-476.

DEMOGRAPHIC CLASSIFICATION OF MUNICIPALITIES AND CITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA – A SYNTHETIC REGIONAL APPROACH

Summary: Demographic parameters represent one of the fundamental indicators of overall social development of a given area, which is particularly evident in the context of Bosnia and Herzegovina. General negative trends such as population aging, declining fertility rates and overall depopulation are the main features of contemporary demographic development in this country. However, noticeable multidimensional spatial variations of these processes prompt the need for a comprehensive synthetic approach in their study. For that purpose, a methodology that encompasses five key demographic indicators (population density, intercensal population change, vital index, aging coefficient, and the proportion of highly educated population) is proposed, based on which municipalities and cities in Bosnia and Herzegovina were classified according to a summary composite parameter. As a result of this methodological approach, four categories of local self-government units were obtained, considering the level of their overall demographic development. The significance of such an approach lies in the potential redefinition of demographic policies in Bosnia and Herzegovina, as well as in general measures of regional development.

Key words: Bosnia and Herzegovina, depopulation, population ageing, regional disparities.

DEMOGRAFSKI RESURSI GRADA ISTOČNO SARAJEVO

Mariana Lukić Tanović, Milka Grmuša⁴
UDC 911.3:314(497.6 I. Sarajevo)

Sažetak: Demografski procesi i demografske analize aktuelna su tema u svetu ali isto tako veoma bitna i za Bosnu i Hercegovinu. Bosna i Hercegovina, kao i Republika Srpska, susreću se sa mnogobrojnim demografskim problemima kao što su nizak natalitet i fertilitet, negativan prirodni priraštaj, starenje stanovništva, odseljavanje stanovništva i sl. Kroz navedeno istraživanje želi se prikazati sa kakvim demografskim problemima se susreće Grad Istočno Sarajevo i kakve demografske resurse poseduje. Demografski resursi biće predstavljeni pomoću sinteznog pokazatelja – indeksa demografskih resursa koji u sebi objedinjuje broj stanovnika po popisima, starosnu i obrazovnu strukturu stanovništva i komponente prirodnog kretanja, a sve to ukazuje na demografsku snagu stanovništva i njegovu sposobnost da obezbedi budući rast populacije. Cilj istraživanja je da se odredi kom tipu pripada i kakva obeležja, odnosno demografske potencijale ima Grad Istočno Sarajevo, kao i da se utvrdi stepen homogenosti proučavanog prostora.

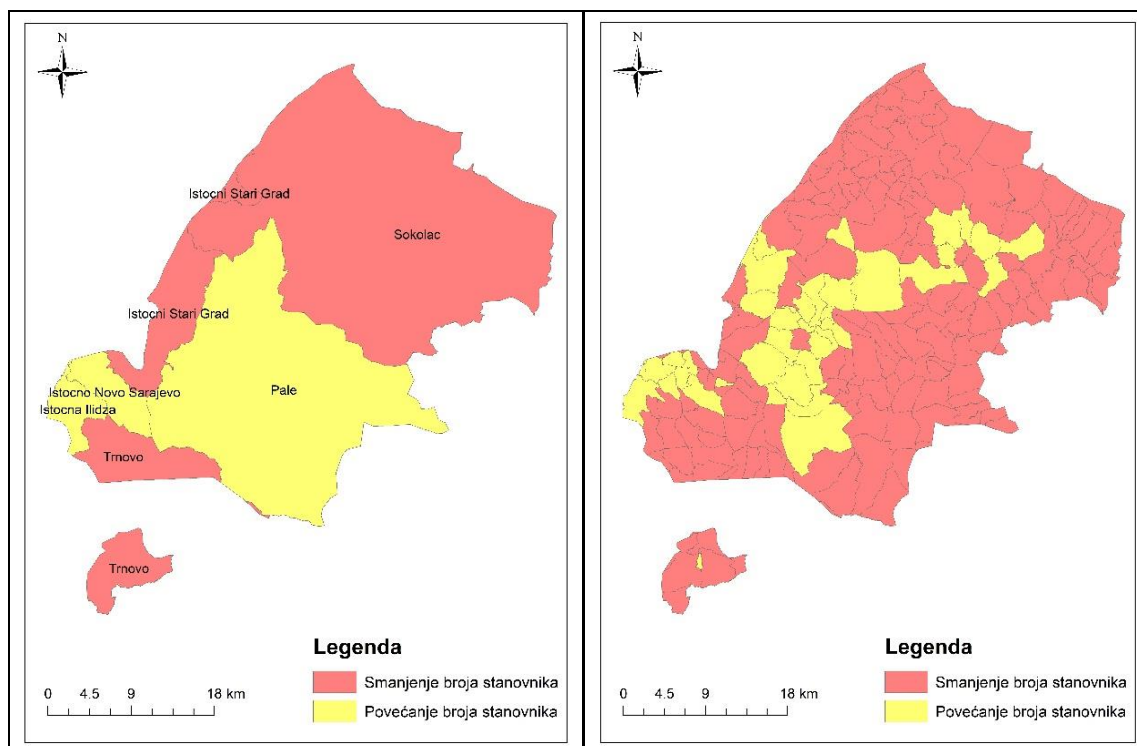
Ključne reči: demografski resursi, demografski potencijal, indeks demografskih resursa, Grad Istočno Sarajevo.

UVOD

Grad Istočno Sarajevo, prema poslednjem popisu stanovništva, 2013. godine imao je 59.916 stanovnika, a u međupopisnom periodu 1991-2013 beleži porast broja stanovnika u apsolutnom iznosu od 12.376, odnosno 26% (slika 1). Porast broja stanovnika prvenstveno je uzrokovan ratnim migracijama stanovništva. Prema proceni za 2020. godinu ima 60.205 stanovnika (Republički zavod za statistiku Republike Srpske, 2017; Republički zavod za statistiku Republike Srpske, 2021). Uočava se blagi porast broja stanovnika, što je posledica pozitivnog migracionog salda, s obzirom da je prirodni priraštaj konstantno negativan. Sem problema nedovoljnog rađanja, grad se susreće i sa ostalim demografskim problemima karakterističnim za ceo prostor Bosne i Hercegovine, a to su pomeranje starosne granice rađanja, porast mortaliteta, starenje stanovništva, odseljavanje i sl.

Osnovna ideja ovog istraživanja je da se utvrdi kakvi su demografski resursi koje poseduje Grad Istočno Sarajevo. Kako navode Nejašmić i Mišetić (2010) važna sastavnica ljudskog razvoja su demografski resursi. Oni obuhvataju ukupna kvalitativna i kvantitativna, stvarna i potencijalna društvena i biološka obeležja stanovništva u određenom vremenu i prostoru. Takođe, promene u obeležjima demografskih resursa utiču na društvenu strukturu i društvene odnose, npr. starenje stanovništva deluje na opštedruštvene i privredne prilike. Istraživanjem demografskih resursa i tipologijom prostora na osnovu izračunavanja vrednosti indeksa demografskih resursa bavili su se mnogi istraživači u regionu. Prva metodološka određivanja ovog pokazatelja predložio je Nejašmić (2007), koja su dopunjena i unapređena od strane Nejašmić i Mišetić (2010). Sem navedenih autora istom tematikom na prostoru Hrvatske bavili su se Spevec (2009), Spevec i Vuk (2012) i Vojnović (2012). Na prostoru Srbije autori Lovrić, Milanović i Stamenković (2014) i Stamenković, Veselinović i Milanović (2017) sa dopunom primene analize grupisanja, dok su se na prostoru Republike Srpske i Bosne i Hercegovine delimično ovom temom bavili Pašalić, Pelemiš i Mandić (2014) i Pašalić i Pašalić (2017). Kada je reč o demografskim resursima Grada Istočno Sarajevo, Lukić Tanović (2023) se bavi izračunavanjem indeksa demografskih resursa i tipologijom, a ovaj rad predstavlja nastavak i produbljivanje započete tematike, kao i bolju kartografsku vizualizaciju sastavnica indeksa demografskih resursa.

⁴ Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet Pale, Katedra za geografiju, Bosna i Hercegovina, mariana.lukic.tanovic@ff.ues.rs.ba, milka.grmusa@ff.ues.rs.ba

Slika 1: Međupopisna promena (1991-2013) broja stanovnika po opštinama grada (lijevo);
Međupopisna promena (1991-2013) broja stanovnika po naseljima grada (desno).
Izvor: Lukić Tanović, Marinković, Majić, 2019.

Cilj izračunavanja indeksa demografskih resursa je da se odredi kom tipu pripada i kakva obeležja, odnosno demografske resurse i potencijale ima Grad Istočno Sarajevo, kao i da se utvrdi stepen homogenosti istraživnog prostora.

Tipologija prostora je pogodna metoda geografskih i srodnih istraživanja. Osnovna funkcija tipologije je prepoznavanje (poistovećivanje), uprošćavanje i organizacija podataka kako bi se mogli porediti. Mnogi izvori i literatura pokazuju da delovi nekog prostora mogu imati različite probleme, različita demografska obeležja i procese, različitu sadašnjost i šanse u budućnosti. Zbog nehomogenosti, tj. prostorne neuravnoteženosti demografskih resursa i potencijala, tipologijske metode, kao instrumenti istraživanja i planiranja prostora, veoma su značajne. Njihov značaj je bitan i u planiranju regionalnog razvoja (Nejašmić i Mišetić, 2010).

METODOLOGIJA

U istraživanju je obuhvaćen prostor Grada Istočno Sarajevo, koga sačinjava šest opština: Istočna Ilidža, Istočni Stari Grad, Istočno Novo Sarajevo, Pale, Sokolac i Trnovo. Analize su rađene za nivo grada i za nivo opština, a osnovni izvor podataka su zvanične statističke institucije: Republički zavod za statistiku Republike Srpske i Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Važnu ulogu, pored osnovnih naučnih metoda, ima matematičko-statistički metod, neizostavan u demografskim istraživanjima. U nastavku teksta detaljno je objašnjena metodologija izrade indeksa demografskih resursa i tipologija prostora.

Demografski resursi istraživnog prostora sagledani su pomoću metoda izračunavanja indeksa demografskih resursa i tipologije prostora prema sintezi demografskih pokazatelja. Prema McNicoll (1999), demografski

potencijal može biti predstavljen preko sinteznog pokazatelja - indeksa, koji ukazuje na demografsku snagu stanovništva i njegovu sposobnost da obezbedi budući rast populacije. Perspektive određene populacije zavise od raznih faktora, uglavnom nepredvidivih, i kako naglašava autor, svrha demografskog potencijala nije da izmeri stvarne perspektive stanovništva, već on ima za cilj da prikaže potencijalnu sposobnost stanovništva da raste pod odgovarajućim spoljnim uslovima. Kako bi se procenili demografski resursi i potencijali istraživanog prostora, bilo je potrebno izračunati indeks demografskih resursa. Indeks demografskih resursa (ider) čine dve sastavnice - demografski indeks (idem) i indeks obrazovanosti (io). S obzirom na to da na demografske resurse utiče ukupan broj stanovnika određene prostorne jedinice, bilo je nužno demografsku masu obuhvatiti proračunom, i to u obliku koeficijenta. Formula za izračunavanje indeksa demografskih resursa je sledeća:

$$\text{ider} = k * (\text{idem} + \text{io})$$

$$\text{idem} = \text{iPn}/\text{P}(\text{n}-1) * \text{p}(0-14) * \text{p}'\text{f}(20-29) * \text{iv}$$

gde je: $\text{iPn}/\text{P}(\text{n}-1)$ – koeficijent dinamike (međupopisna promena broja stanovnika); $\text{p}(0-14)$ – udeo mladog stanovništva u ukupnoj populaciji; $\text{p}'\text{f}(20-29)$ – udeo ženskog stanovništva starosti 20 - 29 godina u ukupnoj ženskoj populaciji i iv – indeks vitaliteta;

$$\text{io} = \text{poIII} * \text{ss}$$

gde je: poIII – udeo stanovništva tercijarne obrazovanosti u populaciji starijoj od 25 godina; ss – udeo studenata u populaciji staroj 20 - 24 godine. Za izračunavanje indeksa demografskih resursa korišćeno je 15 varijabli, predstavljenih u tabeli 1.

Tabela 1: Demografske varijable za izračunavanje indeksa demografskih resursa.

Oznaka	Demografska varijabla
Pn	Ukupan broj stanovnika referentnog popisa
Pn-1	Ukupan broj stanovnika prethodnog popisa
Pf	Ukupan broj ženskog stanovništva
P(0-14)	Broj stanovnika mlađih od 15 godina
P(25+)	Broj stanovnika starih 25 i više godina
P(20-24)	Broj stanovnika starosti 20-24 godine (studentska kohorta)
P(20-39)	Broj stanovnika starosti 20-39 godina (mlađe zrelo stanovništvo)
Pf(20-29)	Broj ženskog stanovništva starosti 20 -29 (mlađa fertilna dob)
Pf(15-49)	Broj ženskog stanovništva starosti 15-49 (ženski fertilni kont.)
P(65+)	Broj stanovnika starih 65 i više godina
Pstud	Broj studenata
PoIII	Broj stanovnika sa tercijarnom obrazovanošću
$\bar{N}$	Prosečan broj živorođenih (prosek za period 2010-2020)
$\bar{M}$	Prosečan broj umrlih (prosek za period 2010-2020)
Npj	Ukupan broj prostornih jedinica (opština)

Izvor: Nejašmić i Mišetić, 2010.

Kada bi se upotrebila apsolutna vrednost broja stanovnika ili udeo u prostornoj jedinici, tada bi prostorna jedinica sa najvećom demografskom masom imala najbolje rezultate indeksa demografskih resursa, a problem bi bio i nemogućnost uspostavljanja jednoznačne tipologije indeksa demografskih resursa za različite skupove prostornih jedinica (Nejašmić i Mišetić, 2010). Iz navedenih razloga, potrebno je sprovesti korekciju dobijenih vrednosti primenom koeficijenta (k). Određivanje vrednosti koeficijenta za određenu prostornu jedinicu zasniva se na načelima z - standardizacije, odnosno transformacije numeričke slučajne promenljive, P_n u standardizovanu normalno raspoređenu slučajnu promenljivu Z_{pn} , koristeći sledeću formulu:

$$Z_{pn} = (P_n - \bar{P}_n) / \sigma_{Pn}$$

gde je $\bar{P}_n$ prosečan broj stanovnika analizom obuhvaćenog skupa administrativno-teritorijalnih jedinica (u ovom slučaju prosečan broj stanovnika opština Grada Istočno Sarajevo), a σ_{Pn} standardna devijacija, odnosno prosečno odstupanje broja stanovnika posmatranih teritorijalnih jedinica od prosečnog broja stanovnika analizom obuhvaćenog skupa. Standardna devijacija računa se po formuli:

$$\sigma_{Pn} = \sqrt{(\sum (P_n - \bar{P}_n)^2 / N_{pj})}$$

Nakon izračunavanja standardne devijacije, vrši se izbor konkretne vrednosti korektivnog koeficijenta pojedinačno, za svaku teritorijalnu jedinicu (u ovom slučaju opštinu) u zavisnosti kome intervalu z vrednosti pripada z-vrednost konkretne teritorijalne jedinice (Lovrić, Milanović i Stamenković, 2014). U tabeli 2 data je vrednost korektivnog koeficijenta na bazi standardizovanih z-vrednosti.

Tabela 2: Vrednosti korektivnog koeficijenta na osnovu z-vrednosti.

Z_{pn}	k
>2,00	0,05
1,51 – 2,00	0,045
1,01 – 1,50	0,04
0,51 – 1,00	0,035
0,00 – 0,50	0,03
-0,01 – (-0,50)	0,025
-0,51 – (-1,00)	0,02
-1,01 – (-1,50)	0,015
-1,51 – (-2,00)	0,01
<-2,00	0,005

Izvor: Nejašmić i Mišetić, 2010.

Na osnovu dobijenih vrednosti indeksa demografskih resursa, može se napraviti sledeća tipologija prostora prema sintezi demografskih pokazatelja (tabela 3).

Tabela 3: Tipologija prostora na osnovu vrednosti indeksa demografskih resursa.

Oznaka tipa	Tip	Vrednost ID
A	Izrazito povoljni demografski resursi	> 80,0
B	Povoljni demografski resursi	40,1 – 80,0
C	Dobri demografski resursi	20,1 – 40,0
D	Slabi demografski resursi	10,1 – 20,0
E	Vrlo slabi demografski resursi	5,1 – 10,0
F	Izrazito slabi demografski resursi	< 5,0

Izvor: Nejašmić i Mišetić, 2010.

Indeks demografskih resursa i tipologija prostora za Grad Istočno Sarajevo urađena je za 2013. godinu, prema podacima popisa stanovništva 2013. godine i međupopisne promene između 1991. i 2013. godine, a zatim i za 2020. godinu na osnovu zvanične procene, broja stanovnika i polno-starosne strukture stanovništva. Pored tabela i slika, rezultati istraživanja prikazani su i kartografski. Za izradu karata korišćen je programski paket ArcGis 10.8.1.

REZULTATI I DISKUSIJA

Pre same analize indeksa demografskih resursa i tipologije prostora osvrnućemo se na ključne komponente koje čine indeks demografskih resursa. U tabeli 4 prikazane su vrednosti sastavnih delova demografskog indeksa, odnosno koeficijent dinamike, udeo mladog stanovništva do 15 godina starosti, udeo mlađe fertilne dobi (od 20 do 29 godina) i indeks vitalnosti.

Tabela 4: Vrednosti demografskog indeksa (idem) po opštinama Grada Istočno Sarajevo.

Teritorija	Koeficijent dinamike 1991-2013	Koeficijent dinamike 2013-2020	Udeo (%) mladih do 15 godina	Udeo (%) mlađe fertilne dobi 20-29	Indeks vitaliteta	idem
Istočna Ilidža	1.79	0.98	12.9	10.3	0.48	62.9
Istočni Stari Grad	0.81	0.91	12.5	10.7	0.21	25.9
Istočno Novo Sarajevo	2.53	1.15	15.7	10.7	0.87	169.4
Pale	1.41	0.98	13.6	12.2	0.57	92.9
Sokolac	0.75	0.94	13.1	10.0	0.43	52.9
Trnovo	0.50	1.00	6.6	8.7	0.11	6.5
Grad Istočno Sarajevo	1.26	1.00	13.5	10.9	0.53	78.5

Izvori: Autorska obrada podataka: Lukić Tanović, 2018; Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Demographic Statistics, Statistical Bulletin. Banjaluka; Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Cities and Municipalities of Republika Srpska. Banjaluka.

Kao što je već rečeno, Grad Istočno Sarajevo beleži porast broja stanovnika u međupopisnom periodu 1991-2013. godina, što pokazuje i koeficijent dinamike čija je vrednost iznad 1,00. Porast broja stanovnika u međupopisnom periodu ostvaren je zahvaljujući porastu broja stanovnika u opštinama Pale, Istočna Ilidža i Istočno Novo Sarajevo. Poslednja opština ima koeficijent dinamike 2,53. Ostale opštine imaju koeficijent dinamike ispod 1,00, odnosno smanjenje broja stanovnika u periodu 1991-2013. Opština Trnovo je zabeležila najveći pad broja stanovnika.

Udeo mladog predfertalnog stanovništva u ukupnoj populaciji kao i udeo mlađe ženske fertilne dobi u ukupnom ženskom stanovništvu ključni su pokazatelji demografskog potencijala nekog prostora (Lovrić, Milanović i Stamenković, 2014). Udeo mladog stanovništva u Gradu Istočno Sarajevo 2020. godine iznosi 13,5%. Mali udeo mladog stanovništva ukazuje i na proces starenja stanovništva kojim je zahvaćen ovaj prostor. Opština sa najvećim udelom mladog stanovništva je Istočno Novo Sarajevo (15,7%), dok najmanji udeo ima opština Trnovo (6,6%). Udeo mlađeg ženskog fertilnog kontingenta je još niži i iznosi 10,9%, dok opet najnižu vrednost ima opština Trnovo (8,7%). Procenat mladih u gradu je u odnosu na nivo Republike Srpske (13,3%) malo viši, dok je udeo ženske mlađe fertilne dobi na nivou proseka za Republiku Srpsku.

Indeks vitalnosti ukazuje na stvarnu i potencijalnu biodinamiku stanovništva i za Grad Istočno Sarajevo iznosi 0,53. Indeks vitalnosti Grada Istočno Sarajevo znatno je niži od poželjnog, što upućuje na veoma nisku biodinamiku stanovništva. Vrednosti ovog indeksa među opštinama grada kreću se od 0,11 u opštini Trnovo, do 0,87 u opštini Istočno Novo Sarajevo. Takođe, primetno je smanjene vrednosti indeksa vitalnosti u odnosu na popisnu godinu, 2013 (Lukić Tanović, 2023).

Osnovne sastavnice indeksa vitaliteta su stopa fertiliteta, stopa mortaliteta, udeo mlađeg zrelog (20-29 godina) stanovništva i indeks starosti. Osvrnućemo se samo na indeks starosti, koji pokazuje da u 2020. na sto mladih stanovnika imamo 159,3 starih. Najzabrinjavajući indeks starosti ima opština Trnovo, čak 453 stara stanovnika na sto mladih, dok opština Istočni Stari Grad na sto mladih ima 246,5 starih. Izuzev opštine Istočni Stari Grad sve opštine beleže porast indeksa starosti, a u 2020. godini on je najniži u opštini Istočno Novo Sarajevo i iznosi 121,05, odnosno 121 stari stanovnik na 100 mladih (Lukić Tanović, 2023).

Izračunavanjem demografskog indeksa utvrdilo se da postoji veliki teritorijalni demografski disparitet među opštinama Grada Istočno Sarajevo. Na nivou Grada Istočno Sarajevo demografski indeks u 2020. godini iznosi 78,5, a među opštinama grada kreće se od 6,5 u opštini Trnovo, do 169,4 u opštini Istočno Novo Sarajevo.

Vrednosti demografskog indeksa u 2013. godini su dosta više, a razlog tome je međupopisna promena broja stanovnika, odnosno porast broja stanovnika u međupopisnom periodu 1991-2013, i većeg udela mlađeg ženskog fertilnog stanovništva (Lukić Tanović, 2023).

Tabela 5: Demografski pokazatelji, indeks demografskih resursa i tipologija Grada Istočno Sarajevo po opštinama za 2013. i 2020. godinu.

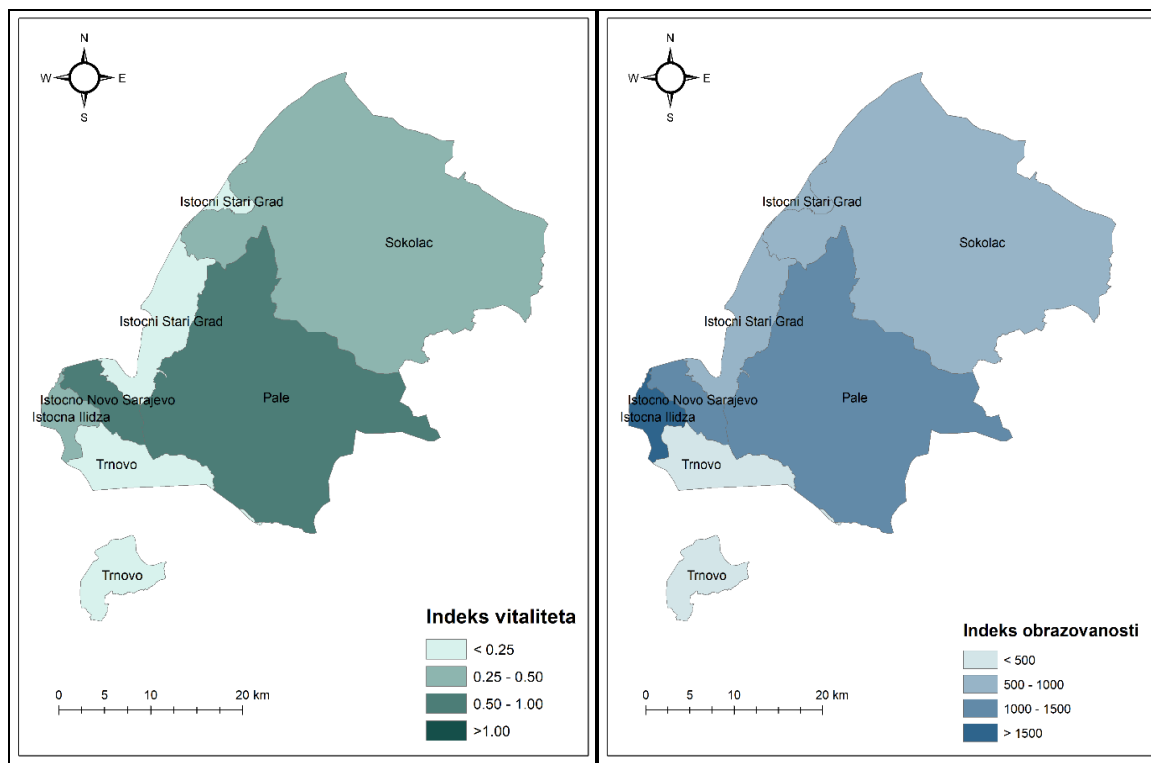
Teritorija	idem		Io		iv		ider		Tip	
	2013.	2020.	2013.	2020.	2013.	2020.	2013.	2020.	2013.	2020.
Istočna Ilidža	216,1	62,9	1744,8	1504,2	0,75	0,48	68,6	54,8	B	B
Istočni Stari Grad	12,1	25,9	807,6	513,4	0,21	0,21	12,3	8,1	D	E
Istočno Novo Sarajevo	475,4	169,4	2230,8	1382,9	1,02	0,87	81,2	46,6	A	B
Pale	164,7	92,9	1981,3	1464,7	0,67	0,57	96,6	62,3	A	B
Sokolac	61,3	52,9	1453,0	926,9	0,54	0,43	45,4	29,4	B	C
Trnovo	9,0	6,5	498,1	282,0	0,18	0,11	7,6	4,3	E	F
Grad Istočno Sarajevo	136,7	78,5	1787,1	1670,1	0,66	0,53				

Izvori: Autorska obrada podataka: Lukić Tanović, 2018; Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Demographic Statistics, Statistical Bulletin. Banjaluka; Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Cities and Municipalities of Republika Srpska. Banjaluka.

Razvojni potencijal nekog prostora zavisi od ljudskog kapitala, od kreativnog potencijala, a posebno od obrazovanja stanovništva (Nejašmić i Mišetić, 2010). Indeks obrazovanosti u Gradu Istočno Sarajevo veoma je povoljan i prema popisu stanovništva iz 2013. godine iznosio je 1.787,1, dok u 2020. iznosi 1.670,1. U godini popisa, a i prema kasnijoj proceni indeks obrazovanosti je iznad republičkog proseka (u 2013. godini 894,1, a u 2020. godini 542,6). Indeks obrazovanosti visok je zbog velikog procenta stanovništva sa terciarnom obrazovanošću i stope iskorišćenosti studentskog kontingenta. Upravo udeo stanovništva sa terciarnim obrazovanjem u populaciji starijoj od 25 godina govori o raspoloživim ljudskim resursima, odnosno budućim pokretačima i nosiocima razvoja nekog prostora. Ovaj udeo u gradu iznosi 20%, i kreće se od 9,8% u opštini Istočni Stari Grad do 21,6% u Istočnom Novom Sarajevu.

Veoma povoljna obrazovna slika Grada Istočno Sarajevo uzrokovana je i velikim udelom urbanog stanovništva, koje inače karakteriše visok nivo obrazovanosti. Visok procenat stanovništva sa terciarnim

obrazovanjem posledica je i postojanja univerziteta na prostoru Grada Istočno Sarajevo, te se veliki procenat mladog stanovništva po završetku srednjeg obrazovanja odlučuje za nastavak školovanja. Broj upisanih studenata u školskoj 2020/2021. godini sa prebivalištem u Gradu Istočno Sarajevo iznosi 2.703, što je oko 10,5% od ukupnog broja upisanih studenata u Republici Srpskoj (Republika Srpska Institute of Statistics. 2022: Cities and Municipalities of Republika Srpska. Banjaluka). Međutim, problem se javlja kada je reč o zapošljavanju, pa veliki procenat visokoobrazovanog stanovništva čeka zaposlenje. U decembru 2020. godine Filijala Zavoda za zapošljavanje Istočno Sarajevo imala je 2.035 nezaposlena stanovnika sa terciarnim obrazovanjem, dok je u godini popisa, 2013. godini, taj broj iznosio 2.346 (Lukić Tanović, 2023).

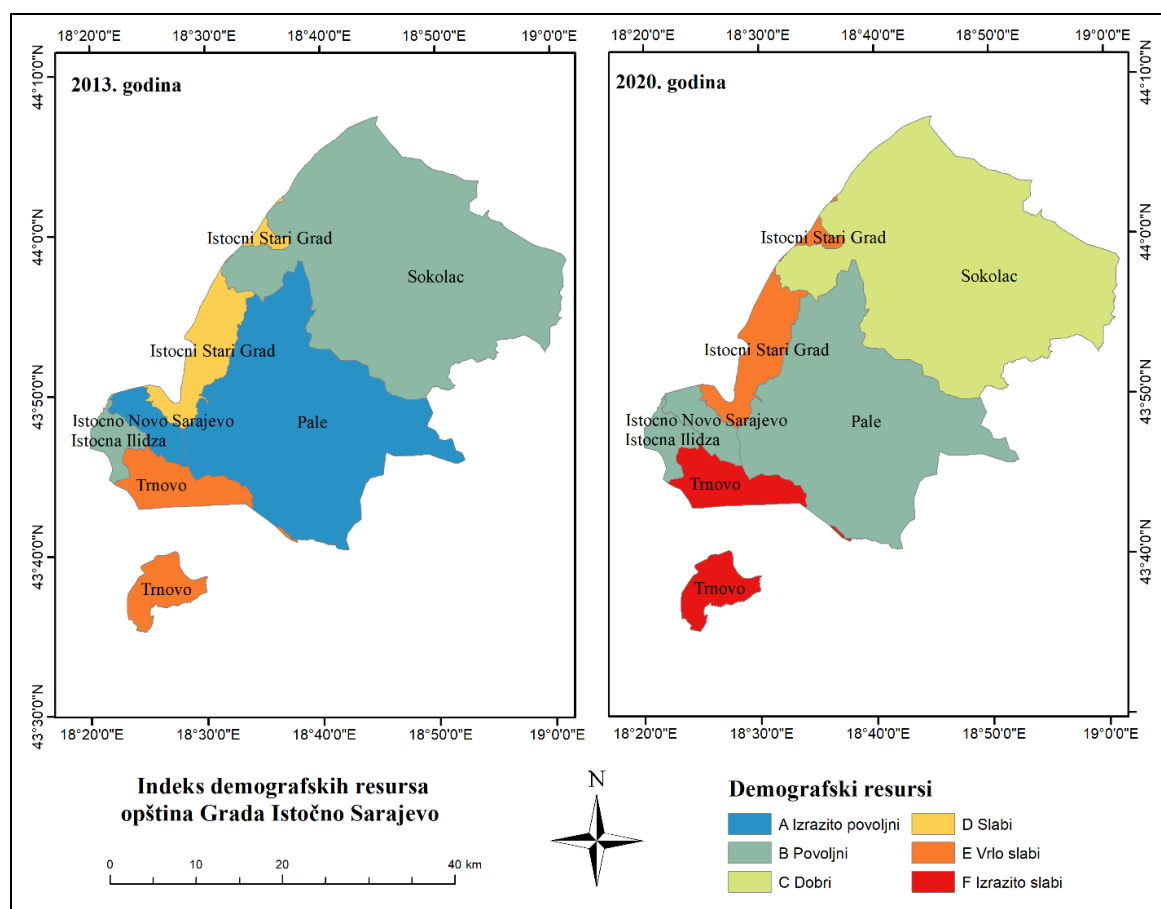
Slika 2: Indeks vitaliteta opština Grada Istočno Sarajevo u 2020. godini (lijevo)
indeks obrazovanosti opština Grada Istočno Sarajevo u 2020. godini (desno).

Tipologija na osnovu indeksa demografskih resursa u Gradu Istočno Sarajevo (slika 3), može se predstaviti na sledeći način:

- Tip A – izrazito povoljni demografski resursi. Ovaj tip ima izrazito dobra demografska obeležja i potencijale, sa vrlo visokim nivoom obrazovanosti stanovništva. Prema proceni za 2020. godinu nijedna opština ne pripada tipu A, dok su u 2013. godini dve opštine pripadale ovom tipu, Istočno Novo Sarajevo i Pale. Najviši indeks demografskih resursa među svim opštinama grada imala je opština Pale (96,6) pa je zauzimala rang jedan u okviru tip A. Na drugom mestu je bila opština Istočno Novo Sarajevo sa vrednošću indeksa od 81,2 (Lukić Tanović, 2018; Lukić Tanović, 2023).
- Tip B – povoljni demografski resursi. Vrlo dobra demografska obeležja i potencijali i visoka obrazovanost stanovništva. U okviru ovog tipa u 2020. godini nalaze se opštine Istočna Ilidža, Istočno Novo Sarajevo i Pale, dok je u 2013. godini sem opštine Istočna Ilidža ovom tipu pripadala i opština Sokolac. Opština Pale ima vrednost indeksa demografskih resursa 62,3 i rangira se na prvo

mestu ovog tipa. Na drugom mestu je Istočna Ilidža sa vrednošću indeksa od 54,8, a na trećem opština Istočno Novo Sarajevo sa vrednošću od 46,6.

- Tip C – dobri demografski resursi imaju pretežno dobra demografska obeležja i potencijale i dobar nivo obrazovanosti. Ovom tipu pripada opština Sokolac i ima vrednost indeksa 29,4.
- Tip D – slabi demografski resursi. Ovom tipu u 2020. godini ne pripada nijedna opština, dok je u 2013. godini ovom tipu pripadala opština Istočni Stari Grad sa vrednošću indeksa demografskih resursa od 12,3.
- Tip E – vrlo slabi demografski resursi. Ovde je smeštena opština Istočni Stari Grad koja ima vrlo slaba demografska obeležja i potencijale, kao i vrlo nisku obrazovanost stanovništva. Vrednost indeksa demografskih resursa u opštini Istočni Stari Grad iznosi svega 8,1.
- Tip F - izrazito slabi demografski resursi. Opština Trnovo sa vrednošću indeksa demografskih resursa od 4,3 najslabije je rangirana opština grada i ima izrazito slaba demografska obeležja i potencijale i izrazito slabu obrazovanost stanovništva. U periodu od sedam godina prešla je sa tipa E na tip F, odnosno sa vrlo slabih demografskih resursa na poslednji mogući tip.

Slika 3: Indeks demografskih resursa opština Grada Istočno Sarajevo 2013. i 2020. godine.

ZAKLJUČAK

Izvedeći indeks demografskih resursa i tipologiju prostora Grada Istočno Sarajevo ukazano je na osnovne demografske probleme sa kojima se susreće ovaj prostor. Pozitivna međupopisna (1991-2013) promena broja stanovnika posledica je prisilnih ratnih migracija stanovništva. Prema procenama zvaničnih statističkih institucija i u periodu posle popisa 2013. godine grad beleži blagi porast broja stanovnika. Porast se ostvaruje zbog pozitivnog migracionog salda, jer kako uočavamo, kroz analizu, indeks vitaliteta je veoma nizak, a to je posledica niskih stopa nataliteta, tj. nedovoljnog rađanja i sve viših stopa mortaliteta. Takođe, analiza demografskog indeksa je ukazala i na problem malog udela mlade populacije kao i veoma malog udela mlađeg ženskog fertilnog kontingenta u ukupnom ženskom stanovništvu. Navedeno potvrđuje da je na prostoru Grada Istočno Sarajevo prisutan proces starenja stanovništva. Ono što svakako popravlja konačni iznos indeksa demografskih resursa je vrednost indeksa obrazovanosti koja je izrazito visoka i iznad republičkog proseka. Udeo stanovništva sa terciarnom obrazovanošću je visok kao i iskorištenost studentskog kontingenta. Na prostoru grada smešteno je nekoliko visokoškolskih ustanova što svakako ima uticaja na visok indeks obrazovanosti.

Grad Istočno Sarajevo u globalu pripada tipu C u kategorizaciji indeksa demografskih resursa, odnosno demografski je stabilno područje sa pretežno dobrim demografskim obeležjima i potencijalima i visokom obrazovnom strukturom. Takođe, utvrđeno je da demografski resursi među opštinama grada nisu ujednačeni. Povoljne demografske resurse imaju opštine Pale, Istočno Novo Sarajevo i Istočna Ilidža, dok opština Sokolac ima dobre demografske resurse. Dve populaciono najmanje opštine i ekonomski najslabije razvijene imaju slabe demografske resurse, odnosno opština Istočni Stari Grad ima vrlo slabe, a opština Trnovo izrazito slabe. Tipologija opština Grada Istočno Sarajevo prema indeksu demografskih resursa predstavlja jednu od osnova za sagledavanje i shvatanje složenih demografskih pojava i procesa. Takođe, izvedena tipologija može biti korisna kod planiranja mera populacione politike i uopšteno politike razvoja koja treba biti usmerena na ublažavanje negativnog trenda demografskih procesa.

LITERATURA

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2016: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Sarajevo.
2. Lovrić, M., Milanović, M., Stamenković, M. 2014: Analiza indeksa demografskih resursa i tipologija opština šumadijskog i pomoravskog okruga. U Lj. Maksinović, N. Stanišić (ur.), Stanje i perspektive ekonomskog razvoja grada Kragujevca. (331-347). Kragujevac. Ekonomski fakultet.
3. Lukić Tanović, M. 2018: Demogeografski procesi na prostoru Grada Istočno Sarajevo, doktorska disertacija, Univerzitet u Istočno Sarajevu, Filozofski fakultet Pale.
4. Lukić Tanović, M. 2023: Stanovništvo Grada Istočno Sarajevo-demografski faktori i pokazatelji. Istočno Novo Sarajevo. Zavod za udzbenike i nastavna sredstva.
5. Lukić Tanović, M., Marinković, D., Majić, A. 2019: Promena broja stanovnika Grada Istočno Sarajevo u međupopisnom periodu 1991-2013. Stanovništvo, 57(1), 53-69.
6. McNicoll, G. 1999: Population Weights in the International Order. Population and Development Review, 25(3), 411-442.
7. Nejašmić, I. 2007: Demografski resursi hrvatskih županija: Analiza sintetičnih indikatora. U: Filipčić, A. (ur.): Zbornik radova 4. Hrvatskog geografskog kongresa. Zagreb. Hrvatsko geografsko društvo.
8. Nejašmić, I., Mišetić, R. 2010: Sintetički pokazatelj demografskih resursa: doprinos tipologiji hrvatskog prostora. Hrvatski geografski glasnik, 72/1, 49-62.
9. Pašalić S., Pelešić M., Mandić R. 2014: Demografski resursi i organizacija osnovnog obrazovanja u Republici Srpskoj. Glasnik Antropološkog društva Srbije, 49, 159-166. doi: 10.5937/gads1449159P
10. Pašalić, S., Pašalić, D. 2017: Demographic Resources of Bosnia and Herzegovina. International Journal of Development Research, 07(01), 11153-11158.

11. Republika Srpska Institute of Statistics. 2017: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srpskoj 2013. godine. Banjaluka.
12. Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Demographic Statistics, Statistical Bulletin. Banjaluka.
13. Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Cities and Municipalities of Republika Srpska. Banja Luka.
14. Republika Srpska Institute of Statistics. 2022: Cities and Municipalities of Republika Srpska. Banja Luka.
15. Spevec, D., Vuk, R. 2012: Demografski resursi i potencijali te organizacija primarnog obrazovanja u Krapinsko-zagorskoj županiji. *Hrvatski geografski glasnik*, 74(1), 187–212.
16. Spevec, D. 2009: Populacijski potencijal Krapinsko-zagorske županije. *Hrvatski geografski glasnik*, 71(2), 43–63.
17. Stamenković, M., Veselinović, P., Milanović, M. 2017: Demografski resursi okruga u Republici Srbiji: analiza grupisanja. *Teme*, XLI(4), 873-897. doi: 10.22190/TEME1704873S].
18. Vojnović, N. 2012: Demografski resursi općina i gradova Istarske županije. *Annales. Series historia et sociologija*, 22(1), 187–198.

DEMOGRAPHIC RESOURCES OF THE CITY OF EAST SARAJEVO

Summary: Bosnia and Herzegovina, as well as Republic of Srpska, faces numerous demographic problems such as low birth rate and fertility, negative natural increase, ageing of the population, emigration, etc. Wanting to present what kind of demographic resources the City of East Sarajevo has, the authors used the method of a synthetic indicator - the index of demographic resources. The index of demographic resources combines the number of inhabitants according to censuses, the age and educational structure of the population and the components of natural movement. All the above indicates the demographic strength of the population and its ability to ensure future population growth. By performing the index of demographic resources and the typology of the City of East Sarajevo, the basic demographic problems of this area were pointed out. The city of East Sarajevo, according to the last population census of 2013, has 59.916 inhabitants. In the inter-census period (1991-2013), the city recorded an increase of the number of inhabitants in the absolute amount of 12.376 (26%). The increase is primarily caused by war migrations. According to the estimate for 2020, there is 60.205 inhabitants. Due to a positive migration balance, there is an increase in the number of inhabitants; the vitality index is very low which is a consequence of low birth rates, as well as insufficient births and increasingly high mortality rates. Also, the analysis of the demographic index pointed to the problem of a low share of the young population as well as a very low share of the younger female fertile contingent in the total female population. The above confirms that the population ageing process is present in the City of East Sarajevo. The final amount of the index of demographic resources is raised by the value of the index of education. This index is extremely high and above the national average. The share of the population with tertiary education is high, as is the utilization of the student contingent. Several important higher education institutions are located in the City of East Sarajevo, which certainly has an impact on the higher education index. In the categorization of the index of demographic resources, The City of East Sarajevo is a demographically stable area with mostly good demographic features and potential, as well as a high educational structure. Also, it was determined that the demographic resources among the municipalities of the city are not uniform. Compared to the municipalities of Pale, East Novo Sarajevo and East Ilidza which have favorable demographic resources, the municipality of Sokolac has good but not favorable demographic resources. The two municipalities with the smallest population that are also the least economically developed, have weak demographic resources. The municipality of Istocni Stari Grad has very weak demographic resources and the municipality of Trnovo has extremely weak ones.

Key words: demographic resources, demographic potential, index of demographic resources, City of East Sarajevo.

UTICAJ DEMOGRAFSKIH PROCESA NA PROSTORNU ORGANIZACIJU OBRAZOVANJA U GRADU ISTOČNO SARAJEVO

Milka Grmuša, Mariana Lukić Tanović⁵
UDC 913[314:37](497.6 I. Sarajevo)

Sažetak: Promjene u dinamici i strukturama stanovništva u velikoj mjeri direktno utiču na obrazovnu funkciju nekog područja. Demografske procese na nivou Grada Istočno Sarajevo karakteriše konstantno negativan prirodni priraštaj, niske stope nataliteta i fertiliteta, povećanje stope mortaliteta, pomijeranje starosne granice stupanja u brak i rađanja, starenje stanovništva i sl. U ovom radu se, kroz analizu statističkih demografskih podataka, istražuje uticaj demografskih procesa na dalji razvoj obrazovne funkcije i na prostornu organizaciju obrazovanja na području Grada Istočno Sarajevo. Analiza je rađena na nivou grada, kao i na nivou opština u sastavu grada, za vremenski period od posljednjih dvadesetak godina. Istražuje se u kojoj mjeri su noviji demografski procesi doveli do promjena u broju ustanova i broju upisane predškolske djece. Zatim se analizira broj osnovnih i srednjih škola, broj upisanih učenika i broj odjeljenja. Takođe, istraživanje je obuhvatilo i broj studenata na nivou visokoškolskih ustanova. Analiza je pokazala da postoje značajne promjene u broju ustanova, broju upisane djece i učenika kao i studenata što se može dovesti u vezu sa novijim demografskim procesima prisutnim na prostoru Grada Istočno Sarajevo.

Ključne riječi: demografski procesi, prostorna organizacija obrazovanja, Grad Istočno Sarajevo.

UVOD

Društvene promjene koje su prisutne na nekom prostoru znatno utiču na organizaciju obrazovanja na tom prostoru. U tom kontekstu, Braičić (2021) navodi da se vremenom izdvojila i posebna naučna disciplina pod nazivom geografija obrazovanja koja proučava prostornu dimenziju obrazovanja i korelacije između obrazovanja i društva. Kada su geografska istraživanja u pitanju, prostorni aspekt obrazovanja prisutan je u urbanoj i ruralnoj geografiji, ekonomskoj geografiji, geografiji stanovništva i drugim tradicionalnim geografskim disciplinama (Bračić, 2021, prema Kučerová i dr., 2010). Demografski procesi znatno utiču na organizaciju školstva. To se očituje u promjeni broja učenika, promjeni broja škola i visokoškolskih ustanova, promjeni prostornog razmještaja škola, veličini odjeljenja, zapošljavanju nastavnika, pitanju matičnosti škola i sl. Spevec i Vuk (2012) navode da je indeks demografskih resursa osnova za planiranje i usmjerivanje društveno-ekonomskog razvoja i opštu valorizaciju prostora, posebno za organizaciju obrazovne funkcije. Vuk i Vranković (2016), istražujući uticaj demografskih procesa na organizaciju primarnog obrazovanja, navode da racionalnoj organizaciji obrazovne funkcije i uravnoteženom regionalnom razvoju u budućnosti pridonosi analiza stanja demografskih procesa u prostoru. Takođe, veoma je važno pitanje kojom se dinamikom organizacija školstva prilagođava savremenim demografskim promjenama. Neka istraživanja rađena na prostoru Sisačko-moslavačke županije u Hrvatskoj su utvrdila da se mreža škola i organizacija cjelokupnog osnovnog školstva sporije prilagođava nepovoljnoj demografskoj slici Županije (Bračić i Netoušek, 2018).

Cilj nam je bio istražiti promjene u organizaciji obrazovanja na svim nivoima, od predškolskog do visokoškolskog, na prostoru Grada Istočno Sarajevo i te promjene dovesti u kontekst savremenih demografskih procesa. Na taj način bi se stekla potpunija slika o prostornoj organizaciji obrazovanja. Spoznaja o tim procesima bi omogućila efikasno planiranje i upravljanje resursima i bolju organizaciju školstva na području Grada Istočno Sarajevo. Ovo istraživanje se temelji na demografskim istraživanjima na

⁵ Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet Pale, Katedra za geografiju, Bosna i Hercegovina, milka.grmusa@ff.ues.rs.ba, mariana.lukic.tanovic@ff.ues.rs.ba

prostoru Grada Istočno Sarajevo (Lukić Tanović, 2018; Lukić Tanović, 2023) koje je dopunjeno novim analizama i katografskim priložima.

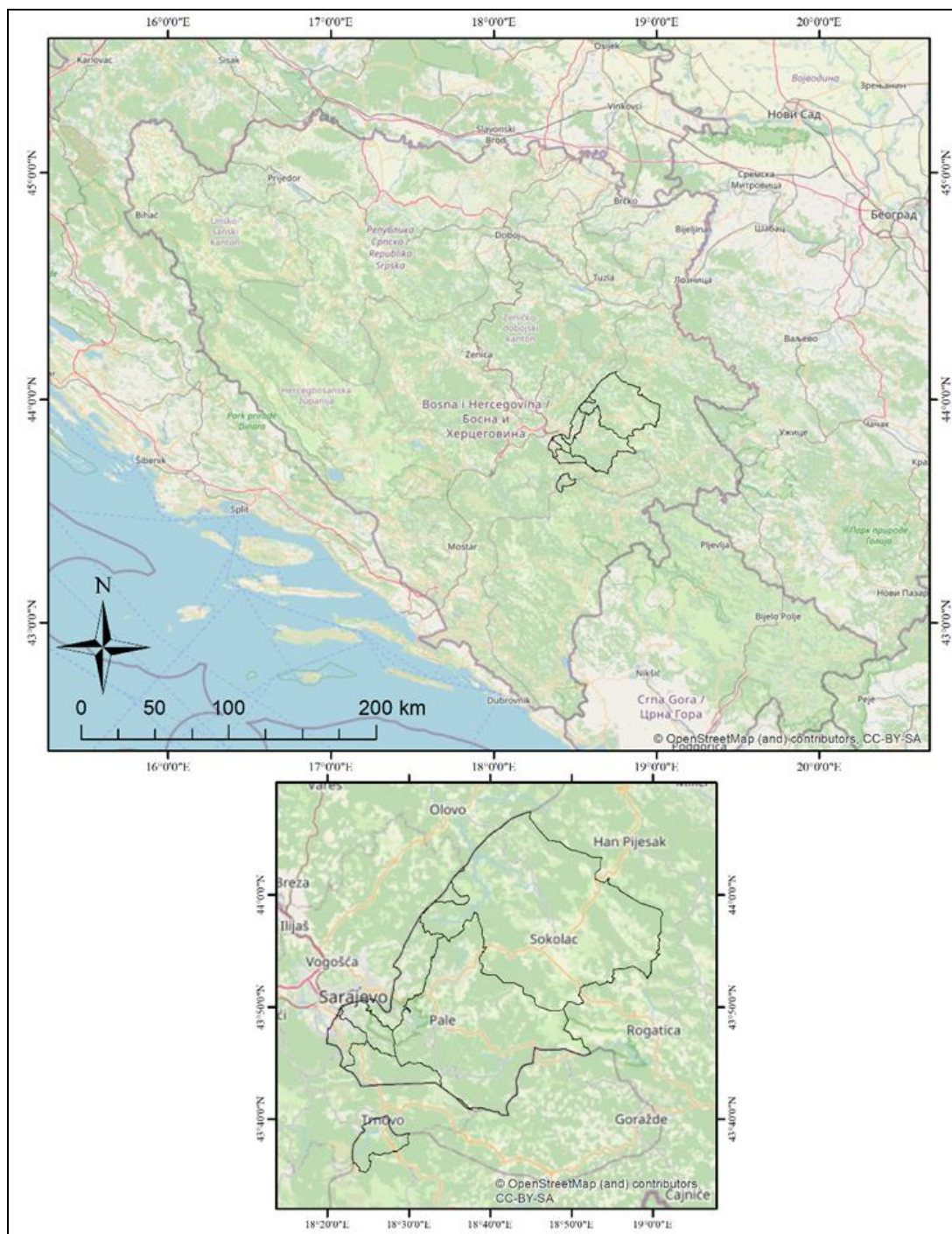
Na prostoru Republike Srpske evidentan je porast razvoja predškolskog obrazovanja i vaspitanja, odnosno povećanje obuhvata djece predškolskog uzrasta, sa tendencijom daljeg rasta. Osnovno obrazovanje pokazuje značajan pad broja učenika, što je posledica nižeg nataliteta pojedinih generacija. Međutim, kako je ovaj segment obrazovnog sistema obavezan zakonom, obuhvat generacija osnovnim obrazovanjem je zadovoljavajući. Srednje obrazovanje pokazuje tendenciju pada kada je riječ o broju učenika, odnosno nedovoljan obuhvat generacija srednjim obrazovanjem. Visoko obrazovanje ima neobičan trend u razvoju studentske populacije. Očigledno je da je povećanje broja visokoškolskih ustanova (i javnih i privatnih) rezultiralo povećanjem obuhvata generacija visokim obrazovanjem. Međutim, nakon određenog perioda došlo je do pada broja studenata na visokoškolskim ustanovama, što je, kao i kod drugih obrazovnih segmenata, prvenstveno posledica negativnih demografskih kretanja (Pašalić, Mastilo, Đurić, Marković, 2020). Takođe, na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine pad prirodne dinamike stanovništva i intenzivne emigracije su glavni faktori koji utiču na smanjenje školske populacije. Negativni demografski trendovi nepovoljno utiču na sistem osnovnog obrazovanja, pa se u budućnosti mora planirati i provoditi proces populacijske revitalizacije (Kadušić, Smajić, 2019).

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Prostor koji je obuhvaćen istraživanjem je prostor Grada Istočno Sarajevo. To je teritorijalno-administrativna jedinica koja se nalazi u istočnom dijelu Republike Srpske, odnosno centralnom i istočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Grad obuhvata područja šest opština, a to su: Sokolac, Pale, Istočna Ilidža, Istočno Novo Sarajevo, Trnovo i Istočni Stari Grad. Navedeni prostor ima površinu od 1425,77 km², a prema poslednjem popisu stanovništva iz 2013. godine, na ovom prostoru živi 59.916 stanovnika. U prostornom pogledu teritorija grada Istočno Sarajevo nije kompaktna već je podijeljena na dva dijela, sjeverni i južni dio. Ova dva dijela su odvojena opštinom Trnovo koja pripada Kantonu Sarajevo u Federaciji Bosne i Hercegovine. Sjeverni dio je znatno veći, površine je 1380,61 km², dok južni ima površinu 45,16 km² (Lukić Tanović, 2023).

U radu je korišten metod statističke analize demografskih podataka za period od poslednjih 20 godina. U svrhu demografskih analiza upotrijebljeni su podaci iz popisa stanovništva, te demografska statistika: statistički godišnjaci Republike Srpske, statistika predškolskog, osnovnoškolskog, srednješkolskog i statistika visokog obrazovanja.

Budući da je cilj bio istražiti promjene u organizaciji obrazovanja na svim nivoima, od predškolskog do visokoškolskog na prostoru Grada Istočno Sarajevo, definisalsjedeća istraživačka polja: kretanje broja upisane predškolske djece i promjene broja predškolskih ustanova; kretanje broja osnovnoškolske djece, promjene broja osnovnih škola i broja odjeljenja; kretanje broja srednjoškolske djece, promjene broja srednjih škola i broja odjeljenja; promjene broja upisanih studenata na prostoru Grada Istočno Sarajevo.

Slika 1: Geografski položaj Grada Istočno Sarajevo u Bosni i Hercegovini.
Izvor: Lukić Tanović, 2023.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE DEMOGRAFSKIH PROCESA NA ISTRAŽIVANOM PROSTORU

U posljednje tri decenije na prostoru Grada Istočno Sarajevo došlo je do velikih demografskih promjena i porasta broja stanovnika usled ratnih migracija (1992-1995), ali i pozitivnog migracionog salda unutrašnjih migracija u posleratnom periodu. Međutim, postoje veliki demografski problemi kao što su depopulacija ruralnih prostora, starenje stanovništva, nedovoljno rađanje, negativan prirodni priraštaj, negativne promjene u strukturama stanovništva kao i neadekvatna populaciona politika. Prema popisu stanovništva 2013. godine u Gradu Istočno Sarajevo bilo je 59 916 stanovnika (Republika Srpska Institute of Statistics. 2017: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srpskoj 2013. godine. Banjaluka).

Grad karakteristiše gusta usitnjena mreža naselja, a više od polovine naselja (53,2%) pripada kategoriji do 50 stanovnika, odnosno 65,3%, naselja pripada kategoriji do 100 stanovnika. Posebno je zabrinjavajuća činjenica da tako izražen proces depopulacije u ruralnim područjima dovodi do potpunog gašenja naselja. U periodu između dva popisa stanovništva (22 godine), ugašeno je 20 naseljenih mjesta. Grad Istočno Sarajevo ima 5 gradskih naselja ukupne površine oko 35 km², što čini 2,4% od ukupne teritorije grada, i na tom prostoru živi 65,4% populacije u 2013. godini. Svakako da je na proces urbanizacije uticao privredni razvoj, razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti, migracije selo - grad, ali su ratne migracije stanovništva i proces izbjeglištva najviše uticali na ubrzan porast urbane populacije (Lukić Tanović, Marinković, 2018b).

U međupopisnom periodu došlo je do povećanja broja stanovnika. Urbane sredine bilježe rast, a depopulacija karakteriše ruralne sredine. U međupopisnom periodu 1991-2013. u Republici Srpskoj, samo 9 opština bilježi porast broja stanovnika, a među tim opštinama su i tri opštine Grada Istočno Sarajevo. Grad Istočno Sarajevo u periodu 1991-2013. godine ostvario je porast broja stanovnika za 12.376, odnosno 26%. Grad je uvećao broj stanovnika zahvaljujući pozitivnoj međupopisnoj promjeni tri opštine, Pale, Istočno Novo Sarajevo i Istočna Ilidža gdje je porast broja stanovnika uzrokovala migraciona komponenta, proces izbjeglištva i pozitivan migracioni saldo unutrašnjih migracija, budući da sve opštine imaju negativan prirodni priraštaj (Lukić Tanović, Marinković, Majić, 2019).

Najveća koncentracija stanovništva je u ekonomski najrazvijenijim opštinama grada, odnosno u urbanim opštinskim centrima, gde je uočljiv porast gustine naseljenosti. U opštinskim središtima Grada Istočno Sarajevo živi 61,8% stanovništva grada - u tri opštinska centra (Pale, Sarajevo dio Istočna Ilidža i Lukavica) živi 50,8% stanovništva. Gustina naseljenosti Grada Istočno Sarajevo iznosi 41,3 st/km², pa spada u zonu srednje naseljenosti. Dvije opštine grada, Istočna Ilidža (493,2 st/km²) i Istočno Novo Sarajevo (274,3 st/km²), spadaju u zonu izrazito guste naseljenosti – prenaseljenosti, što ih čini najgušće naseljenim opštinama u Republici Srpskoj. Osnovna karakteristika domaćinstava je smanjenje njegove prosječne veličine i porast broja samačkih domaćinstava.

Bitne odlike prirodnog kretanja stanovništva su: od 1997. godine konstantno negativan prirodni priraštaj, porast smrtnosti stanovništva, nedovoljno rađanje kao i pomjeranje starosne granice rađanja. Suma ukupnog fertiliteta u 2013. godini, godini popisa, iznosila je 1,17 što je nedovoljno za prostu reprodukciju stanovništva. U 2020. godini žene u prosjeku rađaju 1,47 djece. Uočava se da je u posljednjih sedam godina došlo do blagog porasta sume ukupnog fertiliteta što je posljedica smanjenja obima ženskog reproduktivnog stanovništva (od 15 do 49 godina), a ne zbog porasta broja rođene djece (Lukić Tanović, Danilović, 2014; Lukić Tanović, Marinković, 2018a; Lukić Tanović, 2023).

Veliki uticaj na kretanje stanovništva imale su prinudne migracije, što je uslovilo veliko učešće migracionog stanovništva. Po popisu stanovništva 2013. godine, Grad Istočno Sarajevo ima 18,9% autohtonog stanovništva, odnosno 81,1% doseljenog stanovništva. Period od 1991. do 1995. godine je period najznačajnijih migracionih kretanja unutar Bosne i Hercegovine. U tom periodu unutrašnje migracije povećane su za gotovo osam puta u odnosu na prethodni period. U posljednjih deset godina, migracioni saldo

unutrašnjih migracija grada je pozitivan, odnosno broj doseljenog stanovništva je veći od broja odseljenog stanovništva (Lukić Tanović, Danilović, 2016; Lukić Tanović, 2023).

Na cijelom području grada izraženo je starenje stanovništva, a posebno u ruralnoj sredini. Indeks starosti je u konstantnom porastu, a ranija istraživanja koja su se bavila tipologijom ostarjelosti populacije pokazala su da je prostor Grada Istočno Sarajevo 1991. godine pripadao tipu 2 - obilježje starosti, 2013. godine tipu 4 - obilježje duboke starosti, dok prema procjenama starosne strukture u 2020. godini pripada tipu 5 (obilježje vrlo duboke starosti) (Lukić Tanović, 2023). Demografsko starenje je značajna karakteristika razvoja stanovništva Bosne i Hercegovine u posljednjih 30 godina. Dodatni poremećaji izazvani ratnim gubicima (1992-1995) samo su ubrzali proces starenja i produbljivanja depopulacije zemlje. Koristeći istu metodologiju, Gekić i saradnici (Gekić, Bidžan-Gekić, Mirić, Drešković, 2019) su pokazali da stanovništvo Bosne i Hercegovine pripada tipu 4. Federacija BiH pripada tipu 3, dok Republika Srpska i Brčko Distrikt pripadaju tipu 4.

REZULTATI I DISKUSIJA

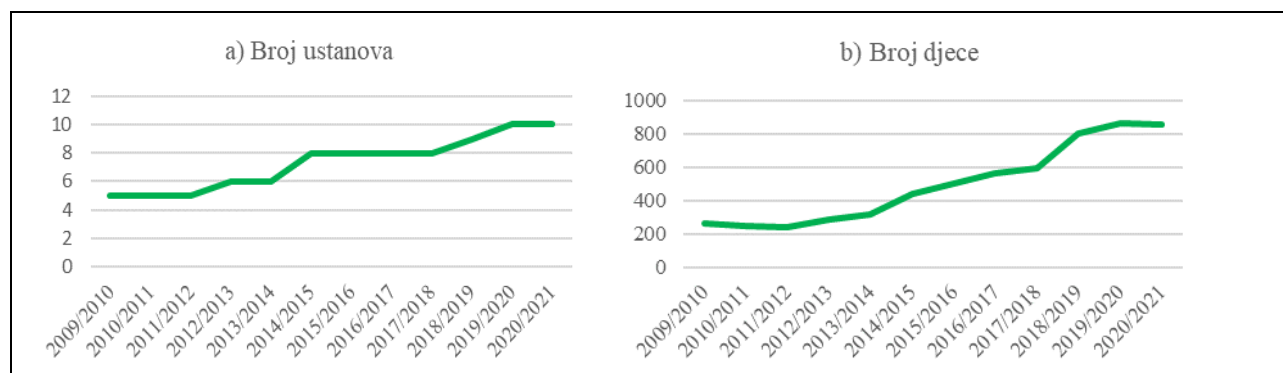
Na teritoriji Grada Istočno Sarajevo u školskoj 2020/21. godini postoji 10 predškolskih ustanova, od čega su samo tri javne ustanove za predškolsko obrazovanje i vaspitanje (tabela 1), s tim da u opštini Trnovo trenutno ne radi postojeće obdanište, a u opštini Istočni Stari Grad ne postoji predškolska ustanova.

Tabela 1: Broj predškolskih ustanova i broj djece u periodu od školske 2009/2010. do školske 2020/2021. godine.

Školska Godina	Broj ustanova	Broj djece
2009/2010.	5	261
2010/2011.	5	248
2011/2012.	5	238
2012/2013.	6	283
2013/2014.	6	317
2014/2015.	8	439
2015/2016.	8	500
2016/2017.	8	564
2017/2018.	8	593
2018/2019.	9	804
2019/2020.	10	862
2020/2021.	10	856

Izvor: Republika Srpska Institute of Statistics. 2015: Statistical Yearbook of Republika Srpska. Banjaluka; Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Preschool Education 2020/21., Statistical Bulletin. Banjaluka; Republika Srpska Institute of Statistics. 2017, 2022: Cities and Municipalities of Republika Srpska. Banjaluka.

U periodu od 2009. do 2021. godine, broj predškolskih ustanova se udvostručio, pa ih u školskoj 2020/2021. godini ima deset (slika 2a). Takođe je u poslednjoj analiziranoj školskoj godini zabilježen i najveći broj djece, njih 856 (slika 2b). Ako u obzir uzmemo djecu starosti do 4 godine i uporedimo sa brojem djece u predškolskim ustanovama, uočavamo da je značajan udio porasta broja djece koja su dio predškolskih ustanova. Udio djece u starosnoj grupi do 4 godine je u periodu od 2013. do 2021. godine u konstantnom padu, dok je obrnuto sa brojem djece u predškolskim ustanovama. U 2023. godini 10,3% od ukupnog broja dece starosti do 4 godine je bilo upisano u predškolske ustanove, dok u 2021. godini taj procenat iznosi 31,9%.

Slika 2: a) Broj predškolskih ustanova i b) Broj upisane djece u periodu od školske 2009/2010. do 2020/2021. godine na prostoru Grada Istočno Sarajevo.

Porast broja djece u obdaništima na prostoru Grada Istočno Sarajevo može biti posledica blagog smanjenja nezaposlenosti ženske populacije. Generalno, mali broj korisnika usluga obdaništa posljedica je velike nezaposlenosti ženske populacije i niskog životnog standarda. Opštine Pale i Istočno Novo Sarajevo imaju po tri predškolske ustanove i 66,7% od ukupnog broja djece u predškolskim ustanovama je u ovim opštinama. Opština Istočna Ilidža takođe ima tri, dok Sokolac ima jednu predškolsku ustanovu.

Na prostoru Grada Istočno Sarajevo u školskoj 2020/2021. godini postoji 17 osnovnih škola, od čega je 9 redovnih centralnih osnovnih škola: tri u opštini Pale, jedna u opštini Sokolac, tri u opštini Istočna Ilidža, jedna u opštini Istočno Novo Sarajevo i jedna u opštini Trnovo. Ostalih osam škola su područne škole. Opština Istočni Stari Grad nema nijednu centralnu osnovnu školu, a područna odjeljenja nalaze se u sastavu centralnih osnovnih škola sa područja opštine Pale (Lukić Tanović, 2023).

U tabeli 2 prikazan je broj škola, broj učenika, broj upisanih učenika u prvi razred i broj odjeljenja u Gradu Istočno Sarajevo u periodu od školske 2000/01. do 2020/21. godine. Na početku posmatranog perioda, na prostoru grada bilo je 26 osnovnih škola, da bi se do školske 2020/2021. taj broj smanjio na 17. U periodu od 21 godine zatvorilo se devet područnih škola.

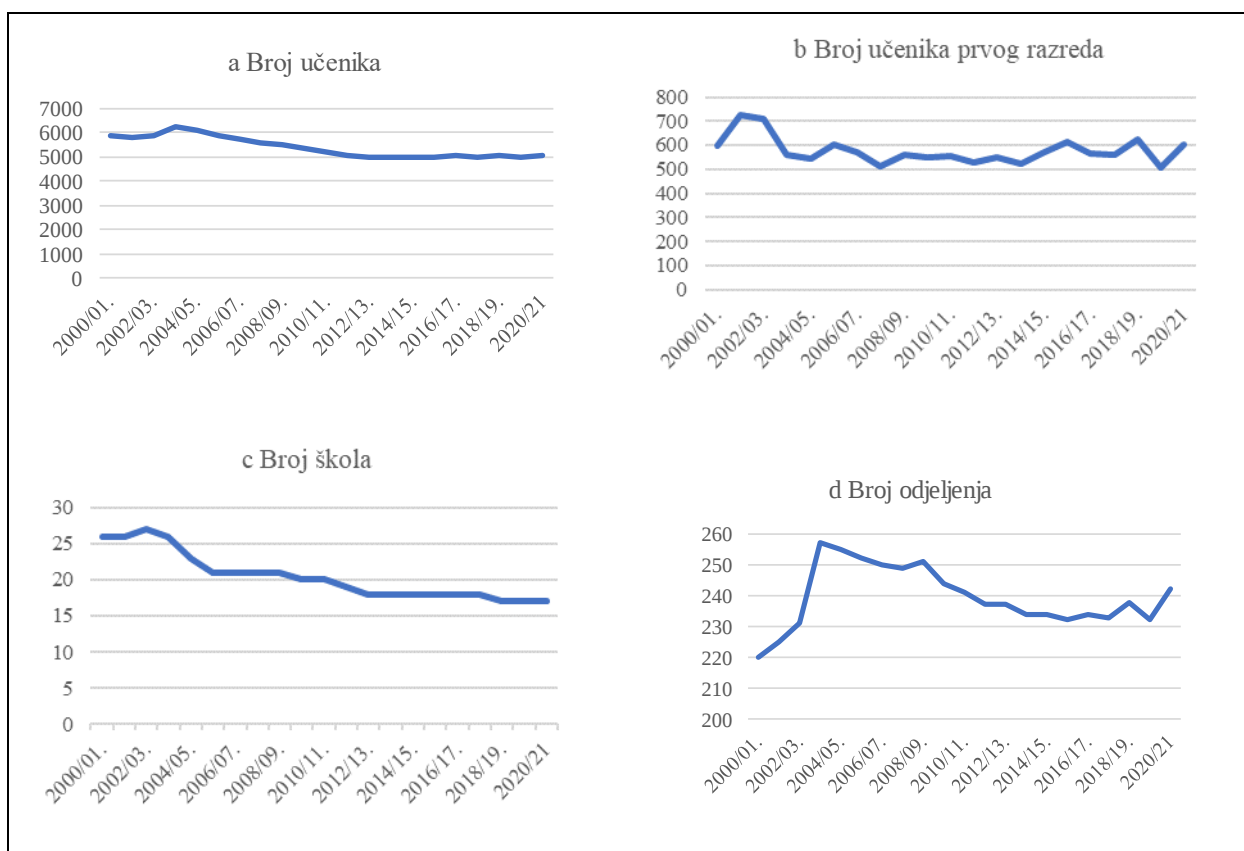
Tabela 2: Broj škola, broj upisanih učenika i broj odjeljenja u Gradu Istočno Sarajevo u periodu 2000/01 – 2013/14. godine.

Godina	Broj škola	Broj učenika		Broj odjeljenja
		Ukupno	1. razred	Ukupno
2000/01.	26	5 912	600	220
2001/02.	26	5 808	726	225
2002/03.	27	5 859	711	231
2003/04.	26	6 278	562	257
2004/05.	23	6 072	544	255
2005/06.	21	5 911	603	252
2006/07.	21	5 744	570	250
2007/08.	21	5 572	512	249
2008/09.	21	5 527	560	251
2009/10.	20	5 344	548	244
2010/11.	20	5 184	556	241
2011/12.	19	5 044	527	237
2012/13.	18	5 006	548	237
2013/14.	18	4 988	523	234
2014/15.	18	4 970	569	234
2015/16.	18	4 987	616	232
2016/17.	18	5 030	564	234
2017/18.	18	5 021	562	233
2018/19.	17	5 085	624	238
2019/20.	17	5 000	508	232
2020/21.	17	5 097	601	242

Izvor: Republika Srpska Institute of Statistics. 2009, 2013: Statistical Yearbook of Republika Srpska. Banjaluka. Republika Srpska Institute of Statistics. 2017, 2022: Cities and Municipalities of Republika Srpska. Banjaluka.

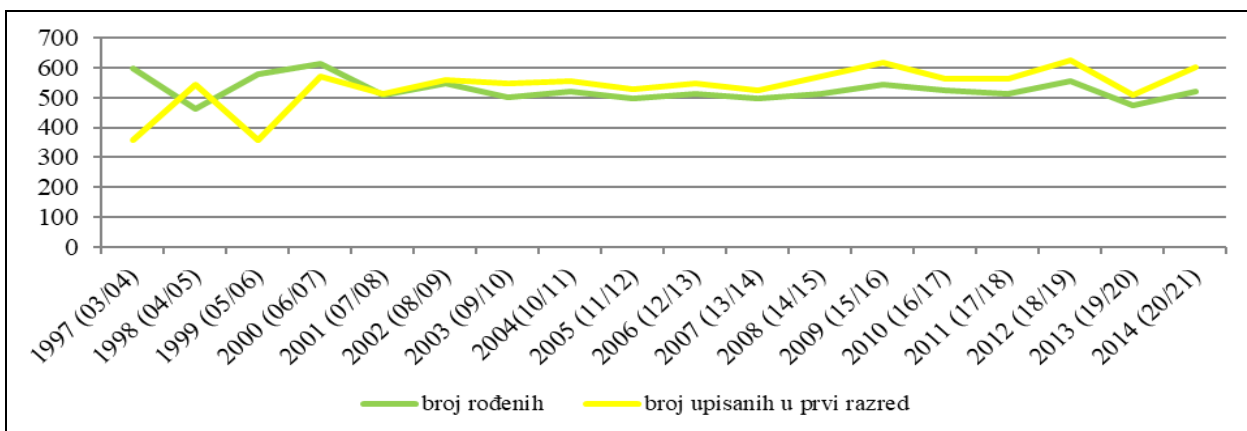
Prije same analize broja učenika u osnovnom obrazovanju, osvrnućemo se na kontingent osnovno školske populacije⁶. Uporedi li se broj djece od 5 do 14 godina starosti iz 2013. i 2021. primjetan je blagi porast, odnosno u 2021. godini broj djece u ovoj starosnoj grupi je za 0,8% veći. Udio osnovnoškolske populacije u ukupnom stanovništvu 2013. godine iznosio je 9,0%, dok u 2021. godini iznosi 9,1%. Zabilježeni porast je posljedica blagog porasta nataliteta (sve naredne godine posle 2013. imaju veći broj rođenih) i pozitivnog migracionog salda.

⁶ Kontingent osnovnoškolske populacije najčešće čini populacija djece od 7 do 14 godina, međutim u BIH to je populacija od 6 do 14 godina, s obzirom da se u prvi razred upisuje sa 6 godina i da obrazovanje u osnovnoj školi traje devet godina. U ovom istraživanju za analizu kontingenta osnovnoškolske populacije uzeta su djeca uzrasta od 5 do 14 godina, s obzirom na dostupnost podataka o polno starosnoj strukturi samo po petogodištima.

Slika 3: Promjene u kontingentu učenika osnovnih škola u Gradu Istočno Sarajevo u periodu 2000/01 – 2020/21. godine.

Godina sa zabilježenim najvišim brojem učenika je školska 2003/04. godina, sa 6 278 učenika. Za tri godine broj učenika se povećao za 6,2%. U narednom periodu broj učenika se smanjuje, do školske 2014/15. (4 970), a zatim onda ponovni porast u narednom periodu pa u 2020/21. godini u gradu je zabilježeno 5 097 učenika. U odnosu na početak posmatranog perioda, broj učenika se smanjio za 815, odnosno 13,8%, a u odnosu na školsku 2003/04. godinu, broj učenika se smanjio za 1 181 učenika ili 18,8% (slika 3a). Najveći broj upisanih učenika u prvi razred osnovne škole bio je školske 2001/02, kada je upisano 726 učenika. Od tada se taj broj smanjuje, da bi u školskoj 2020/21. godini broj upisanih u prvi razred bio 601. Najmanje upisanih u prvi razred osnovne škole zabilježeno je školske 2019/20. kada je upisano 508 učenika (Lukić Tanović, 2023) (slika 3b). Broj odjeljenja u osnovnim školama je u porastu. Školske 2003/04. godine zabilježen je najveći broj odjeljenja u posmatranom periodu (257 odjeljenja), da bi se do kraja posmatranog perioda broj postepeno smanjivao i u 2020/21. godini iznosi 242. Porast broja odjeljenja nije u vezi sa porastom broja učenika, već je posledica trenda, poslednjih petnaest godina, smanjenja broja učenika po odjeljenju (slika 3d). Ranije su odjeljenja brojala po 30-35 učenika, a danas je prosjek oko 20 učenika.

Slika 4: Odnos broja rođenih (1997-2014) i upisanih (2003/04-2020-21) u prvi razred osnovne škole u Gadu Istočno Sarajevo.

Kada je riječ o osnovnoškolskoj populaciji u gradu Istočno Sarajevo pozitivan pokazatelj je odnos broja rođenih i broja upisanih u prvi razred. Odnos broja rođenih 2014. godine i upisanih školske 2020/21. godine iznosi 115,6%, a u školskoj godini, 2003/04, iznosio je 93,8%. Broj rođenih od 2002. godine se smanjuje, ali se odnos broja rođenih i upisanih povećava. Odnos broja rođenih i upisanih u svim školskim godinama u periodu 2007/08-2020/21. godine prelazi vrijednost 100, što se može pripisati pozitivnom migracionom saldu (slika 4).

Analizirajući broj škola po opštinama grada (tabela 3 i slika 5), uočava se da je broj škola ostao nepromijenjen u opštinama Istočna Ilidža (3 škole) i opštini Trnovo (2 škole). Ostale opštine zatvaraju svoje područne škole, opština Pale ima četiri škole manje, opštine Istočni Stari Grad i Istočno Novo Sarajevo po dvije škole manje, i opština Sokolac jednu školu manje.

Tabela 3: Broj osnovnih škola, odjeljenja i učenika u opštinama Grada Istočno Sarajevo u školskoj 2003/04. i 2020/21. godini.

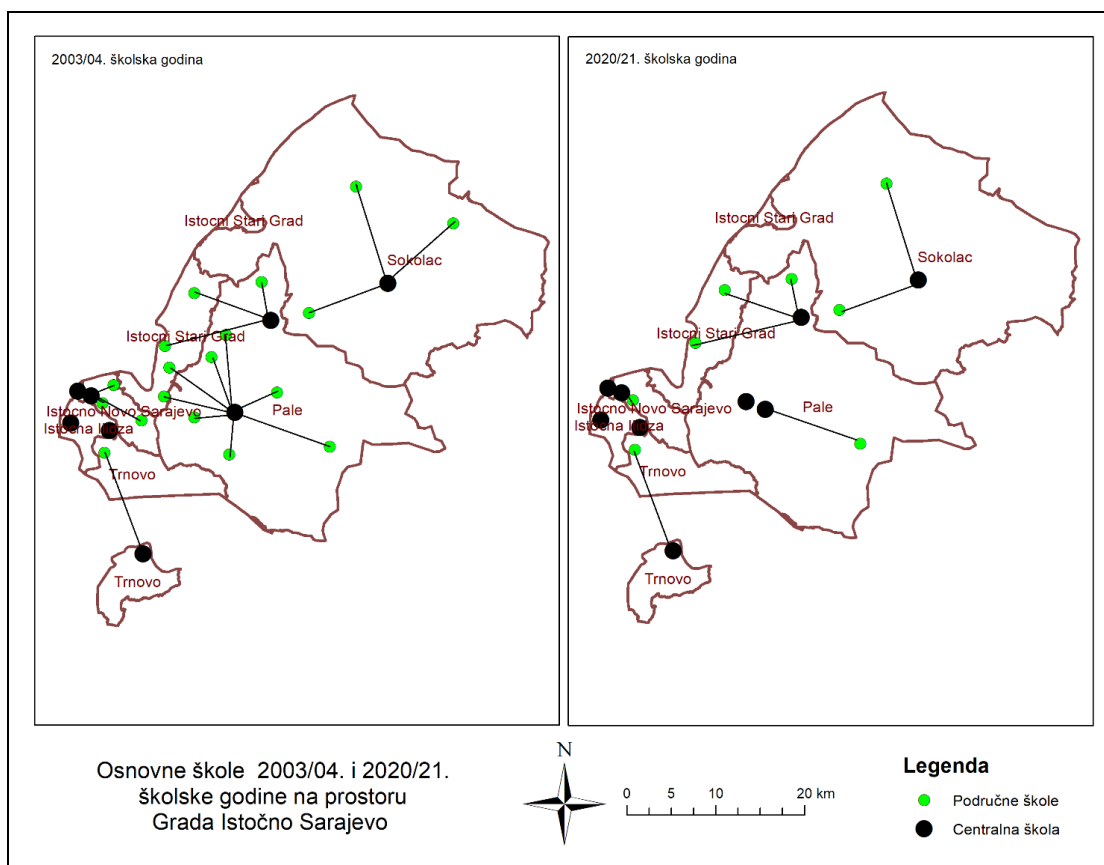
Opština	Broj škola			Broj odjeljenja			Broj učenika			
	2003 /04.	2020 /21.	aps. raz.	2003 /04.	2020 /21.	aps. raz.	2003 /04.	2020 /21.	aps. raz.	%
I. Ilidža	3	3	0	62	64	2	1 440	1 405	-35	-2.4
I. Stari Grad	4	2	-2	7	3	-4	49	19	-30	-61.2
I. Novo S.	4	2	-2	34	48	14	882	1 093	211	23.9
Pale	9	5	-4	94	79	-15	2 358	1 670	-688	-29.2
Sokolac	4	3	-1	50	38	-12	1 395	846	-549	-39.4
Trnovo	2	2	0	10	10	0	154	64	-90	-58.4
Ukupno	26	17	-9	257	242	-15	6 278	5 097	-1181	-18.8

Izvor: Republika Srpska Institute of Statistics. 2009: Statistical Yearbook of Republika Srpska. Banjaluka; Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Primary Education 2020/21., Statistical Bulletin. Banjaluka.

U analiziranom periodu opštine Istočna Ilidža i Istočno Novo Sarajevo imaju porast broja odjeljenja (za 2 i za 14 odjeljenja više). U opštini Trnovo broj odjeljenja ostao je isti, dok u školama ostalih opština broj odjeljenja se smanjuje, a najviše u opštini Pale koja ima 15 odjeljenja manje. Opština Sokolac ima 12 odjeljenja manje a opština Istočni Stari Grad četiri manje.

Ako se posmatra broj učenika po opštinama grada, uočava se da jedino opština Istočno Novo Sarajevo u analiziranom periodu ima povećanje broja učenika, i to za 23,9% U ostalim opštinama se smanjenjuje broj učenika. Opština Istočni Stari Grad i Trnovo upolovile su broj učenika, a to su ujedno i dve najnerazvijenije

opštine u gradu. Smanjenje broja učenika u opštini Istočni Stari Grad iznosi 61,2%, a u opštini Trnovo 58,4%. Opština Sokolac bilježi 39,4% učenika manje, a opština Pale 29,2% manje. Najmanje smanjenje ima opština Istočna Ilidža, 2,4% (Lukić Tanović, 2023).

Slika 5: Osnovne škole 2003/04. i 2020/21. godine na prostoru Grada Istočno Sarajevo.

Na prostoru Grada Istočno Sarajevo postoje četiri srednje škole: Srednjoškolski centar „Pale”, Srednjoškolski centar „Sokolac”, Srednjoškolski centar „Istočna Ilidža” i Srednja škola „28. juni” Istočno Novo Sarajevo (tabela 4). Na teritoriji opština Istočni Stari Grad i Trnovo nema srednjih škola.

Tabela 4: Broj odjeljenja i učenika srednjih škola po opštinama Grada Istočno Sarajevo u školskoj 2003/04. i 2020/21. godini.

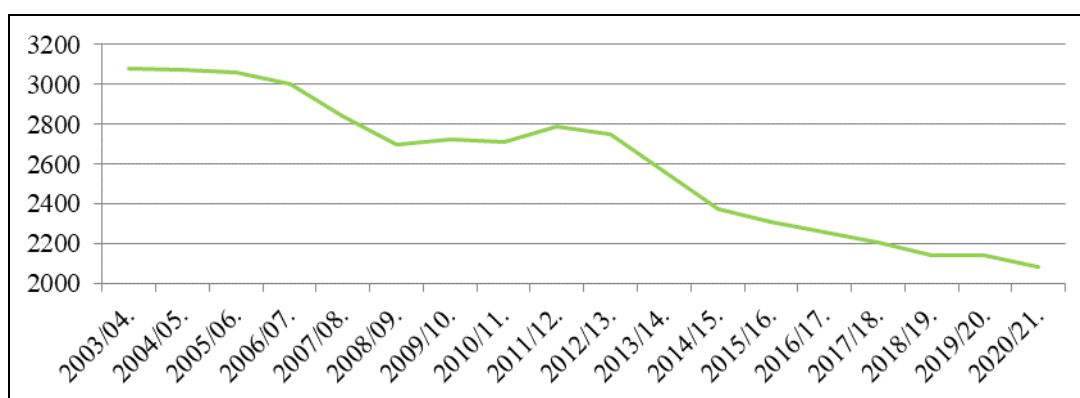
Teritorija	2003/2004. godina		2020/21. godina	
	br. odjeljenja	br. učenika	br. Odjeljenja	br. učenika
Istočna Ilidža	30	772	30	622
Istočno Novo Sarajevo	23	648	24	538
Pale	37	1 080	28	588
Sokolac	22	578	16	332
Ukupno	112	3 078	98	2 080

Izvor: Republika Srpska Institute of Statistics. 2009: Statistical Yearbook of Republika Srpska. Banjaluka; Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Secondary Education 2020/21., Statistical Bulletin. Banjaluka.

Za razliku od prethodno analiziranog osnovnoškolskog kontingenta stanovništva koji bilježi blagi porast, srednjoškolska kohorta od 15 do 19 godina u stalnom je padu (slika 6). Od posljednjeg popisa stanovništva srednjoškolska populacija se smanjila za 22,7%. Udio ove kohorte u ukupnom stanovništvu 2013. godine iznosio je 5,8%, a u 2021. godini iznosi 4,5%.

Razlika između srednjoškolske kohorte i broja učenika u srednjim školama je negativna, odnosno bilježi se manji broj učenika od broja djece u dobi od 15 do 19 godina. U 2013. godini broj srednjoškolaca je manji za 21% u odnosu na veličinu srednjoškolske kohorte, dok je u 2021. godini manji za 22,7%. Razlog tome svakako je u tome što srednja škola nije zakonom obavezna, ali takođe i zbog odlaska ove populacije na školovanje ili rad u inostranstvo.

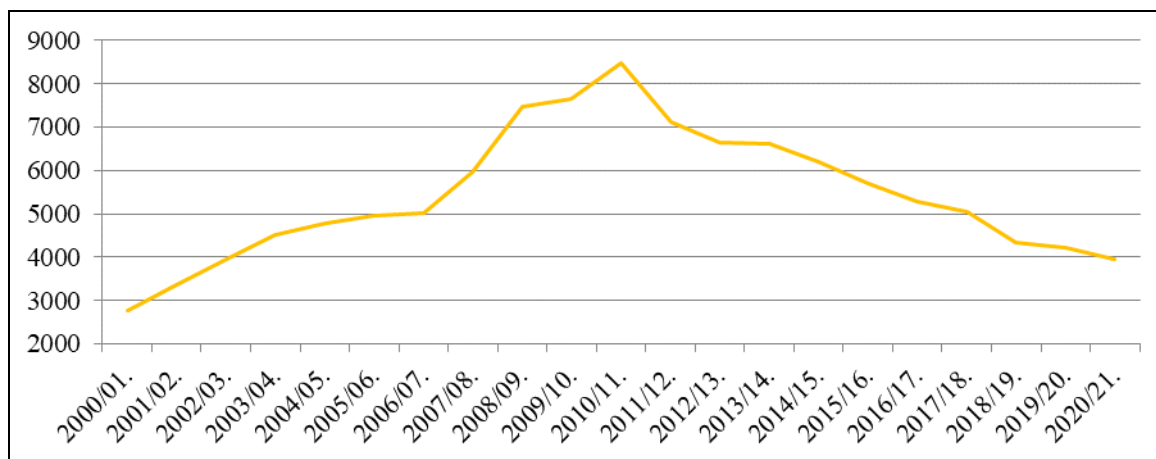
Tabela 4 ukazuje na promjene kada je riječ o broju odjeljenja i učenika srednjih škola. Broj odjeljenja se smanjio, pa tako u školskoj 2020/21. godini na prostoru Grada Istočno Sarajevo postoji 98 odjeljenja u četiri škole, što je za 14 odjeljenja manje u odnosu na školsku 2003/04. godinu. Broj učenika se u analiziranom periodu smanjio za 32,4%, odnosno sa 3 078 učenika na 2 080 učenika. Smanjenje broja odjeljenja na prostoru Grada Istočno Sarajevo uzrokovano je smanjenjem broja odjeljenja u opštini Pale i Sokolac, gde je zabilježeno i najveće smanjenje broja učenika. U ostalim školama, broj odjeljenja ostao je isti. Sve škole bilježe pad broja učenika, a najveći je u opštini Pale, gde je broj učenika manji za 45,6%, a u opštini Sokolac za 42,6% (Lukić Tanović, 2023).

Slika 6: Kretanje broja učenika srednjih škola u Gradu Istočno Sarajevo od školske 2003/04. do 2020/21. godine.

Nakon analize srednjoškolske populacije, napraviće se osvrt i na studentsku populaciju, s obzirom da na prostoru grada postoji univerzitet koji čini 17 fakulteta, od čega je osam locirano na prostoru Grada Istočno Sarajevo. U Istočnom Novom Sarajevu nalaze se Elektrotehnički fakultet, Poljoprivredni fakultet, Mašinski fakultet i Muzička akademija, dok su u opštini Pale smješteni Pravni fakultet, Filozofski fakultet, Ekonomski fakultet i Fakultet fizičke kulture.

Kao i srednjoškolska i studentska populacija je u opadanju na istraživanom prostoru. Studentska kohorta, od 20 do 24 godine, u 2021. godini činila je 5,1% od ukupne populacije, dok je 2013. taj procenat iznosio 5,9%.

Slika 7: Kretanje broja upisanih studenata na Univerzitetu u Istočnom Sarajevu u periodu od akademske 2000/01. do 2020/21. godine.

Pozitivan trend porasta broja upisanih studenata Univerzitet u Istočnom Sarajevu je imao do akademske 2010/11. godine. U navedenoj godini broj upisanih studenata bio je rekordanih 8 469, a zatim kreće negativan trend i smanjenje broja upisanih studenata. U akademskoj 2020/21. godini na visokoškolske ustanove na prostoru grada upisano je 3 954 studenta (Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Higher Education 2020/21., Statistical Bulletin. Banjaluka) (slika 7).

U 2013. godini broj studenata je bio veći za 46,7% u odnosu na studentsku kohortu, ali se taj procenat spustio na 21,9% u 2021. godini. Ovaj podatak ukazuje na značajan priliv studenata iz drugih opština Republike Srpske, najčešće slabije razvijenih, ali i iz zemalja u okruženju (Srbija i Crna Gora). Isto tako primjetan je veliki pad broja studenata, pa se univerzitet kao i gradska i opštinske uprave moraju posvetiti pitanju povećanja broja studenata i ostanku mlade populacije na ovom prostoru, jer je to od značaja za društveno-ekonomski ali i demografski razvoj grada.

Od povećanja broja studenata i lokalno stanovništvo ostvaruje ekonomsku dobit a "demografska dobit" se otvara kroz trajni ostanak studenata koji dolaze iz drugih opština, što potvrđuje i pozitivan migracioni saldo unutrašnjih migracija opština u kojima su smješteni fakulteti. Detaljnija statistika o strukturi unutrašnjih migranata, nažalost, nije dostupna. Ostajanje ovih mladih ljudi na prostoru Grada Istočno Sarajevo utiče na porast broja stanovnika i na starosnu strukturu stanovništva, povećanje udjela mladog stanovništva, te mogu uticati i na porast nataliteta.

ZAKLJUČAK

Na prostoru Grada Istočno Sarajevo odvijaju se nepovoljni demografski procesi kao što su konstantno negativan prirodni priraštaj, niske stope nataliteta i fertiliteta, povećanje stope mortaliteta, pomjeranje starosne granice stupanja u brak i rađanja, starenje stanovništva, odseljavanje stanovništva i sl. Budući da demografski procesi direktno utiču na obrazovnu funkciju s pravom se može postaviti pitanje održivosti obrazovne funkcije na prostoru Grada Istočno Sarajevo.

Rezultati ovog istraživanja su pokazali da se, u periodu od 2009. do 2021. godine, broj predškolskih ustanova na prostoru Istočnog Sarajeva udvostučio, a takođe je prisutno stalno povećanje broja predškolske djece. Analiza kretanja broja učenika u osnovnim školama na prostoru Grada Istočnog Sarajeva u periodu od školske 2000/01. do 2020/21. godine pokazala je da se broj učenika smanjio. Od školske 2014/15. godine primjećuje blagi porast broja učenika, uglavnom kao posljedica blagog porasta nataliteta i pozitivnog

migracionog salda. Ukupno gledano, u odnosu na početak posmatranog perioda (2000/01. godina), pa do kraja (2020/21. godina) broj učenika se smanjio za 13,8%. Broj odjeljenja u osnovnim školama je u porastu što je posljedica trenda, poslednjih petnaest godina, smanjenja broja učenika po odjeljenju. Takođe, u periodu od školske 2000/01. do 2020/21. godine došlo je i do smanjenja broja škola. U tom periodu je zatvoreno devet područnih škola. Posmatrano po opštinama Grada, povećanje broja učenika u osnovnim školama je prisutno samo u opštini Istočno Novo Sarajevo, opština Istočna Ilidža bilježi manji pad broja učenika, dok opštine Sokolac i Pale bilježe značajniji pad broja učenika. Najveće smanjenje imaju opštine Istočni Stari Grad i Trnovo, koje su i dvije najnerazvijenije opštine.

Za razliku od osnovnoškolskog kontingenta stanovništva koji bilježi blagi porast u posljednjih desetak godina, broj učenika u srednjim školama je u stalnom padu, pa se od poslednjeg popisa stanovništva, 2013. godine, srednjoškolska populacija umanjila za 22,7%. Najveće smanjenje broja učenika zabilježeno je u opštinama Pale i Sokolac. Takođe je prisutan stalni pad broja odjeljenja u školama. Kada je u pitanju studentska populacija, situacija je slična kao i kod srednjoškolske populacije, odnosno u stalnom je opadanju broj studenata na istraživanom prostoru. Pozitivan trend porasta broja upisanih studenata Univerziteta u Istočnom Sarajevu je imao do akademske 2010/11. godine, a od te godine uočava se stalno smanjenje broja upisanih studenata.

LITERATURA

1. Braičić, Z., Netoušek, D. 2018: Prostorna organizacija osnovnog školstva Sisačko-moslavačke županije u kontekstu suvremenih demografskih kretanja, Međunarodni znanstveno-stručni simpozij 17. Dani Mate Demarina: Odgoj i obrazovanje – budućnost civilizacije, Sveučilište u Zagrebu: Učiteljski fakultet.
2. Braičić, Z. 2021: The influence of demogeographic development on spatial contents and models of primary education in Istria. *Economic research - Ekonomska istraživanja*, 34 (1), 21-38. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1751672>
3. Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Mirić, R., Drešković, N. 2019: Spatial differentiation of the age structure of a population in Bosnia and Herzegovina. In K. Marovski (Ed.), *Proceedings of International Scientific Symposium New Trends in Geography*, 215-226. Ohrid, Republic of North Macedonia. <https://doi.org/10.2478/eoik-2020-0007>
4. Kadušić, A., Smajić, N. 2019: Primary-School-Age Population Change in the Federation of Bosnia and Herzegovina: The Effects of Demographic Factors. *Stanovništvo*, 57(2), 49–70. <https://doi.org/10.2298/STNV1902049K>
5. Kučerová, S., Kučera, Z., Chromý, P. 2010: An elementary school in networks: Contribution to geography of education. *Europa XXI*, 21, 47–61. doi:10.7163/Eu21.2010.21.4
6. Lukić Tanović, M., Marinković, D. 2018b: Urban and rural settlements in the area of the City of East Sarajevo. *Herald*, 22, 49-60.
7. Lukić Tanović, M. 2018: Demogeografski procesi na prostoru Grada Istočno Sarajevo, doktorska disertacija, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet Pale.
8. Lukić Tanović, M. 2023: Stanovništvo Grada Istočno Sarajevo-demografski faktori i pokazatelji. Istočno Novo Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (ISBN 978-99955-1-740-3)
9. Lukić Tanović, M., Danilović, D. 2014: The changes in natural movement of population in the city of East Sarajevo, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, sv. 148 (3/2014), str. 793-802.
10. Lukić Tanović, M., Danilović, D. 2016: Internal migrations of population of the eastern part of the Republic of Srpska, *Proceedings of the International Conference 150th Anniversary of Jovan Cvijić's birth*, Serbian Academy of Science and Arts, book CLXII, 2, 507-521.
11. Lukić Tanović, M., Marinković, D. 2018a: Fertilne karakteristike stanovništva Grada Istočno Sarajevo, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, sv. 167 (3/2018), str. 369-379.

12. Lukić Tanović, M., Marinković, D., Majić, A. 2019: Promena broja stanovnika Grada Istočno Sarajevo u međupopisnom periodu 1991-2013. Stanovništvo, 00(0), 1-17.
13. Pašalić, S., Mastilo, Z., Đurić, A., Marković, D. 2020: Demographic Trends and the Educational System of the Republic of Srpska. Economics, 8(1) 93-113.
14. Republika Srpska Institute of Statistics. 2009, 2013, 2015, 2021. Statistical Yearbook of Republika Srpska. Banjaluka.
15. Republika Srpska Institute of Statistics. 2017: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srpskoj 2013. godine. Banjaluka.
16. Republika Srpska Institute of Statistics. 2017, 2022: Cities and Municipalities of Republika Srpska. Banjaluka.
17. Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Higher Education 2020/21., Statistical Bulletin. Banjaluka.
18. Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Preschool Education 2020/21., Statistical Bulletin. Banjaluka.
19. Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Primary Education 2020/21., Statistical Bulletin. Banjaluka.
20. Republika Srpska Institute of Statistics. 2021: Secondary Education 2020/21., Statistical Bulletin. Banjaluka.
21. Vuk, R., Vranković, B. 2016: Utjecaj demografskih procesa na organizaciju primarnog obrazovanja u Splitsko-dalmatinskoj županiji. Školski vjesnik, 65. 287-300.

THE INFLUENCE OF DEMOGRAPHIC PROCESSES ON THE SPATIAL ORGANIZATION OF EDUCATION IN THE CITY OF EAST SARAJEVO

Summary: Changes in the dynamics and structures of the population directly affect the educational function of an area. The paper analyzes the extent to which recent demographic processes have led to changes in the number of institutions and the number of enrolled preschool children, then the number of primary and secondary schools, the number of enrolled students and the number of classes. Also, the research included the number of students at the level of higher education institutions. Social changes that are present in a certain area significantly affect the organization of education. In addition to changes in the number of students, there are also changes in the size of classes, the employment of teachers, the issue of school registration, but also changes in the spatial distribution of schools. When it comes to geographic research, the spatial aspect of education is present in urban and rural geography, economic geography, population geography and other traditional geographic disciplines. It is a very important question with which dynamics the school organization adapts to modern demographic changes. The aim of the research was to investigate changes in the organization of education at all levels, from preschool to higher education, in the City of East Sarajevo and to bring these changes into the context of contemporary demographic processes. Unfavorable demographic processes are taking place in the City of East Sarajevo, such as constant negative natural increase, low birth and fertility rates, an increase in the mortality rate, moving the age limit for marriage and childbirth, ageing of population, emigration of the population, etc. Since demographic processes directly affect the educational function, the question of the sustainability of the educational function in the City of East Sarajevo can rightly be raised.

The results of this research showed that, in the period from 2009 to 2021, the number of preschool institutions in the city doubled, and there is also a constant increase in the number of preschool children. Analysis of the movement of the number of students in primary schools, in the period from the school year 2000/01 until 2020/21, showed that the number of students decreased. From the school year 2014/15 noticed a slight increase in the number of students, mainly because of a slight increase in the birth rate and a positive migration balance. In relation to the beginning of the observed period, from 2000/01 to 2020/21 school year, the number of students decreased by 13.8%. The number of classes in primary schools is increasing, which is a consequence of the trend of decreasing the number of students per class. Also, in the same period, there was a decrease in the number of schools. Nine regional schools were closed. Observed by the municipalities, increase in the number of students in primary schools is present only in the municipality of Istocno Novo Sarajevo, the municipality of Istocna Ilidza records a smaller decrease in the number of students, while the municipalities of Sokolac and Pale record a significant decrease in the number of students. The municipalities

of Istocni Stari Grad and Trnovo, which are also the two most underdeveloped municipalities, have the largest decrease. Unlike the primary school contingent of the population, which has had a slight increase in the last ten years, the number of students in secondary schools is in constant decline. Since the last census, in 2013, the high school population has decreased by 22.7%. The largest decrease in the number of students was noted in the municipalities of Pale and Sokolac. There is also a constant decline in the number of classes in secondary schools. When it comes to the student population, the situation is like that of the high school population. The number of students in the researched area is constantly decreasing. The University of East Sarajevo had a positive trend of growth in the number of enrolled students until the 2010/11 academic year. Since that year, a constant decrease in the number of enrolled students has been observed.

Key words: demographic processes, spatial organization of education, City of East Sarajevo.

PROMJENE U NASELJENOSTI I REGIONALNOM RAZMJESTAJU STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE

Senada Nezirović⁷
UDC 913:314(497.6)

Sažetak: Pokazatelje o najstarijoj naseljenosti na prostoru današnje teritorije Bosne i Hercegovine možemo pratiti od najranijih historijsko-geografskih epoha do danas. Iz proteklih vremenskih perioda, sačuvani su tragovi materijalne kulture koji svjedoče o bogatoj prošlosti ljudi na području današnje Bosne i Hercegovine. Iako nemamo podataka o razvoju stanovništva i naseljenosti današnje teritorije Bosne i Hercegovine od dolaska Slavena do turskih osvajanja, pouzdano se može suditi o nekim demografskim obilježjima, te o faktorima koji su uticali na razvoj stanovništva. Naime, natalitet je bio visok, jer samo tako se mogao održavati kontinuitet naseljenosti. Najveću koncentraciju stanovništva u Bosni i Hercegovini i najvišu naseljenost imali su nizijski prostori Posavine, dolinsko kotlinski prostori pored rijeka Bosne, Vrbasa, Ukrine, Spreče, Drine i Neretve, dok su visoki krški i brdsko-planinski prostori centralne, jugozapadne i jugoistočne Bosne bili slabije naseljeni. Sadašnji razmještaj stanovništva i odlike naseljenosti prostora Bosne i Hercegovine, posljedica su kako prostorno različitih uslova prirodne sredine, tako i složene prošlosti. Nakon 1990.godine na demografski razvoj Bosne i Hercegovine najviši uticaj imaju posljedice rata (1992-1995. godine) i poslijeratni usporeni društveno-privredni razvoj. Bosna i Hercegovina je u vrijeme rata doživjela snažan demografski slom, što se odrazilo na negativna obilježja demografske dinamike i velike promjene u naseljenosti i razmještaju stanovništva.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, regionalni razmještaj stanovništva, promjene u naseljenosti.

UVOD

Stanovništvo je skup osoba koje žive i rade na nekom dijelu Zemljine površine, skup u kojem svaka jedinka sudjeluje sa svojim posebnim obilježjima. Stanovništvo je odraz prošlih zbivanja, faktor sadašnjosti i subjekat budućnosti (Nejašmić, 2005). Tako sa svojim brojem, brzinom brojčanog porasta ili smanjenja, sastavom stanovništva prema različitim faktorima, prostornoj pokretljivosti i razmještaju, osim bitne uloge u oblikovanju geopovršinske stvarnosti, stanovništvo ima veliku važnost u svim područjima društvenog života.

Naučna oblast koja proučava kvalitativne i kvantitativne promjene stanovništva je demografija. Demografski razvoj predstavlja dio sveukupnog društveno-ekonomskog razvoja određenog prostora (Friganović, 1987). Pod demografskim razvojem Bosne i Hercegovine podrazumijevamo promjene u demografskoj dinamici koju čine prirodna i migraciona komponenta, te promjene u prostornom razmještaju i strukturama stanovništva (Nejašmić, 2005). Kao dio sveukupnog društvenoekonomskog razvoja, dosadašnji demografski razvoj na području naše zemlje, odvijao se u kontekstu opštih društveno-ekonomskih tokova. To se prevashadno misli na opšte zakonitosti društveno-ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine i tuđinske vlasti koje su uticale na gubitak državnog suvereniteta tako i na stvaranje složene društveno-ekonomsko-socijalne etničke i religijske strukture, trend i intenzitet demografske dinamike kao i na prostorni razmještaj stanovništva (Nezirović, 2022). Bosna i Hercegovina je svjedok kontinuirane depopulacije od 1991. godine. Depopulacija je bila predviđena i bez izbijanja rata, ali ni izbliza u toj mjeri ili toliko rano (Gekić, Bidžan-Gekić, 2020). Osim toga složeni demografski procesi rezultat su djelovanja bioloških, ekonomsko-socijalnih, psiholoških i drugih faktora kao što su ratovi, epidemije, glad, preseljavanje stanovništva usljed političkih, ekonomskih etničkih i vjerskih razloga. Bosna i Hercegovina je u lošijoj de-

⁷ Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet, Odsjek za geografiju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, senada.nezirovic@pmf.unsa.ba

mografskoj poziciji od zemalja Evropske unije koje pokazuju slične demografske trendove. Veoma niska stopa nataliteta, nizak fertilitet i nizak prirodni priraštaj stanovništva zabilježen je u vrijeme slabijeg privrednog razvoja, koji sve više ubrzava emigraciju posebno obrazovanog stanovništva, i trajno negativno utiče na reproduktivni potencijal zemlje (Gekić, Bidžan-Gekić, 2020). Demografska slika Bosne i Hercegovine u cjelini ili njenih dijelova (regija, opština, naselja) pokazuje vrlo velike posebnosti spram osnovnih zakonitosti demografskog razvoja (Okerić, 2018).

METODOLOGIJA

U radu su razmatrana savremena obilježja i trend promjena u naseljenosti i prostornom razmještanju stanovništva Bosne i Hercegovine. Razmještaj stanovništva je sagledan prema prostornim razlikama i naseljenosti, a trend nastalih promjena u periodu 1991-2013. godina. Cilj rada bio je istražiti promjene u naseljenosti i regionalnom razmještanju stanovništva Bosne i Hercegovine. U postratnom periodu došlo je do opadanja stope naseljenosti, što je posljedica smanjenja broja stanovnika Bosne i Hercegovine. Opšta odlika naseljavanja teritorije Bosne i Hercegovine pokazuje da je (43,7%) slabo naseljeno, odnosno da pokazuje odlike rijetke ili vrlo rijetke naseljenosti), što predstavlja jednu od temeljnih odlika naseljenosti Bosne i Hercegovine. Promjene u broju stanovnika i naseljenosti izražene su u sve četiri geografske makroregije Bosne i Hercegovine. Bosanskohercegovačka populacija po negativnostima demografskih parametara nalazi se daleko ispred nivoa njezina društveno-privrednog razvoja. U radu je korišten metod statističke analize zvaničnih demografskih podataka odnosno rezultata posljednja dva popisa stanovništva iz 1991. i 2013. godine, te statistički pokazatelji za 2021 godinu (Federalni zavod za statistiku, 2022; Republički zavod za statistiku Republike Srpske, 2022). U svrhu demografskih analiza upotrijebljeni su podaci iz popisa stanovništva, te demografska statistika: Službeni glasnici SR Bosne i Hercegovine 1971. 1981. i 1991; Statistički bilten 265, uporedni podaci 1971.1981.1991; Statistički bilten br. 257; podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine 2022. godine.

RAZLIKE U NASELJENOSTI I REGIONALNOM RAZMJEŠTAJU STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE

Glavni faktori nejednakog razmještanja stanovništva Bosne i Hercegovine do 1991 godine, bili su različiti prirodno-geografski uslovi reljefa (visoki i niski krš, nizijski prostor, polja, kotline, doline, klisure, kanjoni) i razlike u društveno-privrednoj razvijenosti i razvoju pojedinih njenih krajeva (Enciklopedija Jugoslavije, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, 1983). Različitosti u naseljenosti i razmještanju stanovništva Bosne i Hercegovine u ovom radu su analizirani prema hipsometrijskim nivoima, regijama i opštinama. Prema hipsometrijskim nivoima razlike u naseljavanju su prema visinama, tako je na predjelima od 200-500m. u sjevernom nizijskom i južnom-primorskom-mediteranskom području 1991.godine živjelo gotovo cjelokupno stanovništvo (u sjevernom 95,1%, a u mediteranskom 92,8%), dok je u centralnom-planinsko-kotlinskom i jugozapadnom-krškom području, gotovo cjelokupno stanovništvo živjelo na visini od 201 do 1000m, u centralnom području 97,6%, a u jugozapadnom – visoki krš 91,3% (Ahmetbegović, 2015).

Najpravnomjernije i prosječno najgušće naseljeni su bili djelovi Sjeverne Bosne gdje je opšta gustina naseljenosti iznosila 111,3 stanovnika/km². Ova najgušće naseljena regija zahvatala je 21.909,8 km² ili 42,8% ukupne površine Bosne i Hercegovine i 55,6% ukupnog stanovništva. Najgušće je bila naseljena Sjeveroistočna Bosna sa 119 stanovnika/km², u kojoj je živjelo 750.000 stanovnika. U prosjeku, gušće je bila naseljena i Srednja Bosna sa 106,7 stanovnika/km². Zbog planinsko-kotlinske prirode odnosno raznovrsnosti prirodno-geografskih uslova, naseljenost je bila ne ravnomjerna. Na površini od 13.123,6 km² ili 27% ukupne površine Bosne i Hercegovine živjelo je 1.374.377 ili 36% ukupnog stanovništva. U dolinsko- kotlinskim prostorima, naseljenost i koncentracija stanovništva bila je veća, u odnosu na planinski

i visokopovršski prostor. Tako je dolinsko-kotlinski prostor Sarajevsko-zeničke zavale bio najgušće naseljen sa 176,4 stanovnika/km² gdje je živjelo 1.026.761 stanovnik ili 1/4 ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine. Neravnomjerno i najslabije naseljeno od svih dijelova teritorije Bosne i Hercegovine bilo je područje Visoki krš s gustinom naseljenosti 22,8 stanovnika/km², u kojem je na prostoru 10 761,1 km², ili 21,8% ukupne površine živjelo 253.394 ili 5,8% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine. Slabiju naseljenost od prosjeka Bosne i Hercegovine u cjelini imala je Niska Hercegovina sa 59,1 stanovnik/km² na kojem je od 5338,2 km² ili 10,4% ukupne površine živjelo 312.154 ili 7,2% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine. S obzirom na prirodno-geografske uvjete naseljenosti, najgušće je bio naseljen dolinski prostor rijeke Neretve s prosječnom gustoćom 93 stanovnika na km², dok je istočni dio vrlo rijetko naseljen prostor sa 26 stanovnika/km² (Nezirović, 2022).

Što se tiče naseljenosti i razmještaja stanovništva Bosne i Hercegovine prema opštinama do 1991.godine razlike su također bile izražene. Tako je 2/3 stanovništva Bosne i Hercegovine odnosno 2.990.518 ili 68,3% od ukupnog stanovništva, naseljavalo 69 opština koje su prema veličini imale od 20.000 do 100.000 stanovnika (od 20.000 do 49.999 u 47 opština bilo je 1.538.130 ili 35,1%, i od 50.000 do 99.999 u 22 opštine bilo je 1.452.388 ili 33,2% od ukupnog stanovništva), od 10.000 do 19.999 stanovnika naseljavalo je 23 opštine odnosno 365.604 stanovnika ili 8,4% od ukupnog stanovništva. U 7 opština sa više od 100.000 stanovnika, živjelo je 951.163 stanovnika ili 15,4% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine. Samo je 3 opštine (Kalinovik, Ljubinje i Neum) naseljavalo manje od 5.000 stanovnika ili 13.164 ili 3,3% od ukupnog stanovništva (tabela 1).

Tabela 1: Klasifikacija opština prema veličini i broju stanovnika 1991. godine.

Veličina opština prema broju stanovnika	Broj opština	Ukupno stanovnika u navedenim općinama	% od ukupnog stanovništva
do 5.000	3	13.164	3,3
5.001 do 9.999	7	56.584	4,6
10.000 do 19.999	23	365.604	8,4
20.000 do 100.000	69	2.990.518	68,
više od 100.000	7	951.163	15,4

Izvor: Republički Zavod za statistiku SR Bosne i Hercegovine, 1991, Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991, Prvi rezultati za stanovništvo, domaćinstava, stanove i poljoprivredna gazdinstava po opštinama i naseljenim mjestima, Statistički bilten br.220; Federalni zavod za statistiku (1998), Statistički bilten 265, uporedni podaci 1971. 1981 i 1991.godine.

Najveća naseljenost stanovništva bila je: u sarajevskim opštinama: Novo Sarajevo (2.023 st/km²), Centar (2.403 st/km²), Novi Grad (2.846 st/km²), Stari Grad (409 st/km²), Ilidža (402 st/km²), i Vogošća (342 st/km²), te u opštinama: Tuzla (434 st/km²), Zenica (288 st/km²), Breza (237 st/km²), i Tešanj (218 st/km²). Vrlo rijetko naseljene opštine su bile: Kalinovik (6,4 st/km²), Bosansko Grahovo (10,7 st/km²), Glamoč (11,6 st/km²), Ljubinje (12,8 st/km²), Gacko (14,7 st/km²), Kupres (15,5 st/km²), Trnovo (15,5 st/km²), Nevesinje (15,9 st/km²), Drvar (18 st/km²), Bosanski Petrovac (18,3 st/km²), Han Pijesak (18,6 st/km²), i Neum (19,2 st/km²) (Republički Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, 1991, Statistički bilten br.220). Promjene do kojih je došlo u razmještaju stanovništva i naseljenosti u proteklom periodu potvrđuju i važnost uticaja političkih, ekonomsko-socijalnih i drugih faktora.

REZULTATI

Za demogeografska istraživanja na području Bosne i Hercegovine, vrlo su važni izvori podataka o stanovništvu, a oni se isključivo dobivaju iz popisa stanovništva. Najstariji popis stanovništva Bosne i Hercegovine datira još od vremena vladavine Osmanlija u balkanskim zemljama, koji je rađen po

tadašnjim upravnim jedinicama sandžacima (defter-katastarski porezni popis). Defteri koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu, nalaze se u Državnom arhivu Republike Turske, sortirani su i arhivirani u različitim serijama dokumenata, a većina njih je kodirana kao Tapu defteri. Pedesetih godina dvadesetog stoljeća Republika Turska je Republici Bosni i Hercegovini dostavila nekoliko desetina ovih popisa i ovim činom je napravljen veliki pomak u izučavanju prošlosti bosanskohercegovačkog stanovništva (Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, 2006). Prema zvaničnim pokazateljima popisa kojeg su izvršile osmanlijske vlasti na prostoru Bosne i Hercegovine 1876. živjelo je 1.021.772 stanovnika (Nezirović, 2022). Prema nepotpunim demografskim analizama, pretpostavke su (Hadžibegović, Imamović 1994), da je tokom turske vladavine u Bosni i Hercegovini došlo do sporijeg razvoja demografske dinamike. Od 1879.godine pa do danas na teritoriji naše zemlje sprovedeno je ukupno 13 popisa stanovništva (4 u austrougarskoj, 2 u kraljevini SHS, 6 u Republici Jugoslaviji (Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, 2006) i 1 u nezavisnoj Bosni i Hercegovini (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016).

Prema prvom službenom popisu stanovništva 15.06.1879. u Bosni i Hercegovini popisano je 1.158.440 osoba, od toga 550.651 ženskog i 607.789 muškog stanovništva. Broj ženskog u odnosu prema broju muškog stanovništva bio je 96 :100. Dalji popisi izvršeni su 1885. 1895. i 1910. Na dan 01.05.1885. u Bosni i Hercegovini je popisano 1.336.091 stanovnik, od toga 631.066 ženskog i 705.025 muškog stanovništva. Broj ženskog u odnosu prema broju muškog stanovništva iznosio je 89 :100. Prema rezultatima popisa od 22. 06. 1895. u Bosni i Hercegovini bilo je popisano 1.568.092 stanovnika. Ovim popisom nisu bili obuhvaćeni vojnici. Prema narednom popisu od 10.10.1910. popisano je 1.898.044 osoba.

Na demografski razvoj Bosne Hercegovine u doba Austro-Ugarske vladavine (1879.-1918.) značajnije su uticala iseljavanja stanovništva u Tursku, Srbiju, kao i u evropske i prekomorske zemlje. U početku je demografska dinamika bila izražena, ali je kasnije, usljed sve opšteg društveno-ekonomskog zaostajanja Austro-Ugarske monarhije znatno usporena. U periodu 1879-1885. prosječna godišnja stopa porasta stanovništva iznosila je 2,37%, a od 1910. do 1921. oko 0,04% (Nezirović, 2022).

Nakon Prvog svjetskog rata, proveden je popis stanovništva 31.1.1921. prema kojem je popisano 1.890.440 stanovnika. Nakon deset godina 31.03.1931. izvršen je sljedeći popis prema kojem je popisano 2.323.555 stanovnika. Novi popis bio je predviđen i pripreman 1941. ali do njega nije došlo zbog rata.

Na osnovu statističkih procjena, obzirom na godišnji porast i druge elemente, uzima se da je u Bosni i Hercegovini 31.3.1941. moglo biti oko 2. 850.296 stanovnika (Markotić, 1983). Prema rezultatima istraživanja stvarnih gubitaka stanovništva tokom Drugog svjetskog rata na području cijele Jugoslavije bilo je 947.000 gubitaka, od čega su ukupne ratne žrtve 597.323 osobe (Žerjavić,1989.). Bosna i Hercegovina je izgubila 316.000 stanovnika od čega su neposredne ratne žrtve 174.045 osoba što je 29,1% od ukupnih žrtava u Jugoslaviji ([https:// hrcak.srce.hr/ file/306203](https://hrcak.srce.hr/file/306203)).

U Republici Jugoslaviji je provedeno šest popisa, 1948, 1953, 1961, 1971, 1981. i 1991. godine. Rezultati popisa u periodu 1948-1981. godina, pokazuju prilično izražen porast broja stanovništva od 60,8% što je Socijalističku Republiku Bosnu i Hercegovinu svrstalo u područje s najvećim porastom broja stanovnika od svih Republika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Prema popisu stanovništva obavljenom 15. marta 1948., Federativna Narodna Republika Jugoslavija je imala 15.772.098 stanovnika, a Bosna i Hercegovina 2.564.308 ili 16,3% stanovništva Jugoslavije. Prilično dinamičan porast stanovništva cijele Bosne i Hercegovine u poslijeratnom periodu rezultat je relativno intenzivnijeg porasta stanovništva opštinskih središta i znatno sporijeg povećanja stanovništva ostalih naselja. Dok se ukupno stanovništvo od 1953-81. povećalo za 44,8 % porast stanovništva opštinskih središta iznosio je 73,0%, a ostalih naselja samo 14,9%. U ukupnom porastu stanovništva u promatranom periodu opštinska središta su učestvovala sa 73,1%, a udio njihova stanovništva u ukupnom republičkom stanovništvu povećao se od 17,3% u 1948. na 35,6% u 1981. Kretanje stanovništva po opštinama još više naglašava prostornu

složenost savremene demografske dinamike. Tako je npr., u periodu 1953-81. rastao broj opština u kojima je zabilježen pad broja stanovnika: četiri u 1953. jedanaest u 1961. devetnaest u 1971. i 33 u 1981. godini. U periodu 1971-81. stopa porasta stanovništva u pojedinim opštinama Bosne i Hercegovine niža je od porasta ukupnog stanovništva. Smanjenje prosječne veličine domaćinstva, smanjenje broja poljoprivrednih i mješovitih te povećanje broja nepoljoprivrednih domaćinstava ukazuje na dinamičnost i širinu ukupnih društvenih i ekonomskih promjena. U SR Bosni i Hercegovini 1981. godine živjelo je 18,4% stanovništva SFRJ (Enciklopedija Jugoslavije, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, 1983).

Posljednji popis stanovništva u SR Bosni i Hercegovini u sastavu SFRJ je izvršen u martu 1991. godine. Prema rezultatima ovog popisa u Bosni i Hercegovini živjelo je 4.377.033 stanovnika, od toga ženskog 2.193.238 i 2.183.795, muškog stanovništva. Broj ženskog u odnosu prema broju muškog stanovništva iznosio je 50,3: 49,7% muškog, što pokazuje da je došlo do izjednačavanja muškog i ženskog stanovništva. Ovo je ujedno najveći broj stanovnika koji je živio na prostoru Bosne i Hercegovine. To je bio period stabilizacije naseljenosti i procesa demografske tranzicije tokom kojeg je Bosna i Hercegovine ušla iz podetape rane tranzicije u podetapu centralne i kasne tranzicije što je opće poželjan demografski proces koji je nastao usljed društvenog i privrednog razvoja Bosne i Hercegovine (Nezirović, 2022).

Na ukupan porast stanovništva Bosne i Hercegovine i promjene u stopi rasta pored osnovnog faktora (prirodni prirast) značajno su uticale unutrašnje i vanjske migracije. U prosjeku stanovništva zapažene su velike razlike u kretanju broja stanovnika. Mogu se izdvojiti područja manjeg rasta stanovništva (visoki krš, niska Hercegovina, planinsko područje izvan Sarajevsko-zeničke kotline) te područje višeg rasta stanovništva (Sarajevsko-zenička kotlina). Te su razlike uzrokovane ne samo prirodnim uslovima prostora već u prvom redu dosadašnjim ekonomskim i društvenim razvojem te kulturnim i historijskim nasljeđem u pojedinim dijelovima zemlje. Razlika u kretanju broja stanovnika u naseljima centralnih funkcija (opštinska središta) i naseljima izvan njih ukazuje na društveno-ekonomsku zasnovanost demografskih promjena i tendencija. Današnji razmještaj stanovništva i odlike naseljenosti prostora Bosne i Hercegovine, posljedice su ratne prošlosti. U vrijeme rata 1992-1995. godina, Bosna i Hercegovina je doživjela snažan demografski slom, to se prevashodno odnosi na negativna obilježja demografske dinamike i velike promjene u naseljenosti i strukturama stanovništva.

U samostalnoj i suverenoj Bosni i Hercegovini nakon 18 godina proveden je prvi popis stanovništva u oktobru 2013. (zbog navodnog etničkog sastava stanovništva vladajuće strukture, nisu se mogle dogovoriti oko provođenja popisa stanovništva). Prema rezultatima ovog popisa stanovništva Bosna i Hercegovina je imala 3.531.159 stanovnika. Prosječna gustoća naseljenosti bila je 68,9 stanovnika/km² što je manje za 16,6% u odnosu na 1991.godinu (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine Sarajevo, 2016). Negativna razlika prema popisima iz 1991. i 2013. iznosi 845.874 stanovnika što predstavlja umanjeње od 19,3%. To je prvi put nakon Drugog svjetskog rata da Bosna i Hercegovina ima manji broj stanovnika u odnosu na prethodni popis (tabela 2).

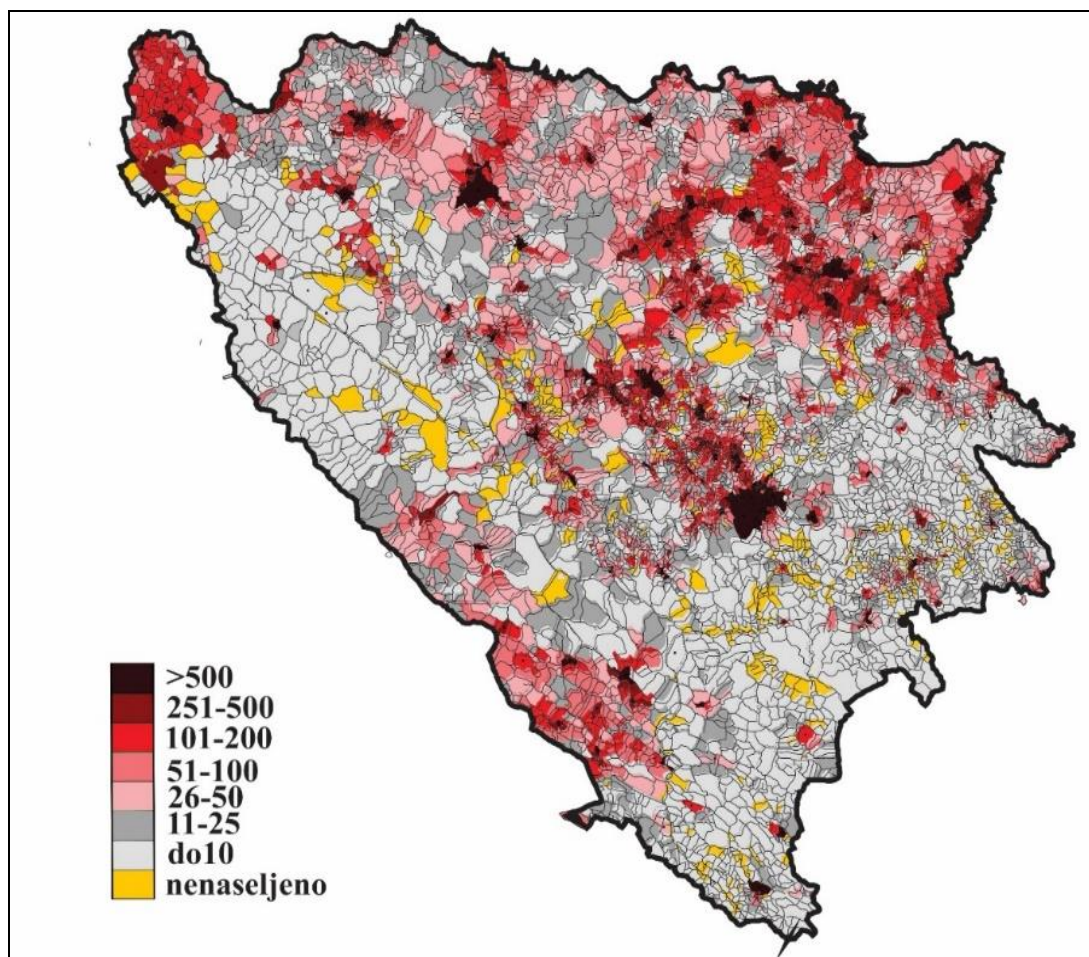
Tabela 2: Dinamika stanovnika i naseljenosti Bosne i Hercegovine.

Godina popisa	Površina	Ukupno stanovnika	Muškarci	Žene	Gustina stan. /km ²	Među popisne promjene	Prosječne stope promjene stan. %
1879	51.246	1.158.440	607.789	550.651	22,6	-	-
1885	51.246	1.336.091	705.025	631.066	26,1	177.651	2,37
1895	51.246	1.568.092	828.190	739.902	306	232.001	1,60
1910	51.200	1.898.044	994.852	903.192	37,1	329.952	1,27
1921	51.200	1.890.440	966.209	924.231	36,9	-7.604	-0,04
1931	51.564	2.323.555	1.185.040	1.138.515	45,1	433.115	2,06
1948	51.189	2.564.308	1.236.932	1.327.376	50,1	240.753	0,58
1953	51.221	2.847.459	1.385.559	1-461.900	55,6	283.151	2,09
1961	51.197	3.277.948	1.599.665	1.678.283	64,0	430.498	1,76
1971	51.197	3.746.111	1.834.600	1.911.511	73,2	468.163	1,33
1981	51.197	4.124.256	2.050.913	2.073.343	80,6	378.145	0,96
1991	51.197	4.377.033	2.183.795	2.193.238	85,5	252.779	0,59
2013	51 209	3.531.159	1.732.270	1.798.889	68,9	845 874	-3,37

Izvor: Republički Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1975, Statistički godišnjak BiH, godina IX; Savezni Zavod za statistiku, Beograd, 1974, Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo – Djelatnost, rezultati po naseljima i opštinama, knj.X; Republički Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Statistički godišnjak SRBiH, 1991; Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine 2006, Kratak istorijat o popisima u Bosni i Hercegovini; Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016, Rezultati Popisa 2013.

Ustanovljena brojnost stanovništva posljednjim popisom odgovara stanju 60-ih godina dvadesetog stoljeća, ali su bitno drugačija njegova dinamička i strukturna obilježja. Nakon 1995. godine, zabilježen je pad broja stanovnika u većini područja. Zbog ratnih dešavanja, masovnog protjerivanja i nasilnog preseljavanja stanovništva izmjenjena je prostorna slika naseljenosti Bosne i Hercegovine.

U postratnom periodu došlo je do opadanja stope naseljenosti, što je posljedica smanjenja broja stanovnika Bosne i Hercegovine. Nivo gustoće naseljenosti Bosne i Hercegovine u 2013. godini 69 stanovnika/km² je skoro isti kao prije pola stoljeća, što svjedoči vrlo nepovoljnom demografskom procesu (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine Sarajevo 2016) (slika 1). U periodu između dva popisa 1991. i 2013. godine stopa naseljenosti prostora Bosne i Hercegovini manja je za -12,4% ili za 16,6 st/ km².

Slika 1: Naseljenost stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine

Izvor: autorica uredila prema:

https://www.reddit.com/r/bosnia/comments/ov4ls3/demografska_mapa_gusto%C4%87a_naseljenosti_bih_popis/

U regionalnogeografskom smislu, ističu se nizijsko-ravničarski i dolinsko-kotlinski predjeli sjevernog i centralnog dijela Bosne i Hercegovine sa većom i planinski i visokopovrški prostori središnjeg dijela Bosne i Hercegovine sa malom i rijetkom naseljenošću. Promjene u broju stanovnika i naseljenosti izražene su u sve četiri geografske makroregije Bosne i Hercegovine. Na prostoru Sjeverne Bosne 2013. godine bilo je 1.980.044 stanovnika, sa prosječnom gustinom naseljenosti 93,5 st/km², što je manje za 21,9 st/po km² u odnosu na 1991. godinu. U Centralnoj Bosni 1.059.696 stanovnika, sa prosječnom gustinom naseljenosti 78,2 st/km², što je manje za 28,5 st/po km². Na prostoru Visokog Bosanskohercegovačkog krša živjelo je 181.578 stanovnika, sa prosječnom gustinom naseljenosti 17,6 st/km², što je manje za -5,2 st./po km². U Niskoj Hercegovini bilo je 309.841 stanovnik s prosječnom gustinom naseljenosti 49,5 st/km² što je manje za -9,6 st/po km² (Nezirović, 2022) (tabela 3).

Tabela 3: Regionalne razlike u naseljenosti i razmještaju stanovništva 1991. i 2013.

Regije	Površina km ²	Broj stanovnika		Gustina stanovnika /km ²		Gustina 1991/ 2013
		1991.	2013	1991	2013.	
						manje
Sjeverna	22.144	2.432.941	1.980.044	111,3	89,4	-21,9
Centralna	13.032	1.374.377	1.059.696	106,7	78,2	-28,5
Visoki krš	10.696	253.394	181.578	22,8	17,6	-5,2
Niska Hercegovina	5.338	312.154	309.841	59,1	49,5	-9,6
Bosna i Hercegovina	51.210	4.377.033	3.531.159	85,5	68,9	-16,6

Izvor: Republički Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1991), Statistički godišnjak SRBiH; Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016, Rezultati Popisa 2013.

Prema posljednjem popisu iz 2013. godine, prostorni razmještaj stanovništva u opštinama Bosne i Hercegovine znatno se razlikuje od onog iz 1991. godine. Razlike prema opštinama su analizirane za vrlo rijetko naseljene opštine (do 25 stanovnika /km²), rijetko naseljene (od 26 do 50 stanovnika/km²), srednje naseljene (od 50,1 do 100 stanovnika /km²), gusto naseljene (od 100,1 do 200 stanovnika /km²), vrlo gusto naseljene (od 200,1 do 500 stanovnika /km²) i prenaseljene više od 500,1 stanovnika /km².

Vrlo rijetkoj i rijetkoj naseljenosti pripada 66 opština koje prostorno zahvataju 45,1% površine (nešto manje od ½ teritorije Bosne i Hercegovine), u kojima je 14,1% stanovništva. Vrlo rijetko naseljeno bilo je 39 opština u kojima je 1,3% stanovništva Bosne i Hercegovine s prosječnom gustom naseljenosti oko 4,1 st./km². To su opštine u brdsko-planinskim i visoko krškim predjelima koje prostorno zahvataju 22,1% ukupne površine Bosne i Hercegovine. Rijetko naseljenih opština je 27 koje prostorno zahvataju 23,0%, u kojima je 12,8% stanovništva Bosne i Hercegovine s prosječnom gustom naseljenosti 38,4 st./km². Srednje naseljenih je 35 opština koje prostorno zahvataju 35,3% površine u kojima je 28,4% stanovništva.

Vrlo gusto naseljenost i prenaseljenost imalo je ukupno 15 opština ili 3,6%, u kojima živi ¼ stanovništva odnosno 23,8%. Gusto naseljenih je 26 opština koje prostorno zahvataju 15,9% površine i u kojima živi 33,6% stanovništva. Vrlo gusto naseljeno je 10 opština koje prostorno zahvataju 3% površine i kojima je 14,2% stanovništva. Prenaseljenih je 5 opština koje prostorno zahvataju 0,6% površine i u kojima je 9,6% stanovništva. To su Sarajevske opštine (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad), Tuzla i Zenica (Nezirović, 2022) (tabela 4).

Tabela 4: Klasifikacija opština Bosne i Hercegovine prema naseljenosti 2013.

R.b.	Klasifikacija opština	Naseljenost st./ km ²	Broj opština	% stanovništva
1	Vrlo rijetko naseljene	od 1 do 25	39	1,3
2	Rijetko naseljene	od 26 do 50	27	12,8
3	Srednje naseljene	od 51 do 100	35	28,4
4	Gusto naseljene	od 101 do 200	26	33,6
5	Vrlo gusto naseljene	od 201 do 500	10	14,2
6	Prenaseljene	više od 500	5	9,6

Izvor: Nezirović, 2022.

Razlike u naseljenosti i razmještaju stanovništva prema opštinama Bosne i Hercegovine znatno se razlikuje od onog iz 1991. Tako je prema popisu 2013. u 121 opštini Bosne i Hercegovine bilo manje stanovnika, od kojih je u sedam izgubilo više od 20.000 stanovnika, to su: Derventa (29.085), Zenica (35.940), Centar Sarajevo (24.105), Novo Sarajevo (26.237), Srebrenica (23.257), Tuzla (20.423), Grad Mostar (20.865).

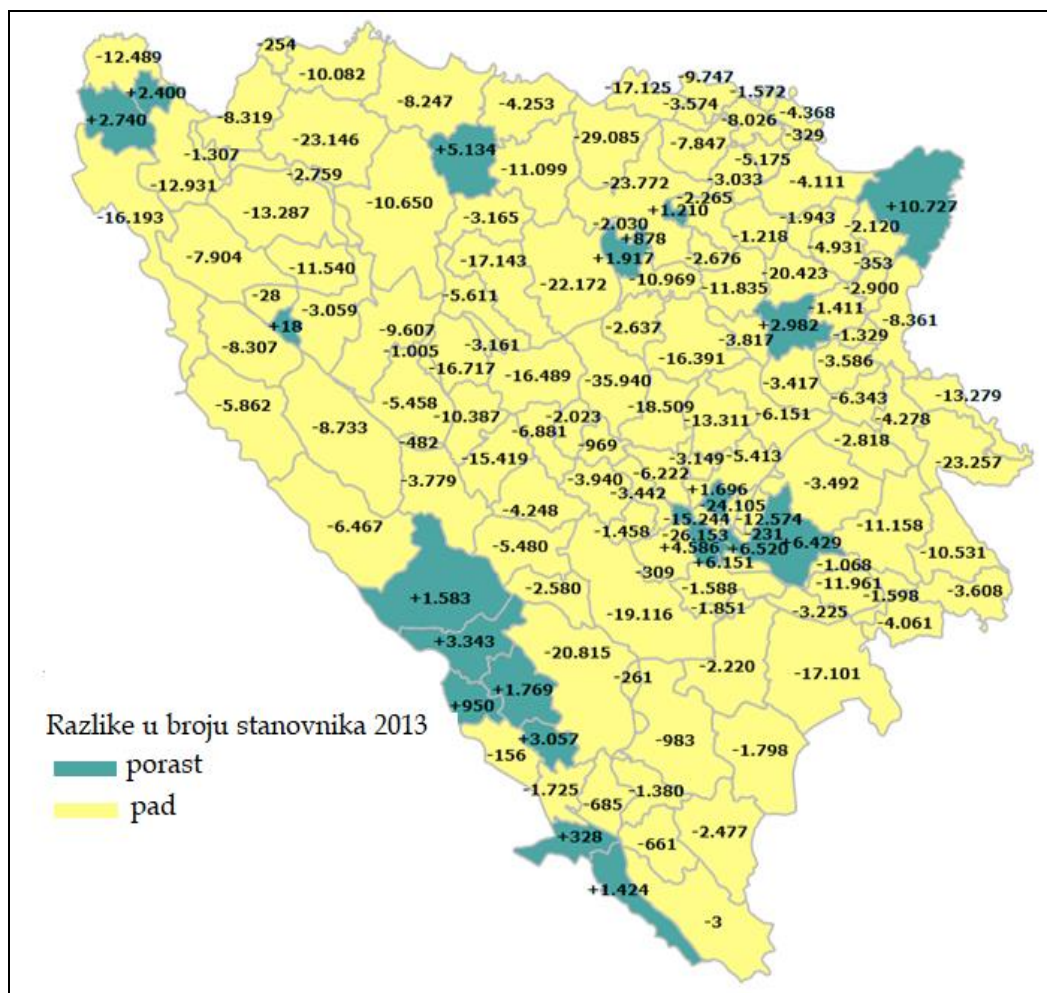
Izrazito smanjenje stanovništva imale su opštine: Konjic (19.097), Kotor Varoš (17.143), Foča (17.163), Brod (17.125), Travnik (16.489), Vareš (13.311), Ključ (11.540), Rogatica (11.158), Višegrad (10.531), Glamoč (8.733), Drvar (8.307), Bosanski Petrovac (7.904), Bosansko Grahovo (5.862).

Porast stanovništva imale su opštine: Banja Luka (19.350), Bijeljina (10.727), Pale (6.501), Istočno Sarajevo (6.218), Laktaši (5.134), Ilidža (6.300) (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine Sarajevo 2016). U opštinama Zapadne Hercegovine zabilježen je rast stanovnika od 3 do 10% (slika 2).

Manji broj stanovnika Bosne i Hercegovine od skoro 1/5 praćen je pogoršanjem dobne strukture, posljedicama rata, ali i poratnom društvenom krizom. Prema intenzitetu promjena izdvajaju se: visoki ratni mortalitet (direktni ljudski gubici), prisilne migracije i neostvareni natalitet u ratnim godinama, nezadovoljavajući povratak izbjeglih i iseljenih stanovnika iz inostranstva, nastavak trenda odliva stanovnika izvan Bosne i Hercegovine i nakon rata, te stalni pad stope nataliteta u uvjetima društveno-ekonomske tranzicije.

Demografski pokazatelji su alarmirajuće upozoravajući. Bosna i Hercegovina se rangira među demografski najkritičnije evropske zemlje, a smanjenje broja novih naraštaja ne jenjava (Nezirović, 2022). Prema istraživanjima koja se odnose na prirodni priraštaj već više godina u kontinuitetu su izražene negativne stope kao i drugi relevantni pokazatelji vezani za fertilitet i starenje populacije (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine Sarajevo, 2022). Mlade osobe u Bosni i Hercegovini imaju jednu od najviših stopa nezaposlenosti u regiji Jugoistočne Evrope, što predstavlja jedan od glavnih problema sa kojima se mladi suočavaju na tržištu rada i u direktnoj je korelaciji sa kvalitetom njihovog života. Ovaj problem pogađa više žene nego muškarce. Također i siromaštvo više pogađa mlade u poređenju sa drugim dobnim skupinama. Domaćinstva sa troje ili više djece, kao i domaćinstva sa većinom članova starije dobi i domaćinstva čiji je nosilac nezaposlen, više su izložena siromaštvu (Nezirović, 2023). Zbog niskog životnog standarda, veliki broj stanovnika nije u mogućnosti da riješi svoje stambeno pitanje.

Stan se ubraja u red onih dobara kao hrana ili voda koja ulaze u minimum egzistencije, a za razliku od njih predstavlja dobro trajne potrošnje. Struktura izgrađenih stanova također ne prati strukturu korisnika, njihove potrebe i mogućnosti, u toj kategoriji su najviše izložene zaposlene osobe sa niskim novčanim primanjima. Porodica s postojećim nivoom novčanih primanja usljed rasta cijena objekata nije u mogućnosti sebi da priušti kupovinu stana zbog čega je izražena koncentracija stambene jedinice prema članovima porodice i po broju domaćinstva (u jednom stanu stanuje i po dva domaćinstva) što potvrđuje da je oko $\frac{1}{3}$ prostorija nastanjenih iz nužde. To se posebno odnosi na stanovništvo u većim gradovima (Korjenić, Nezirović, 2022). Uslovi visokih troškova života u Bosni i Hercegovini, ne briga vladajućih struktura na vlasti po pitanju standarda stanovništva, hiper nezaposlenost, siromaštvo i socijalna isključenost, posebno osoba u dvadesetim i tridesetim godinama, poprimio je epidemiološke razmjere, osim što utiče na odluku o sklapanju braka i rađanje, snažan je repulzivni faktor koji potiče emigraciju (iseljavanje iz države). Kontinuirani proces emigracije iz Bosne i Hercegovine nije se zaustavio do danas, u situaciji sporog poslijeratnog socijalnog i ekonomskog oporavka. Loše perspektive zapošljavanja stanovništva, nizak životni standard, politička nestabilnost i dalje su glavni potisni faktori savremenih valova emigracije, dok sa druge strane prethodno uspostavljene mreže migranata (dijaspore) olakšavaju migraciju u zemlje odredišta (Nezirović, 2022).

Slika 2: Razlike u broju stanovnika prema opštinama Bosne i Hercegovine.

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2016, Rezultati Popisa 2013.

Eksperti Ujedinjenih nacija, koji se bave praćenjem populacionih trendova u svijetu predviđaju da bi se broj stanovnika Bosne i Hercegovine u skorijoj budućnosti mogao gotovo prepoloviti. Pad rodnosti i povećanje smrtnosti će rezultirati visokim prirodnim padom stanovništva i drastičnim smanjenjem ukupnog broja stanovnika Bosne i Hercegovine. Trenutno, Bosna i Hercegovina nema jedinstvenu opštu populacijsku niti migracijsku politiku koja bi se direktno odnosila na pitanje demografskog razvoja (United Nations Population Fund, 2020).

Sva zapažanja vezana za dugoročne trendove stanovništva u Bosni i Hercegovini trebaju biti jasan znak upozorenja kreatorima politika da je neophodno neodložno djelovanje i provođenje odlučnijih mjera. Sve to ukazuje na potrebe hitnog ublažavanja i poboljšanja stanja odgovarajućim i učinkovitim mjerama populacijske i socijalne politike u sastavu cjelokupne razvojne politike zemlje. Također, time se ne bi potpuno spriječilo, ali bi se suzbilo dalje iseljavanje, posebno iz ruralnih područja. Efekti kontinuiranog provođenja mjera određene populacione politike postaju vidljivi tek nakon dvadesetak godina. To je vrlo složeno i društveno zahtjevno pitanje. Prvo, neophodno je da društvo prepozna pronatalitetnu populacionu politiku kao vlastitu potrebu i interes te, nakon što je definše i usvoji, ustraje u provedbi takvih populacijskih mjera. Dalje, važno je revitalizirati porodicu, odnosno njene temeljne funkcije, podstaći revitaliziranje multietničnosti na cijelom području ove zemlje, zaustaviti prажnjenje ruralnih područja i stihijsko nagomilavanje stanovništva u urbanim centrima.

Imperativno je učiniti realno stimulativnim ostanak u seoskim područjima, posebno mladih ljudi, te povratak tokom rata prognanog stanovništva u ranija mjesta življenja (koja treba komunikacijski kvalitetno povezati s urbanim centrima), obezbijediti obrazovnu, zdravstvenu, kulturnu i drugu infrastrukturu. Stanovništvo Bosne i Hercegovine i dalje se smanjuje. Popis stanovništva 2013. godine je pokazao da se stanovništvo Bosne i Hercegovine u poređenju sa popisom 1991. godine smanjilo za 19,3%. Poređenjem posljednjih zvaničnih podataka i popisa stanovništva iz 2013. godine, procjena je da Bosna i Hercegovina ima 3.365.828 stanovnika, što znači da se broj stanovnika od 2013. smanjio za 165.331 ili 4,7% (tabla 5).

Tabela 5: Područja Bosne i Hercegovine u kojima se smanjio broj stanovnika 2013-2021.

Područje	Popis 2013	Procjena 2021	Razlika 2013-2021	%	Općine/opštine sa najvećim gubitkom stanovništva 2013-2021		
Federacija BiH 62,8% Kantoni	2.219.220	2.168.212	-51.008	-2,33		broj stanov.	%
Posavski	43.453	40.422	-3.031	-6,98	Odžak	-1.402	-7,45
Kanton 10	84.127	78.596	-5.531	-6,58	Drvar	-1.180	-16,77
BPK	23.734	22.382	-1.352	-5,67	Pale (FBiH)	-111	-12,98
HNK	222.007	214.223	-7.784	-3,30	Prozor	-1.009	-7,06
USK	273.261	264.248	-9.013	-3,30	Bos.Pertovac	-1.191	-16,25
SBK	254.686	247.100	-7.586	-2,98	Kreševo	-390	-7,4
ZDB	364.433	354.285	-10.148	-2,38	Vareš	-1.391	-15,64
TK	445.028	434.424	-10.604	-2,31	Kladanj	-933	-7,55
ZHK	94.898	92.704	-2.194	-2,31	Ljubuški	-1.262	-4,48
KS	413.593	419.828	+6.235	+1,53	Stari Grad	-2.412	-6,52
RS 34,8% Regije	1.228.423	1.121.565	-106.858	-8,6			
Prijedor	185.266	164.151	-21.115	-14,30	Oštra Luka	-702	-25,20
Doboj	261.119	232.544	-28.575	-13,16	Pelagićevo	-1.468	-28,12
Bijeljina	283.997	259.683	-24.314	-9,28	Srebrenica	-2.341	-17,46
Trebinje	99.009	91.200	-7.809	-8,12	N.Goražde	-773	-24,8
Istočno Sarajevo	99.418	93.932	-5.486	-5,79	Višegrad	-1.682	-15,77
Banja Luka	299.614	280.055	-19.559	-4,83	Knežev	-1.759	-17,96
Dist.Brčko 2,4%	83.516	82.742	-774	-0,9			
Bosna i Hercegovina	3.531.159	3.365.828	-165.331	-4,7			

Izvor: Federalni zavod za statistiku 2021, Federacija Bosne i Hercegovine u brojkama i kantoni u brojkama; Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo 2020; Republički Zavod za statistiku Republike Srpske 2022, Godišnji bilten; Republički Zavod za statistiku Republike Srpske 2022, Demografska statistika; Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2022, procjena broja domaćinstava u Brčko Distriktu za 2017-2021.godinu.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Demografska slika Bosne i Hercegovine prema teritorijalnim cjelinama pokazuje različitosti u odnosu na zakonitosti demografskog razvoja uopšteno. Uočene posebnosti bosansko hercegovačke populacije primarno su posljedica, geografskog položaja, historijskog i društveno-privrednog razvoja. Zbog ratnih dešavanja, masovnog protjerivanja i nasilnog preseljavanja stanovništva izmjenjena je prostorna slika naseljenosti Bosne i Hercegovine. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je u postratnom periodu došlo do opadanja stope naseljenosti, što je posljedica smanjenja broja stanovnika Bosne i Hercegovine. Osim prema hipsometrijskim nivoima-visinska naseljenosti, prostorne razlike u naseljenosti i prostornom razmještaju stanovništva, prilično su izražene regionalne razlike u ukupnoj dinamici stanovništva tako i u administra-

tivno-teritorijalnim pogledu (po entitetima, opštinama naseljima i drugim obilježjima). Stanovništvo Bosne i Hercegovine i dalje se smanjuje, poređenjem posljednjih zvaničnih podataka i popisa stanovništva iz 2013. broj stanovnika se smanjio za više od 165.331 ili 4,7 %.

Uticaj brojnih faktora, demografskih procesa i odnosa, rezultiralo je opštom demografskom slikom Bosne i Hercegovine. Prema toj slici bosanskohercegovačka populacija se po negativnostima demografskih parametara nalazi daleko ispred nivoa njezina društveno-privrednog razvoja. U poimanju stvarne slike problema koji su zadesili stanovništvo, je i popisna politika Bosne i Hercegovine kao što su: popis osoba koje nisu odjavljene ili imaju dvojno državljanstvo, neredovne procjene i ankete. Kako možemo da primjetimo upitno je, da će se broj stanovnika u bližoj budućnosti i dalje smanjivati.

Bosna i Hercegovina je ušla u zadnju fazu demografske tranzicije i to je upravo jedan od razloga smanjena broja stanovništva. Migracije mladog obrazovnog stanovništva iz Bosne i Hercegovine i u bližoj budućnosti će predstavljati problem. Treba insistirati i na povratku raseljenih osoba i stvoriti pretpostavke za rješavanje stambene problematike za mlade ljude, a prije toga osigurati zaposlenje. Nužno je osmisliti pronatalitetnu politiku koja će motivaciono uticati na rađanje, uključujući i usvajanje odgovarajuće zakonske regulative kojom će se, između ostalog, garantovati: socijalna sigurnost fertilno sposobnih bračnih parova, naročito mladih, stimulisanje njihovog zapošljavanja, olakšice pri rješavanju stambenih i drugih egzistencijalno važnih pitanja. To je sve potrebno kako nas ne bi zadesilo ono što stručnjaci iz Ujedinjenih naroda poručuju: ako nastavi s ovim trendom, stanovništvo Bosne i Hercegovine će se prepoloviti do 2050. godine. Ukoliko se nešto ne poduzme u vezi navedenih problema, naselja Bosne i Hercegovine sve više će se prazniti i ostajati bez stanovnika.

LITERATURA

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2022: Procjena broja domaćinstava u Brčko Distriktu za 2017-2021. godinu.
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2016: Rezultati Popisa 2013.
3. Ahmetbegović, S. 2015: Klima kao faktor razmještaja stanovništva i naselja u Bosni i Hercegovini, *Acta geographica, Bosniae et Herzegovinae* 3.17-29.
4. Demografska kretanja stanovništva u Bosni i Hercegovini, [https://www. google](https://www.google).
5. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2016: Popis stanovništva - Demografska mapa-gustoćanasteljenosti (karta preuzeta sa: www.bosanskehistorije.com).
6. Gekić, H., Bidžan-Gekić, A. 2020: Hidden geographies of population implosion in Bosnia and Herzegovina, *European Journal of Geography*. 11(2), 047 - 064.
7. Jugoslavenski leksikografski zavod. 1983: Enciklopedija Jugoslavije, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina. Separat, II.
8. Federalni zavod za statistiku Sarajevo. 2021: Federacija Bosne i Hercegovine u brojkama 2020.
9. Federalni zavod za statistiku Sarajevo. 2021: Kantoni u brojkama 2020.
10. Federalni zavod za statistiku Sarajevo. 1998: Statistički bilten 265, uporedni podaci 1971. 1981i 1991. godine.
11. Federalni zavod za statistiku Sarajevo. 1998: Stanovništvo po naseljenim mjestima, Statistički bilten br. 257.
12. Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine. 2006: Kratak istorijat o popisima u Bosni i Hercegovini.
13. Friganović, M. 1987: Demografija: stanovništvo svijeta, Školska knjiga, Zagreb.
14. Hadžibegović, I., Imamović, M. 1994: Bosna i Hercegovina za vrijeme austrougarske vladavine, Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata, Štab Vrhovne komande Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine, Bosanski kulturni centar, Sarajevo.
15. Korjenić, A., Nežirović S. 2022. Zaštita okoliša i plansko upravljanje, univerzitetski udžbenik.

16. Markotić, A. 1983: Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Separat II, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 47-57.
17. Nejašmić, I. 2005: Demogeografija, stanovništvo u prostornim odnosima i procesima, Školska knjiga Zagreb.
18. Nezirović, S. 2022: Regionalna geografija Bosne i Hercegovine II, univerzitetski udžbenik.
19. Nezirović, S. 2023: Political processes and socioeconomic situation as factors influencing the distribution of the population in Bosnia and Herzegovina, *Revija za geografiju Journal for Geography*, 18(1). 59–76.
20. Okerić, Š. 2018: Ekonomsko-geografska regionalizacija BiH u svjetlu savremenih evropskih integracija, Naučna monografija, Sarajevo.
21. Republički Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo. 1992: Statistički godišnjak SRBiH, 1991.
22. Republički Zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo. 1975: Statistički godišnjak BiH, godina IX.
23. Republički Zavod za statistiku SRBosne i Hercegovine. 1991: Popis stanovništva, domaćinstava stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991, Prvi rezultati za stanovništvo, domaćinstava, stanove i poljoprivredna gazdinstava po opštinama i naseljenim mjestima, Statistički bilten br. 220.
24. Republički Zavod za statistiku Republike Srpske. 2022: Demografska statistika, procjena broja stanovnika sa poređenjem podataka za prethodnih pet godina.
25. Republički Zavod za statistiku Republike Srpske. 2022: Godišnji bilten, podaci o prirodnom kretanju stanovništva po opštinama i gradovima.
26. Savezni Zavod za statistiku, Beograd. 1974: Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo - Djelatnost, rezultati po naseljima i opštinama, knjiga X.
27. United Nations Population Fund. 2020: Analiza stanja stanovništva u Bosni i Hercegovini.
28. Zavod za planiranje razvoja Kantona Sarajevo. 2020: Demografska analiza Kantona Sarajevo u Federaciji Bosne i Hercegovine u periodu 2013 - 2019.
29. Žerjavić, V. 1989: Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, Jugoslavensko viktimološko društvo, Zagreb.

CHANGES IN POPULATION DEVELOPMENT AND REGIONAL DISTRIBUTION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary: The indicators of the oldest settlements in the territory of present-day Bosnia and Herzegovina can be traced from the earliest historical-geographical epochs to the present day. Traces of material culture have been preserved from past time periods, testifying to the rich history of people in the area of present-day Bosnia and Herzegovina. Although we do not have data on the development of population and settlement of the present territory of Bosnia and Herzegovina from the arrival of the Slavs to the Turkish conquests, reliable projections can be made about certain demographic characteristics and factors that influenced population development. Namely, the birth rate was high, as only in this way could continuity of settlement be maintained. The highest concentration of population in Bosnia and Herzegovina and the highest population density were in the lowland areas of Posavina, valley basin areas along the rivers Bosna, Vrbas, Ukrina, Spreča, Drina, and Neretva, while the high karst and hilly-mountainous areas of central, southwestern, and southeastern Bosnia were less populated. The current distribution of population and characteristics of settlement in the area of Bosnia and Herzegovina are the result of both spatially different natural environmental conditions and a complex history. After 1990, the demographic development of Bosnia and Herzegovina has been most influenced by the consequences of the war (1992-1995) and the post-war slow socio-economic development. Bosnia and Herzegovina experienced a significant demographic collapse during the war, which resulted in negative features of demographic dynamics and major changes in population settlement and distribution.

Key words: Bosnia and Herzegovina, regional distribution of population, changes in population development.

FERTILNE PROMJENE GRADA BIJELJINE OD 1998. DO 2020. GODINE

Rada Golub⁸

UDC 911.3:314.3(497.6 Bijeljina)"1998/2020"

Sažetak: Nedovoljno rađanje je fenomen s kojim se suočava većina evropskih zemalja. Uporedo s razvojem vremena i napretkom društva, ukupna stopa fertiliteta se značajno mijenjala u svakoj zemlji. Tranzicija fertiliteta u Bosni i Hercegovini odvijala se na početku sporijim tempom, da bi nakon ratnih zbivanja (1992–1995) dobila rapidni karakter. Međunarodni sukob doveo je do naglog pada ukupnog broja stanovnika, procesa izbjeglištva, ratne smrti, promjene starosne strukture, kao i smanjenog rađanja. Stoga je dinamika fertiliteta u Gradu Bijeljini doživjela eksplicitne promjene u reproduktivnom ponašanju žena krajem 90-ih godina prošlog vijeka. Fertilne promjene analizirane su kroz obim i starosnu strukturu fertilnog kapaciteta kao i udjela ženskog fertilnog stanovništva prema broju rođene djece, preko opšte stope fertiliteta, sume ukupnog fertiliteta, bruto i neto stope reprodukcije, kao i stope prirodnog priraštaja. Demografski trend Grada Bijeljine danas se odvija kroz prizmu depopulacije koja govori da Bijeljinke ne rađaju svoju reproduktivnu zamjenu.

Ključne riječi: fertilitet, promjene, depopulacija, Bijeljina.

UVOD

Istraživanja fertiliteta na području Bosne i Hercegovine i u okviru entiteta Republike Srpske možemo pronaći u radovima Alme Pobrić (2015, 2016), Draška Marinkovića (2010, 2013, 2014, 2018, 2020), ali na državnom i republičkom nivou posmatranja. Regionalne cjeline su najslabije istražene zbog nedostatka podataka što je slučaj i sa Semberijom, odnosno Gradom Bijeljina. Literatura nagovještava da su ovi trendovi povezani sa socio-demografskim promjenama poput urbanizacije, opšteg povećanja nivoa školovanja, povećanja učešća žena na tržištu rada, što bi mogao biti još jedan znak da stopa fertiliteta može postati još niža, jer se proces nastavlja u budućnosti (Coutinho i Golgher, 2018). U poslijeratnoj BiH ekonomske poteškoće dodatno su opteretile porodični život. Za mlade parove bilo je izuzetno izazovno pronaći dostupan i pristupačan smještaj, pri čemu su stope nezaposlenosti bile visoke. Dodatno, postojala je značajna zavisnost od skraćenog radnog vremena i poslova s niskim platama, uz nedostatak garancije za održavanje zaposlenja za žene koje napuštaju radnu snagu kako bi se posvetile odgoju djece (Pobrić, 2009). Bosnu i Hercegovinu obilježava smanjenje nataliteta, s naglašenim razlikama između ruralnih i urbanih područja, te među ženama s različitim obrazovnim nivoima (Pobrić, Sivac, 2016). Prema Raševiću i Vasiću (2017), ključni faktori koji utiču na fertilitet uključuju zaposlenost, zanimanje, životni standard, društveni status, mobilnost, individualne potrebe i aspiracije, te mogućnosti njihovog ostvarivanja. Također, važni su pritisci i obaveze koje se stavljaju pred žene, percepcija vrijednosti braka, porodice i djece, psihološki trošak roditeljstva, cijena majčinog vremena te tendencije prema individualizmu.

Istorijski karakter razvoja fertiliteta biće sagledan na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja domaćih i stranih autora koji su doprinijeli proučavanju fertiliteta.

Grad Bijeljina smješten je u okviru Semberije koju predstavlja ravničarska geografska oblast između Posavine, Podrinja, Srema, Mačve i majevičkog pobrđa, koja zauzima krajnji sjeveroistočni dio Bosne i Hercegovine, odnosno Republike Srpske (slika 1).

⁸ Univerzitet Istočno Sarajevo, Pedagoški fakultet u Bijeljini, Bosna i Hercegovina, rada.golub@pfb.ues.rs.ba

Slika 1: Geografski položaj Semberije (označen crvenom linijom) na području Bosne i Hercegovine (1:3700000).

Izvor: Autor na osnovu Arc Gis Explorera.

Grad Bijeljina već drugu deceniju prati trend opadanja fertiliteta, starenja fertilnog kontingenta, smanjenja udjela rađanja žena u optimalnom fertilnom periodu (20-34 godine) i sve kasnijeg stupanja u brak. To je dovelo do smanjenja ukupne stope fertiliteta, ubrzanog starenja stanovništva i nemogućnosti obnavljanja prirodnim putem. Osnovna demografska crta je prirodna depopulacija. Starost majki se tokom vremena promijenila, žene su 90-ih u Gradu Bijeljini najčešće rađale u mlađim starosnih kohortama između 20-24. godine starosti. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske u 2020. godini, prosječna starost majke prilikom rođenja prvog djeteta jeste 29,1 godina dok je na nivou Bosne i Hercegovine 27,8 godina.

Starost majki pri rođenju prvog djeteta često varira od zemlje do zemlje (Burkimsher, 2017), a unutar pojedinih država postoje socio-ekonomski dispariteti, nacionalne razlike, društvene norme i politike planiranja porodice koje mogu uticati na vremenski okvir za prvo rođenje (Frejka, 2006; Tomkinson, 2020). Ako se ovakav trend nastavi u budućnosti, žene će imati manje vremena za rađanje drugog i trećeg djeteta, jer se smanjuje dužina fertilnog perioda. Frejka i saradnici (2008) ukazuju na „opadanje porodičnog modela sa dvoje djece“ kao faktor koji doprinosi niskoj stopi fertiliteta i ističu efekte odgađanja roditeljstva, posebno kroz model odgođenog rađanja.

METODOLOGIJA

Ispitivanje fertiliteta vršeno je primjenom opšte, specifične i ukupne stope fertiliteta čiju ćemo primjenu i značaj pojasniti u daljem tekstu.

Opšta stopa fertiliteta pokazuje godišnji broj rođene djece na 1000 žena u fertilnom periodu (15-49 godina starosti).

Opšta stopa fertiliteta:

$${}_{35}f_{15} = \frac{N}{{}_{35}\overline{P}_{15}} * 1000$$

Za utvrđivanje fertiliteta prema starosti žena koriste se specifične stope fertiliteta (ASFR):

$${}_n\text{ASFR}_x = ({}_nN_x / {}_nP_x) * k$$

gdje je nN_x broj živorođene dece čije su majke stare x godina, a nPx je broj žena starih x godina (Đurđev, 2001). Stopa ukupnog fertiliteta (SUF) pokazuje broj djece koje bi jedna žena rodila u slučaju da bude živa do kraja reprduktivnog perioda i ukoliko bude rađala po specifičnim stopama fertiliteta kao i žene u datoj godini. Ona zapravo predstavlja sumu specifičnih stopa nataliteta po starosti:

$$\text{SUF} = n \cdot \sum {}_n n_x$$

Da bi se obezbijedila prosta reprodukcija žena treba da rodi u prosjeku 2,1 dijete tokom svog fertilnog perioda čime bi obezbijedila zamjenu generacija (Đurđev, Arsenović, 2014).

Kod proučavanja obnavljanja stanovništva koriste se bruto i neto stopa reprodukcije. Obe se računaju samo na bazi živorođene ženske djece. Računaju se na jednu ženu (a ne na 1000 žena).

Bruto stopa reprodukcije se računa po sljedećim formulama, u zavisnosti da li je starost data po pojedinim godinama ili starosnim intervalima:

$$R = \sum_{15}^{49} \frac{N_{f,x}}{V_{f,x}}, \text{ odnosno } R = 5 \cdot \sum \frac{{}_5N_{f,x}}{{}_5V_{f,x}}$$

Sa $N_{f,x}$, odnosno ${}_5N_{f,x}$ označeni su brojevi živorođene ženske djece od majki starih x , odnosno od x do $x+5$ godina.

Ako se ne raspolaze distribucijom živorođenja po polu, tada se stopa ocenjuje pomoću vjerovatnoće rođenja ženskog djeteta, koja je stabilna u vremenu i iznosi $p_f = 0,485$.

$$(\text{Inače, ta vjerovatnoća se izračunava kao } p_f = \frac{N_f}{N})$$

Dakle, ocjena bruto stope reprodukcije dobija se pomoću formule:

$$R' = \sum \frac{N_x}{V_{f,x}} \cdot 0,485$$

Ili po petogodištima

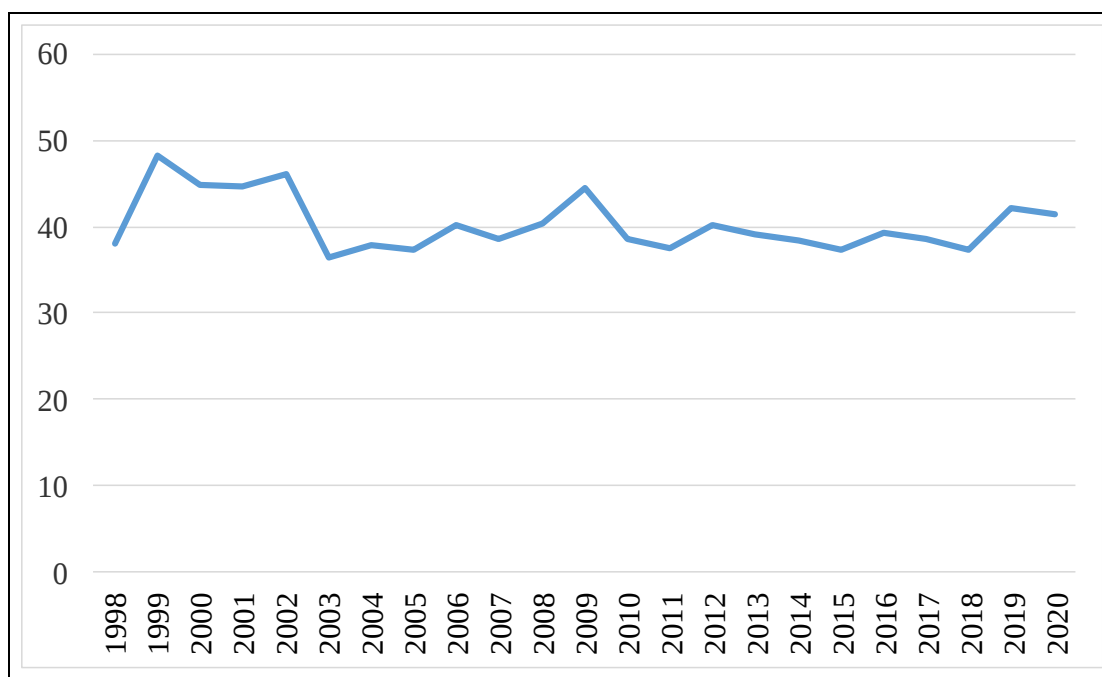
$$R' = 5 \cdot \sum \frac{{}_5N_x}{{}_5V_{f,x}} \cdot 0,485$$

Bruto stopa reprodukcije pokazuje broj živorođene ženske djece koju će roditi živo žensko dijete, pod uslovom da im fertilitet po starosti bude isti kao iz godine posmatranja. Ona dakle ne uzima u obzir smrtnost žena od rođenja do kraja fertilnog perioda.

Kohortna metoda – je ona koja uzima u obzir određeni broj žena određene kohorte u ovom slučaju se prate žene u fertilnoj dobi u Gradu Bijeljina. Ovaj metod koristi podatke iz popisa stanovništva, te raznih anketa (po starosti, bračnosti, školskoj spremi, aktivnosti, zanimanju). Najčešće se koristi u kombinaciji s transversalnim metodom naročito kod diferencijalnog fertiliteta (Radivojević, 2018).

KARAKTERISTIKE FERTILITETA GRADA BIJELJINA

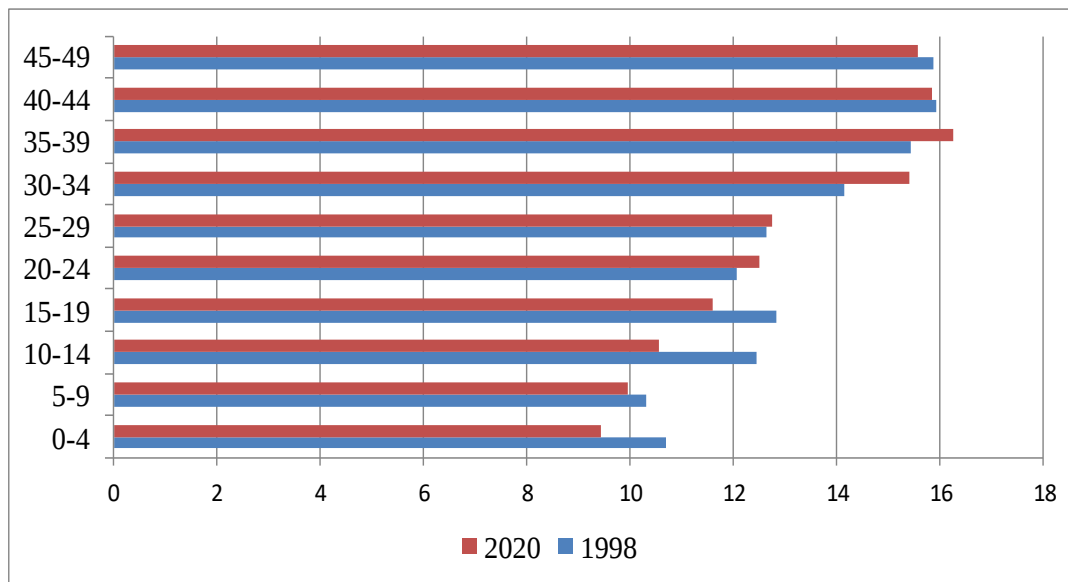
Osnovne odlike fertiliteta ženskog stanovništva Grada Bijeljine na samom početku 21. vijeka je trend ujednačavanja reproduktivnog ponašanja sa smanjenjem opštih stopa fertiliteta ženskog stanovništva, sve manjeg rađanja u mlađim starosnim grupama žena i pomjeranja rađanja ka starijim kohortama.

Slika 2: Opšta stopa fertiliteta (u %) 1998-2020. godine.
Izvor: Izračunato na osnovu Demografske statistike br. 10,11,15 i 20.
Republički zavod za statistiku Republike Srpske, Banja Luka.

Ono što je evidentno iz date slike je opadanja ukupnog broja fertilnih kategorija, a najviše predfertilnih i ranih fertilnih grupa.

Na osnovu demografskih indikatora ukupnog rađanja i broja fertilnih žena uočava se depopulacija, a to potvrđuje činjenica da je opšta stopa fertiliteta manja od 70 ‰ što se definiše kao model nedovoljne prirodne reprodukcije. Veći je udio starijih fertilnih kohorti u ukupnoj fertilnoj populaciji odnosno žena preko 35. godine čija je biološka plodnost sve manja sa porastom godina starosti. U posmatranom periodu Grad Bijeljina nikad nije imao stopu fertiliteta koja je dosegla nivo od 50 ‰, najviša je bila pred kraj 20. vijeka odnosno 1999. godine sa vrijednošću od 48 ‰, da bi već početkom 21. vijeka došlo do opadanja fertiliteta i te stope su zadržale približno kontinuirani trend oko 40 ‰ (2020) (slika 2). Slično je i u Bosni i Hercegovini, odnosno 34 ‰ (2020).

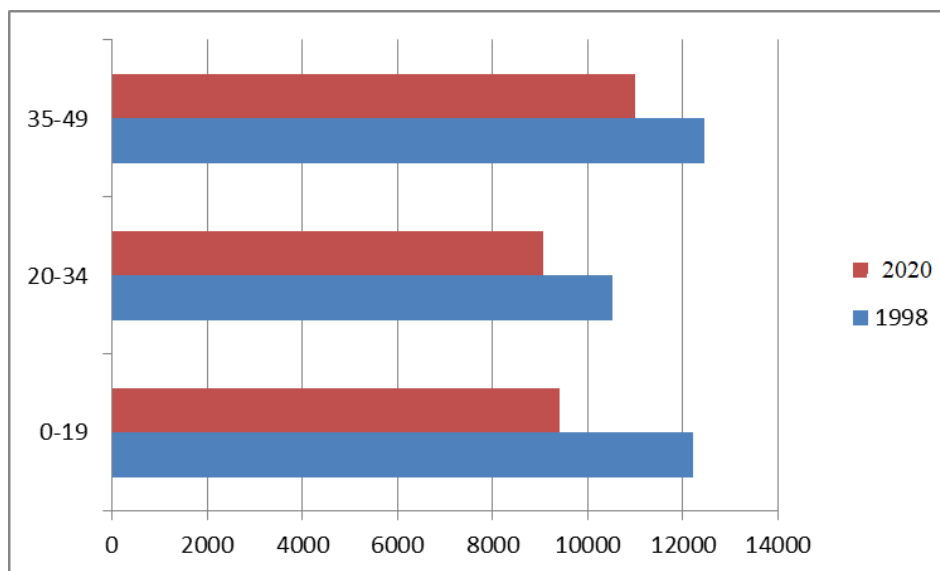
Slika 3: Starosni model fertilnog i predfertilnog kontingenta (u %) 1998. i 2020. godine.

Izvor: Urađeno po modelu Marinković, Majić, 2018. Demografska statistika br. 10,11,15 i 20. Republički zavod za statistiku Republike Srpske, Banja Luka.

Tokom godina smanjivao se i broj živorođenja, ali i broj fertilnih žena. Fertilne žene čine četvrtinu od ukupne populacije. Grad Bijeljina je imao 26,357 žena u fertilnoj dobi od 15-49 godina starosti 1998. godine, a 2020. brojimo svega 22,827.

Prema Marinkoviću i Majiću (2018), ključna karakteristika fertiliteta u Republici Srpskoj je izrazito nepovoljna starosna struktura koja je rezultat smanjene reproduktivne aktivnosti i usvajanja niskih reproduktivnih normi u posljednjih 20-30 godina. Podaci podržavaju ovu tvrdnju, budući da više od 45 % tri najstarije fertilne grupe (35-39, 40-44, 45-49) ostvaruje fertilitet od svega 18,12 %. Nedostatak žena u predfertilnoj dobi predstavlja ozbiljan signal i upozorenje na konstantan pad plodnosti u predstojećem vremenskom razdoblju.

Na slici 3 zapažamo najveću zastupljenost najstarijeg fertilnog kontingenta 45-49 godina starosti koja je u završnoj fazi reprodukcije. Nakon 20 godina, primjećujemo značajne promjene u fertilitetnom kapacitetu. Najveći udio u reprodukciji zabilježen je među starosnim kohortama 35-39 godina (16,26 %), 40-44 godine (15,85 %) i 45-49 godina (15,59 %), dok je smanjen udio predfertilnog kontingenta od 0-14 godina. Smanjenje ovog kontingenta direktno je povezano s nesigurnom političkom situacijom, što je rezultiralo i smanjenjem reproduktivnog potencijala starosne skupine od 15-19 godina (11,06 %). Ovo predstavlja izazov jer bi ta skupina trebala biti nosilac reprodukcije u narednom periodu, ali je pogođena nesigurnim okolnostima (Marinković i Majić, 2018).

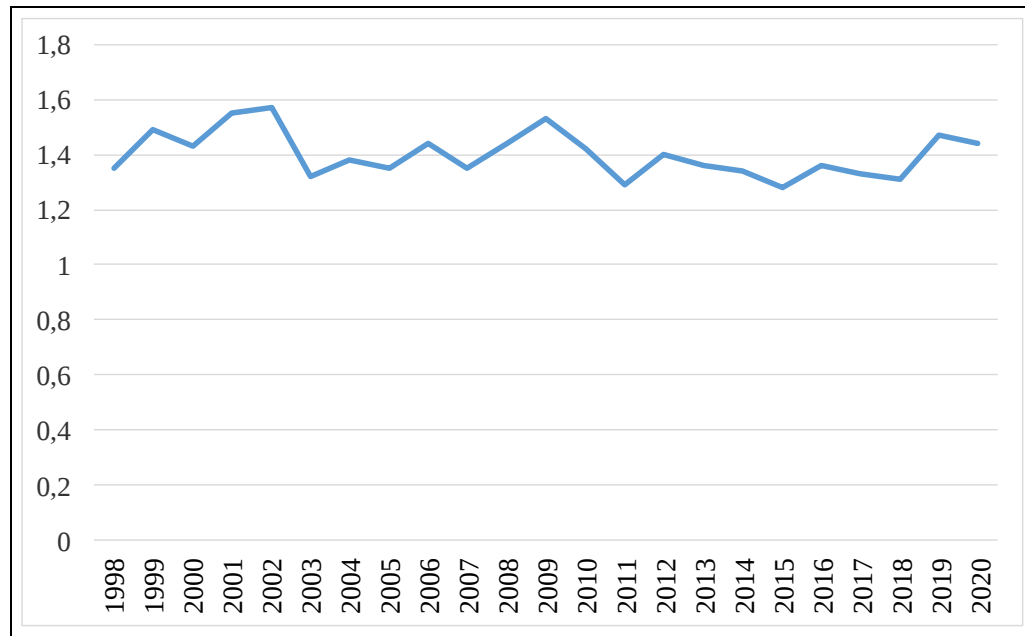

Slika 4: Optimalni reproduktivni potencijal.

Izvor: Izračunato na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske, Banja Luka.

Optimalni reproduktivni potencijal koga čine kohorte od 20-34 godine ostvaruje 87,39 % od ukupne reprodukcije u Gradu Bijeljina odnosno 736 živorođenih od ukupno 927 u 2020. godini (slika 4). Ovakva slika je odraz nepovoljne političke situacije u Bosni i Hercegovini na početku 90-ih godina 20. vijeka kada je međunarodnim sukobom došlo do naglog pada ukupnog broja stanovnika što procesom izbjeglištva što ratnim mortalitetom pa samim tim i pada plodnosti stanovništva u Gradu Bijeljini. Od ukupnog broja fertilnih žena na teritoriji Grada Bijeljina (22,827) samo 30,44 % rađa, od toga 10,7 % se odnosi na kohortu 25-29, a 9,4 % na kohortu 30-34 koje su nosioci reprodukcije posljednjih deset godina. Stopa ukupnog fertiliteta predstavlja najvažniju kariku u proučavanju plodnosti stanovništva. Koristi se kao jedan od osnovnih pokazatelja nivoa reprodukcije. Njena vrijednost od 2,1 je od suštinskog značaja jer pokazuje da se stanovništvo obnavlja prirodnim putem, odnosno da žena u toku svog fertilnog perioda rađa više od dvoje djece s tim što je bar jedno djevojčica. To znači da se mora nadomjestiti barem jednim ženskim djetetom koje će biti budući nosilac reprodukcije (Lukić-Tanović, Marinković, 2018).

Na slici 5 mogu se uočiti bitna obilježja SUF tokom posmatranog perioda. Osnovna karakteristika je kontinuirano niska stopa rađanja po jednoj ženi koja je svoj maksimum od 1,57 imala 2002. godine, a najnižu vrijednost od 1,28 ostvarila je 2015. godine. U Bijeljini tokom posmatranog perioda stopa ukupnog fertiliteta nikad nije dosegla vrijednost od 1,5 djece po ženi. Toko posljednje godine posmatranja u Gradu Bijeljini ova stopa iznosi 1,4 dok je nešto niža na nivou entiteta Republike Srpske sa 1,3, a na državnom nivou znatno je niža i kreće sa 1,18 djece po ženi. Kada se SUF kreće ispod 1,5 zovemo ga ekstremno nizak fertilitet. Kada se nalazi na nivou ispod 1,3 implicira na godišnje smanjenje populacione veličine za 1,5 % u stabilnoj populaciji (Spasenović i Devedžić, 2012). Vrijednost SUF-a od 1,3 svojstvena je po svom istorijskom značenju, jer ima direktne implikacije na dinamiku populacije. Ako SUF duže vremena ostane ispod 1,3 to podrazumijeva smanjenje godišnjeg broja rođenja za 50 % i prepolovljenje veličine populacije za manje od 45 godina (Marinković, Majić, 2018).

Slika 5: Stopa ukupnog fertiliteta 1998-2020. godine.

Izvor: Izračunato na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske, Banja Luka.

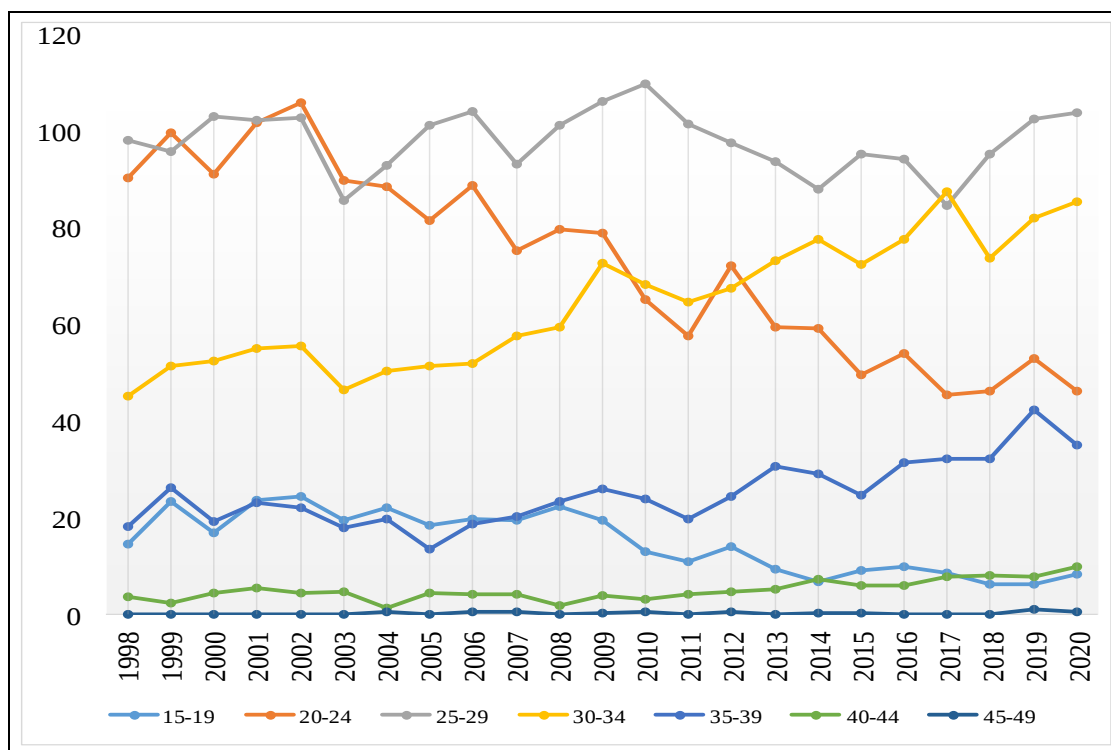
Kako navode Marinković i Majić (2018), u slučaju da SUF bude na nivou 1,0 godišnja stopa pada stanovništva se povećava za 2,4 %, a vrijeme prepolovljenja populacije za samo 29 godina. Biološka reprodukcija zavisi od stanja nataliteta i mortaliteta i kao takva odraz je demografske slike u posmatranom području. Ukoliko je niska i nezadovoljavajuća utiče na manjak radne snage kao i na starosni kontigent ukupne populacije (Wertheimer-Baletić, 1999). S obzirom na demografsku sliku Grada Bijeljine već sada se uočavaju posljedice nedovoljnog rađanja, koje je, kako navode Bobak i Gjonca (2001), posljedica kako individualnih stavova tako i unapređenja zdravstvenog sistema, koji su, putem upotrebe kontracepcije, doveli plodnost na mnogo niži nivo od prirodnog u vremenu.

Za analizu fertiliteta po starosti koriste se specifične stope fertiliteta prema dobi. One pokazuju godišnji broj živorođene djece na 1000 žena u fertilnom periodu (15-49 godina) po petogodišnjim starosnim grupama (Nejašmić, 2005). Ovakva analiza fertiliteta tokom posmatranog perioda od izuzetnog je značaja kada se analizira po petogodišnjim stopama, kako bi se dobila izražajnija slika starosnog modela fertiliteta. Rađanje žena koje su neposredno ušle u reproduktivni period – 15 do 19 godina starosti, prati konstantni trend smanjenja rađanja.

Na prostoru Grada Bijeljina dominantno je odvijanje reprodukcije u starosnoj kohorti između 25 i 29 godina (slika 6), kao i porast u svakom narednom petogodištu, dok je evidentan pad u mlađim kohortama koje su na početku reprodukcije i koje će biti budući nosioci plodnosti. Najveće promjene plodnosti pretrpjele su kohorte 20-24 godine, čija je stopa fertiliteta duplo manja na kraju posmatranog perioda, što je slučaj i na entitetskom i državnom nivou posmatranja.

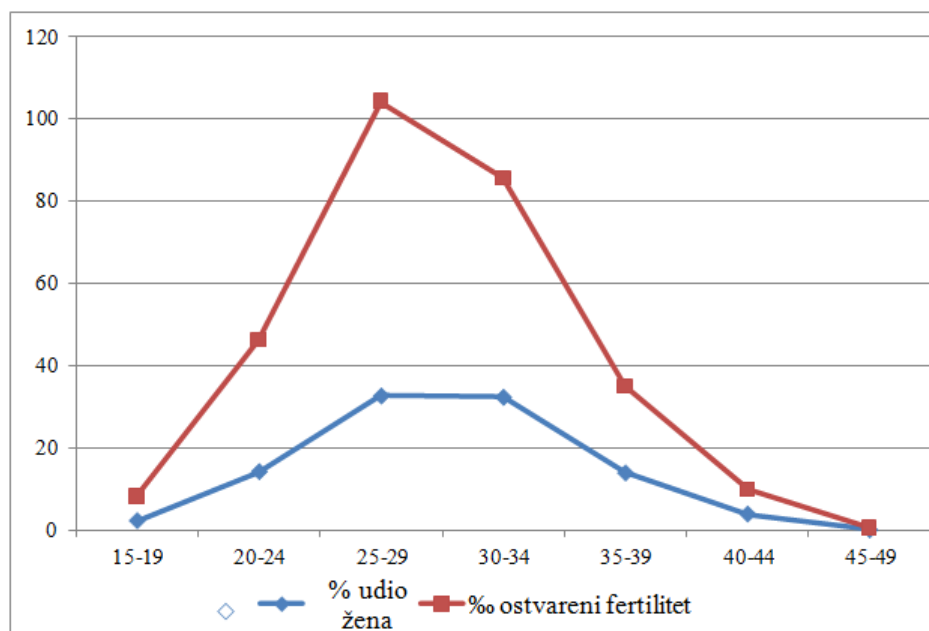
Funkciju vodećeg reproduktivnog potencijala preuzele su starije kohorte, što se može pripisati produženom obrazovanju žena, kasnijem stupanju u brak, te trendu sve kasnijeg rađanja, nezaposlenosti, smanjenim doprinosima, neusklađenosti rada i roditeljstva, nestabilnoj političkoj situaciji, ekonomskoj krizi kao i individualnim stavovima potencijalnih porodilja.

Na slici 7 prikazan je procentualni udio porodilja po godinama starosti za 2020. godinu u odnosu na ostvareni fertilitet po istom kriterijumu.

Slika 6: Upporedni prikaz specifičnih stopa fertiliteta (u ‰), 1998-2020. godine.

Izvor: Izračunato na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske, Banja Luka.

Slika 7: Odnos procentualnog udjela starosnih kohorti i ostvarenog fertiliteta (u ‰) (2020. godine).

Izvor: Republički zavod za statistiku Republike Srpske, Banja Luka.

U savremenim društvima, osim navedenih socio-demografskih faktora, na specifične stope fertiliteta utiče i biološki faktor, raširen oblik vanbračnih zajednica, odluka partnera na nerađanje zbog ličnih aspiracija i slobodnog vremena. U Gradu Bijeljina najmanje je učestvovanje reproduktivnih kohorti najstarijih i najmlađih grupa žena. Vrijednosti stope bruto reprodukcije od 0,60, i neto reprodukcije od 0,62 za 2020. godinu pokazuju da Bijeljine ne rađaju svoju reproduktivnu zamjenu.

ZAKLJUČAK

Promjene u socijalno-ekonomskom sistemu države nakon međunarodnog sukoba u Bosni i Hercegovini (1992-1995) vidno su promijenile uslove življenja. Smanjen životni standard, povećanje nezaposlenosti i nedostatak prihoda doprinijeli su strahu preživljavanja porodice zbog troškova koje iziskuje, što je kasnije uticalo na smanjenje veličine porodice i dovelo do promjena u reproduktivnom ponašanju. Nakon dvije decenije (1998-2020) Grad Bijeljina suočen je sa padom fertiliteta, kao posljedicom opadanja apsolutnog broja živorođenih, odlaganja rađanja prvog djeteta, sve kasnijeg sklapanja braka u skladu s ostalim činionicima socio-demografskog karaktera koji učestvuju u realizaciji i oblikovanju željene veličine porodice. To pokazuju i činjenice da se stalno povećavaju godine starosti pri stupanju u brak. Odlaganjem braka sa sobom nosi i odlaganje rađanja prvog djeteta, smanjujući dužinu fertilnog perioda, a samim tim direktno se utiče na cjelokupnu demografsku sliku Grada Bijeljina koju odlikuje depopulacija, ubrzano starenje i negativan prirodni priraštaj.

Na osnovu demografskih indikatora ukupnog rađanja i broja fertilnih žena uočava se biološka depopulacija, a to potvrđuje činjenica da je opšta stopa fertiliteta manja od 70 %, a SUF 1,44 (2020.) što se definiše kao model nedovoljne prirodne reprodukcije. Veći je udio starijih fertilnih kohorti u ukupnoj fertilnoj populaciji odnosno žena preko 35 godina, čija je biološka plodnost sve manja sa porastom godina starosti. Analizom specifičnih stopa fertiliteta uočava se trend pada fertiliteta u mlađim kohortama i pomjeranjem ka starijim u skladu sa prihvatanjem novog modernog modela reproduktivnog ponašanja. On podržava odloženo rađanje, odložene bračne veze, pa samim tim i odloženu reprodukciju sa sve manje biološkog vremena za rađanje drugog i svakog narednog djeteta. Na ovom prostoru dominantno je odvijanje reprodukcije u starosnoj kohorti između 25-29 godina, kao i porast u svakom narednom petogodištu. Evidentan je pad u mlađim kohortama koje su na početku reprodukcije i koje će biti budući nosioci plodnosti. Najveće promjene plodnosti pretrpjela je kohorta 20-24 godine čija je stopa fertiliteta duplo manja na kraju posmatranog perioda 1998-2020.

Savremene tendencije fertiliteta na prostoru Grada Bijeljina ukazuju na direktnu korelaciju ukupnog živorođenja sa fertilnim kontingentom, da je postojeća dinamika ostvarene plodnosti prilagođena modernom reproduktivnom modelu, odnosno nedovoljnom rađanju. Na osnovu dobijenih rezultata koji ukazuju na sve dublje depopulacione procese, može se zaključiti da se ponuđeni model može koristiti za predviđanje „budućeg rađanja“ fertilnih grupa žena u Gradu Bijeljini.

LITERATURA I IZVORI

1. Bobak, M., Gjonca, A. 2001: The Seasonality of live birth is strongly influenced by socio-demographic factors. *Human reproduction*, 16(7), 1512-1517.
2. Burkimsher, M. 2017: Evolution of the shape of the fertility curve: Why might some countries develop a bimodal curve? *Demographic Research* 37(11), 295–324.
3. Coutinho R. Z., Golgher, A.B. 2018: Modelling the proximate determinants of fertility for Brazil: the advent of competing preferences. *Rev. bras. estud. popul.*, 35 (1).
4. Đurđev, B. 2001: Osnovne tehnike u demografiji. Beograd: Društvo demografa

5. Đurđev, B., Arsenović, D. 2014: Geografija stanovništva. Praktikum. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo
6. Frejka, T. 2008: Overview Chapter 2: Parity distribution and completed family size in Europe: Incipient decline of the two-child family model. *Demographic Research*, 19(1), 47–72.
7. Frejka, T. and Sardon, J.-P. 2006: First birth trends in developed countries: Persisting parenthood postponement. *Demographic Research* 15(6), 147–180. doi:10.4054/ DemRes.2006.15.6.
8. Lukić, T. M. 2016: Fertilne karakteristike grada Istočno Sarajevo. Doktorska disertacija
9. Lukić, T. M., Marinković, D. 2018: Fertilne karakteristike grada Istočno Sarajevo. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, Novi Sad, 167(3), 370-379.
10. Mandić, R., Tomić, V. 2017: Uticaj reproduktivnih normi ponašanja na demografsko stanje Republike Srpske. *Glasnik Antropološkog društva Srbije*, 52, 29-36.
11. Marinković, D., Majić, A. 2018: Stanovništvo Republike Srpske – demografski faktori i pokazatelji. Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet.
12. Nejašmić, I. 2005: Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima. Školska knjiga, Zagreb
13. Pobrić, A. 2009: The impact of female employment on fertility: Eastern Europe and the post-Socialist states. *European Journal of Population*, 25(4), 447-479.
14. Pobrić, A., Sivac, A. 2016: The education-fertility relationship in Bosnia and Herzegovina. *Geografski pregled*, 37, 167-182
15. Radivojević, B. 2018: Demografska analiza. Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
16. Rašević, M., Vasić, P. 2017: Obrazovanje kao faktor fertiliteta u Srbiji. *ANNALES, Ser. hist. sociol.* 27(3)
17. Spasenović, S., Devedžić, M. 2012: Fertilitet stanovništva Beograda u kontekstu teorije Druge demografske tranzicije. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 138, 55–70.
18. Tomkinson, J. 2020: Age at first birth and subsequent fertility: The case of adolescent mothers in France and England and Wales. *Demographic research*, 40(27), 761-798.
19. Weithemer-Baletić, A. 1999: Stanovništvo i razvoj. Mate, Zagreb.
20. Zavod za statistiku Republike Srpske. 2023: Bilten 10-20.

FERTILITY CHANGES IN THE CITY OF BIJE LJINA FROM 1998 TO 2020

Summary: Low fertility rates are a phenomenon faced by most European countries. Alongside the passage of time and societal progress, the total fertility rate has significantly changed in each country. The fertility transition in Bosnia and Herzegovina initially progressed at a slower pace, but after the wartime events (1992–1995), it acquired a rapid character. The international conflict led to a sudden decline in the total population, processes of displacement, war-related deaths, changes in age structure, and decreased birth rates. Therefore, the dynamics of fertility in the City of Bijeljina experienced explicit changes in women's reproductive behavior in the late 1990s. Fertility changes have been analyzed through the extent and age structure of fertility capacity, as well as the proportion of female fertile population by the number of children born, through the general fertility rate, total fertility rate, gross and net reproduction rates, and natural increase rate. The demographic trend in the City of Bijeljina today is characterized by depopulation, indicating that women in Bijeljina are not replacing their reproductive population.

Key words: fertility, changes, depopulation, Bijeljina.

BIOLOGICAL COMPOSITION AND DEMOGRAPHIC AGING OF THE DURMITOR REGION

Doko Raičević⁹

Ivan Mijanović¹⁰

UDC 913:314(497.16 Durmitor)

Abstract: The paper deals with the analysis of the biological composition and aging of the population of the Durmitor region in Montenegro in the period from 1961 to 2011. Biological structures according to sex and age represent the most reliable indicator of the vitality of the population and its ability to reproduce. Changes in the sex and age composition of the population of the Durmitor region in the mentioned period were influenced, primarily, by the decline in fertility, but were also under the strong influence of the inherited age structure. The consequences of the disturbances in the sex and age structure caused by the great human losses in the First and Second World Wars, the sudden increase in fertility during the early 1950s, and the subsequent relatively rapid decrease in the birth rate, were the main factors that shaped the age pyramids of the population. The aging of the population, which is implied through an increase in the share of the old and a decrease in the share of the young population, as well as spatial population polarisation, are the main features of the contemporary demographic situation of Montenegro.

Key words: biological composition of the population, depopulation, population aging, Durmitor region.

INTRODUCTION

The combined effect of low fertility, disrupted age structure and emigration of young people in their reproductive period led to the extinction process of many areas in Montenegro (Doderović, Ivanović, 2018). The age structure of the population stands as one of the most important demographic indicators and represents the foundation on which many other demographic analyses are based.

The Durmitor region is located in the north-western part of Montenegro and consists of the municipalities: Žabljak, Šavnik and Plužine, covering a total area of 1855 km², which is 13.4% of the territory of Montenegro (Figure 1). The area of the Municipality of Žabljak is 447 km². The territory of the municipality is the most complex and interesting part of the region with respect to its natural features, consisting of mountains and highlands. A large part of the municipality is covered by the National Park Durmitor, part of the world cultural heritage (UNESCO). The municipality of Šavnik covers an area of 556 km². The dynamic relief is the dominant natural factor that shapes life in this area. The largest part of the territory consists of the slopes of the surrounding high mountains. The area of Plužine is 852 km² and covers the north-western part of the mountains and highlands (Radojičić, 2008). The first significant emigration wave from Montenegro was launched immediately after the end of World War II. There was primarily a process of mass, organised re-settlement within the framework of enforcement of Yugoslav agrarian reforms and colonisation of fertile areas, primarily in Vojvodina and Slavonia. Agrarian reform and colonisation of the north-eastern and northern regions of the former Yugoslavia were conditioned by large surpluses of arable land, which, after the exodus of several hundred thousand of German, became free for immigration from other parts of Yugoslavia (Penev, 2008). During World War II, the Durmitor region suffered immensely. After the war, a significant number of residents moved to Vojvodina, while later population migrations, which followed the process of urbanisation in Montenegro, were mostly directed towards Nikšić, Podgorica and the coastal region.

⁹ University of Novi Sad, Faculty of Science, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Novi Sad, Serbia, raicevicdjoko2013@yahoo.com

¹⁰ University of Montenegro, Faculty of Philosophy, Nikšić, Montenegro, urngiss@gmail.com

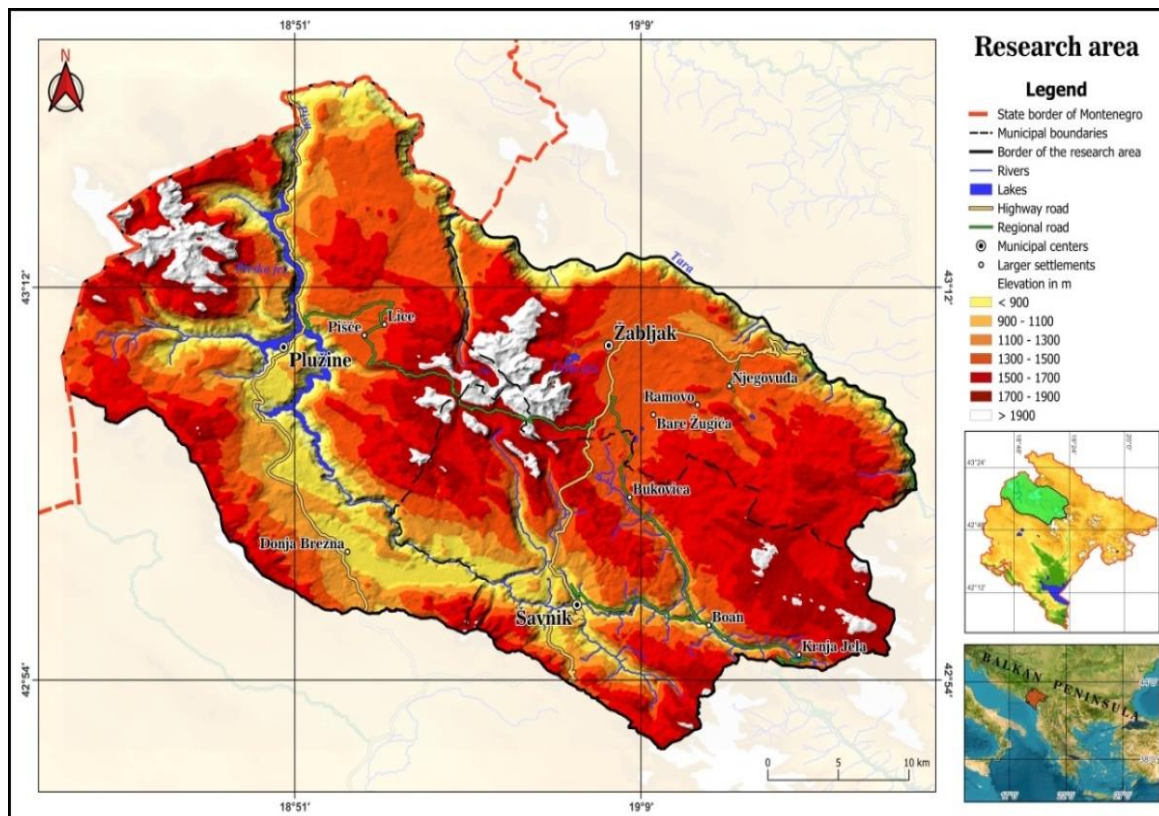

Figure 1: Geographical location of the Durmitor region.

Source: Ivan Mijanović.

MATERIAL AND METHODS

Changes in the total number of inhabitants in the second half of the 20th century and the first decade of the 21st century, as well as parameters characterising demographic aging, were processed based on the Censuses of 1961, 1971, 1981, 1991, 2003 and 2011. In the Censuses of 1971, 1981, and 1991, in addition to the permanent population in the country, also included Montenegrin citizens on temporary work abroad, as well as family members who stayed with them. According to the 2003 Census, the permanent population included only persons working or staying abroad for less than one year. Accordingly, foreign nationals who had been working or resided in the Republic of Montenegro for one year or longer were also included in the permanent population, while in the 1991 Census, foreign nationals working and staying in the country were not included in the permanent population.

The age structure of the Durmitor region will be analysed by monitoring changes in the age structure through the share of certain age contingents of the population. Changes in the age structure will be analysed through the most significant indicators of demographic aging. The most commonly used indicator is the so-called aging index, which is obtained by comparing the number of inhabitants in the largest age category (oldest population: 60+), with the number of inhabitants in the youngest age category (0-19 years), the aging coefficient is also shown, which includes the percentage of people aged 60 and more years in the total population. In the analysis of the age structure of the population, the average age was also used, which is calculated as arithmetic mean of individual age, and for interval series (e.g. five-year age groups) is calculated based on the mean of the group intervals and the number of inhabitants of that age. For paper purposes, the dependency index will be used, which is calculated by comparing the total number of residents in the "de-

pendent" age categories (total number of young 0-14 and old 65+ residents) and the total number of able-bodied residents (15-64 years).

RESEARCH RESULTS

Biologic composition of the population of the Durmitor region

Material insecurity and better living conditions in the towns of the central and coastal regions had a significant impact on internal migration. Census data indicate that the entire second half of the 20th century was characterized by a continuous decrease in the share of the population of the northern region in the total population of Montenegro, while the situation is different for the two other regions. The share of the central region's population has increased since the 1948 Census, and the coastal region's since the 1961 Census.

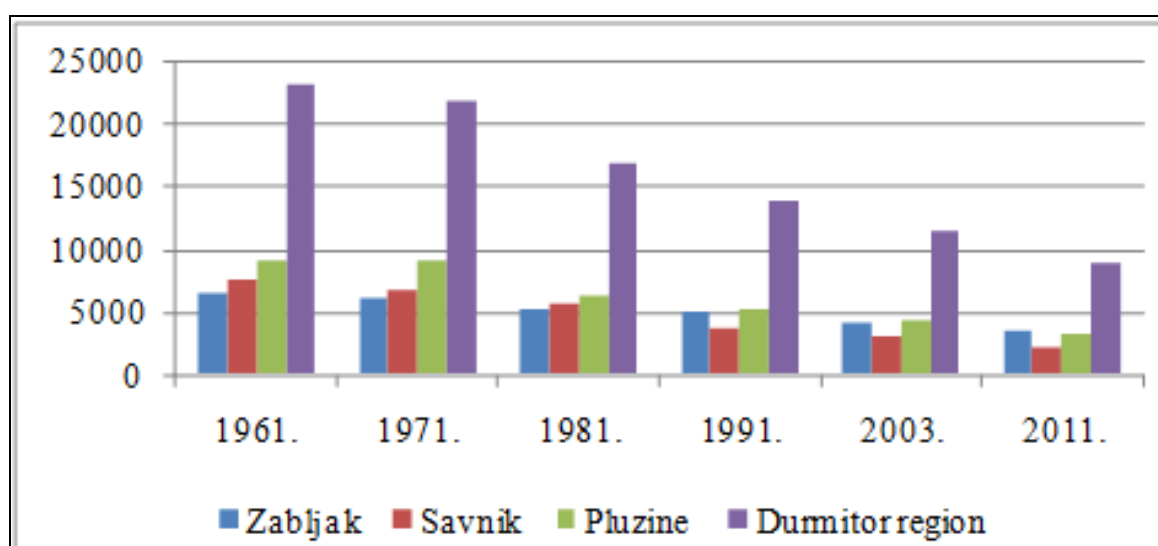

Figure 2: Absolute movement of the population in the Durmitor region, 1961-2011.

Source: edited based on Monstat data.

In the period from 1961 to 2011, the absolute number of inhabitants in the area of the Durmitor region, which belongs to the northern part of Montenegro, decreased by 61.8%, so this area lost 14,376 inhabitants in a five-decade interval. In all inter-census periods, there was a trend of population reduction, with the same tendencies being noted the towns that are part of this subregion. The trend of population reduction was particularly accelerated after the 1981 census (figure 2).

For the Durmitor region, the last decade of the 20th century was extraordinary not only in terms of socioeconomic but also demographic processes. Certain long-term processes were significantly accelerated (for example, fertility decline, demographic aging, emigration from the country). When taking into account the absolute movement of the population in towns between 1961-2011, the largest percentage decrease in population was recorded in Šavnik by 72.5% and Plužine by 64.6%, while the decrease of population in Žabljak was somewhat smaller and amounted to 45.6%.

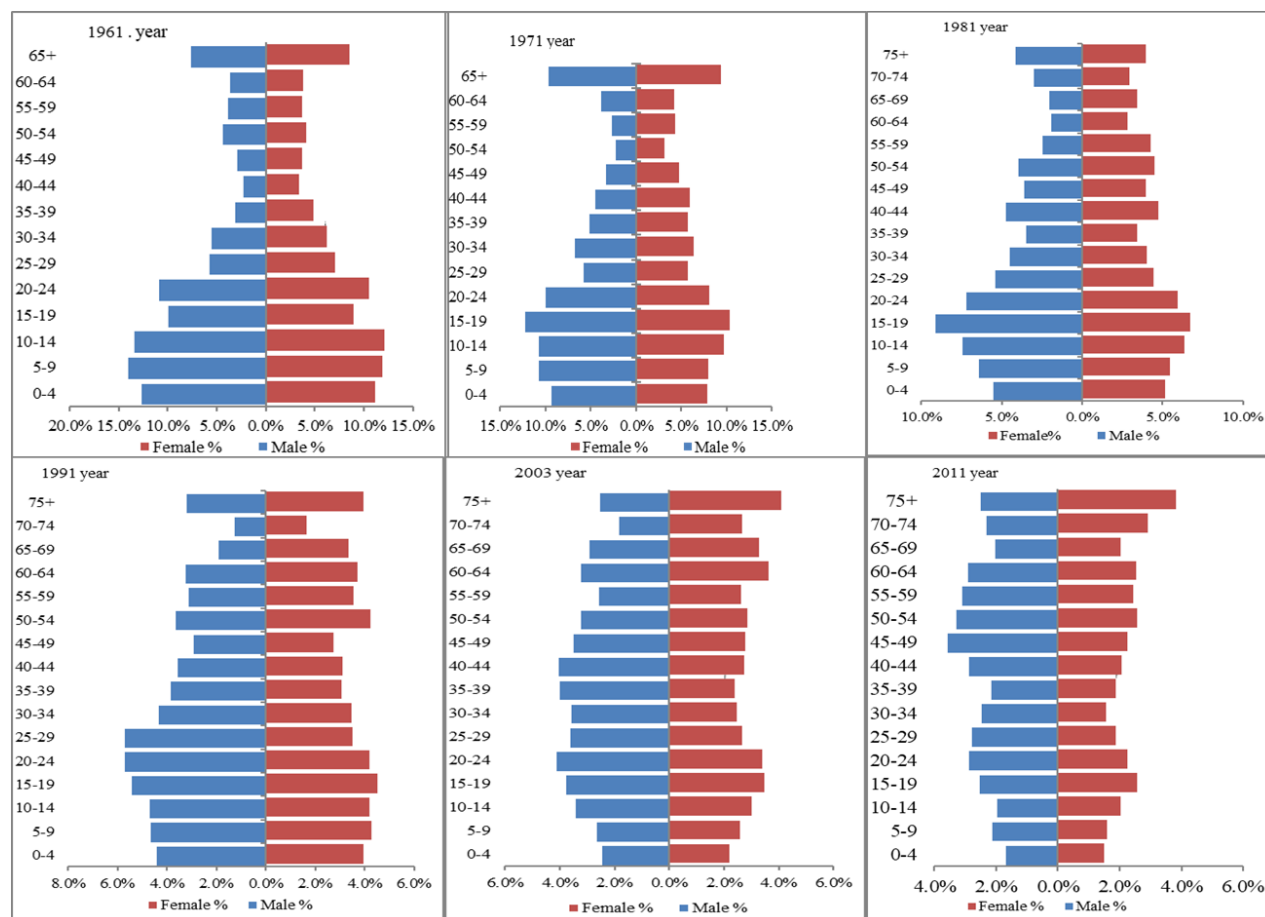

Figure 3: Age and sex structure of the population of the Durmitor region in the census years 1961-2011.

Source: Author's calculations based on Monstat data.

The analysis of the age pyramid from 1961 points to two indentations (figure 3), first in the age group 15-19, which was created as a result of the low birth rate during World War II, and then there is a deepening of the central part of the pyramid. During the First World War, it was precisely the "truncated" generations born between 1913 and 1921 that suffered the most, and especially people born between 1915 and 1919 (Penev, 2008). Such trends can be best seen in the age-sex pyramids of the Durmitor region from 1961 and 1971. Migration of the population had negative consequences in the population structures of this area during the 1990s, which was also reflected in the lowering of fertility. A common feature in the entire observed period is the reduction of the base of pyramids in all inter-census years, with the fact that it was particularly intensified after the 1991 census. The shape of the age pyramid for 2003 indicates that at the beginning of the 21st century, the population of the Durmitor region transformed into a regressive type. The maximum width of the pyramid is in the age group of 20-24 years, and the base of the pyramid is slowly narrowing (figure 3). The tendency of the reduction of the population in the base part of the pyramid was particularly pronounced in the 2011 census, the maximum width was measured in the upper part of the pyramid, i.e. in the age group 45-49. The deformation of the central part primarily came as a result of the intensified emigration of the population from the Durmitor region, which mostly affected the younger, middle-aged population. This type of age-sex pyramid indicates that the Durmitor area has acquired all the characteristics of a depopulated area.

Table 1: Share of large age groups in the total population of the Durmitor region, 1961-2011.

Age group	in 1961	in 1971	in 1981	in 1991	in 2003	in 2011
Population						
In total	23155	22019	17000	12991	11335	8632
0-19	10872	9098	6006	4169	2720	in 1775
20-39	6268	6191	4427	3877	3003	in 1995
40-59	3284	3600	3749	2347	2801	2477
60+	2731	3130	2818	2598	2811	2385
Share in the total population (%)						
In total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
0-19	47.0	41.3	35.3	32.1	24.0	20.6
20-39	27.1	28.1	26.0	29.8	26.5	23.1
40-59	14.2	16.3	22.1	18.1	24.7	28.7
60+	11.8	14.2	16.6	20.0	24.8	27.6

Source: Calculated based on Monstat census data.

Changes in the value of the share of large age groups (table 1) confirm that the population of this area is significantly affected by demographic aging. Since the 1961 census, each subsequent census recorded higher percentage of the elderly (60+ years), and lower percentage of the young (up to 19 years) compared to the previous census (table 1). Thus, in the period between 1961 and 2011, the share of people aged 60 or more in the total population increased from 11.8% to 27.6%, while the share of young people decreased from 47% to 20.6%. The population is considered old if the share of the old population (60+ years) is 12% or more, and the population is considered deeply old age if the share of 60+ is greater than 15%.

When applying these parameters in the analysis, we come to the conclusion that in the 1971 Census the population of the Durmitor region already acquired the characteristics of a population that had begun to age, and that in the 1981 Census it acquired the characteristics of a population that is slowly entering a deep age (table 1).

Table 2: Percentage share of men and women in the Durmitor region, 1961-2011.

Age group	1961	1971	1981	1991	2003	2011
Share of men (%)						
In total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
0-19	23.7	21.4	18.3	16.2	11.9	10.1
20-39	12.0	13.8	13.3	16.5	14.8	12.7
40-59	6.3	6.3	9.5	8.2	12.9	15.8
60+	5.3	6.7	7.1	8.1	10.1	12.1
Share of women (%)						
In total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
0-19	23.3	19.9	17.0	15.9	12.1	10.4
20-39	15.1	14.3	12.8	13.4	11.7	10.4
40-59	7.8	10.0	12.6	9.9	11.8	12.9
60+	6.5	7.5	9.4	11.9	14.7	15.5

Source: Calculated based on Monstat census data.

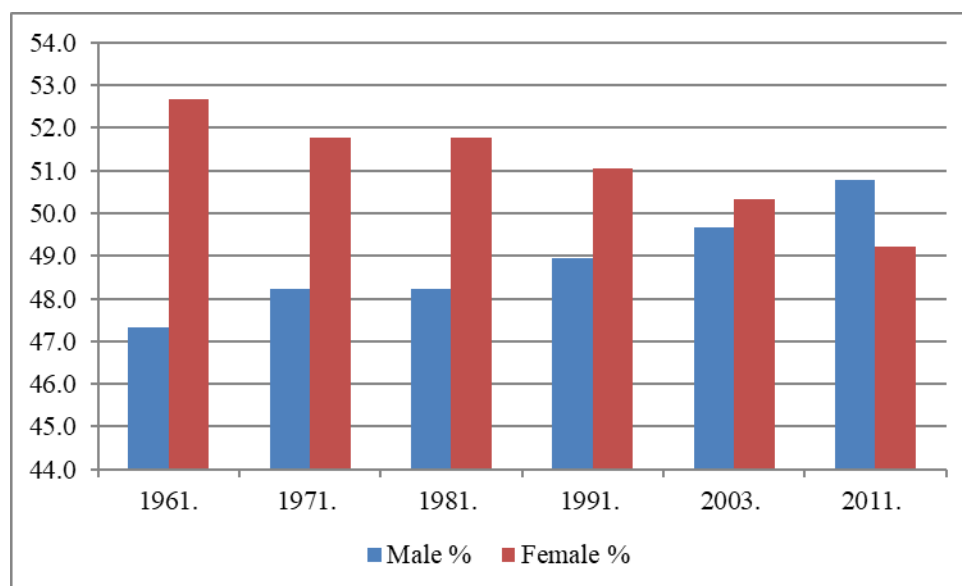

Figure 4: Percentage share of men and women in the Durmitor region, 1961-2011.

Source: Prepared based on Monstat census data.

Looking at the gender structure for all census years except 2011 (figure 4), women are more numerous than men. The biggest difference was recorded in the Census of 1961, when the number of women was 5.4% higher than the number of men, in the following census years there was an increase in the percentage of the male population compared to women, the smallest difference was recorded in the Census of 2003 with 0.6% in favour of the women (figure 4). The last Census of 2011 indicates that there has been a change in the sex structure and that the number of male population is higher by 1.6%. As for the age structure formed by the young population (0-19), the percentage of men and women in the 1961 Census is fairly even, in this age group women are more numerous by 0.4%, in the following ten years there was a slight increase in the number of women compared to the number of men, but without a drastic scenario, the largest difference between the sexes that make up young population was recorded in the 1971 Census with 1.5%, which recorded a decrease in the following years. The greater share of women in the structure of the middle-aged population was observed until 1991, when there was a change, that is, the greater share of men in the contingent of the middle-aged population, and such a trend continued in 2003, where the share of men in this age group was 4% higher compared to women, and 5% in 2011. The sex structure of the old (60+) population indicates that women are more numerous than men in the second half of the 20th and at the beginning of the 21st century, such values have significantly increased in favour of women due to the increase in life expectancy of the old contingent, while in 2003 that difference in favour of women amounted to 4.6 (table 2).

Average age

The average age of the population in the Durmitor Region has been increasing since the Census of 1961 and is the result of the migration of the young contingent of the population, low fertility rates, an increase in life expectancy as well as an increase in the share of the population over 65 years of age.

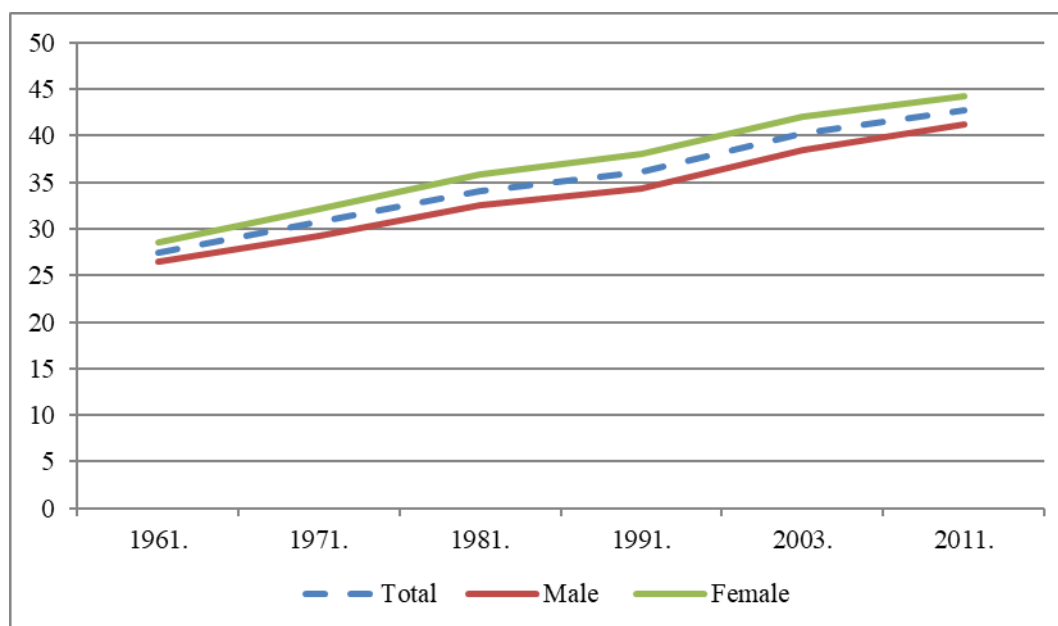

Figure 5: Average age of the population of the Durmitor region, 1961-2011.

Source: Prepared based on Monstat census data

Average age between 1961-2011 increased by 15.2 years (figure 5). When it comes to growth intensity, the average age increased by an average of about 2.5 years between censuses. The 2003 Census shows that the average age of the Durmitor region is significantly higher than in the second half of the 20th century, when it exceeded the value of 40 years, and in the 2011 Census the average age was 42.7 years, which indicates the trend of deep old age with which is indicative for this area. The growth tendency of the average age in the first decade of the 21st century is significantly higher compared to the average of the state of Montenegro, which recorded an average age of 35.9 years in 2003, and 37 years in 2011. In terms of sex structure, there is an evident trend of a higher average age of the female population compared to men in all Census years, which intensified after the 90s of the 20th century, reaching the value of 44.2 years in 2011. When we consider the average age at the level of the towns that make up the Durmitor region, there is an upward trend in all analysed years, with the highest value of 28.5 years recorded in Šavnik in 1961, and 43.7 years recorded in Plužine in 2011.

Aging index

The analysis of the index (figure 6) shows that the aging index of the population of the Durmitor region has been continuously increasing since the 1961 Census, with the borderline values of 40% being exceeded in 1981. Exceeding the value of 40% indicates that the population has entered the aging process. Since the Census of 1981, the values have not fallen below 50%, that is, the value of those over 60 has been constantly increasing, with a strong increase being observed between the last two censuses.

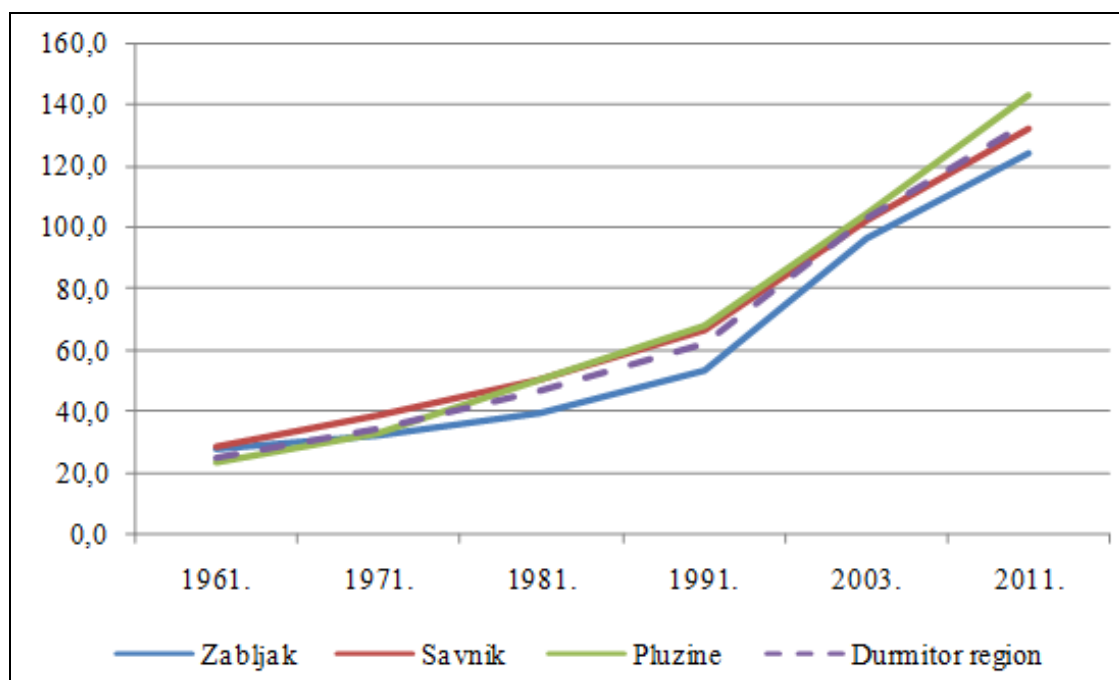

Figure 6: Aging Index of the Durmitor region, 1961-2011.

Source: Prepared based on Monstat census data.

The 2003 Census recorded a value of around 1, which means that for every person up to 19 years of age, there is one person over 60 years of age, which directly affects all other structures of the population, the pension system, and social funds (Solarevići et al., 2019). However, the situation becomes even more unfavourable with the Census of 2011, which showed that for one young person in the Durmitor region, there are 1.34 people over 60 years of age, that is, 134 old people versus 100 young people. When we consider towns of the Durmitor region, there are similar tendencies of the aging index, with Žabljak exceeding the value of 40% in 1991, while the value of the index exceeded 100% in 2011 (figure 6). The most dramatic situation at the end of the analysed period was recorded by the municipality of Plužine, where the index value exceeded 143%.

Age coefficient

The age coefficient takes into account the individual large age groups to the total population ratio. When the share of people aged 60 and over reaches a value of 12%, it is considered that the population has started to age. In figure 7, we can see that the Durmitor region has recorded a rate of more than 12% since the beginning of the observed period.

Since the 1961 Census, the value of the coefficient has had an upward trajectory, with the largest increase of 5.8% being recorded at the beginning of the 21st century, while its value more than doubled in the period 1961-2011. The results of the Montenegrin Population Census from 2011 showed that the aging and slower growth trends of the Montenegrin population continued, as first observed in the nineties of the last century. These trends, combined with internal and external migration, significantly influenced the change in the demographic image of the Durmitor region.

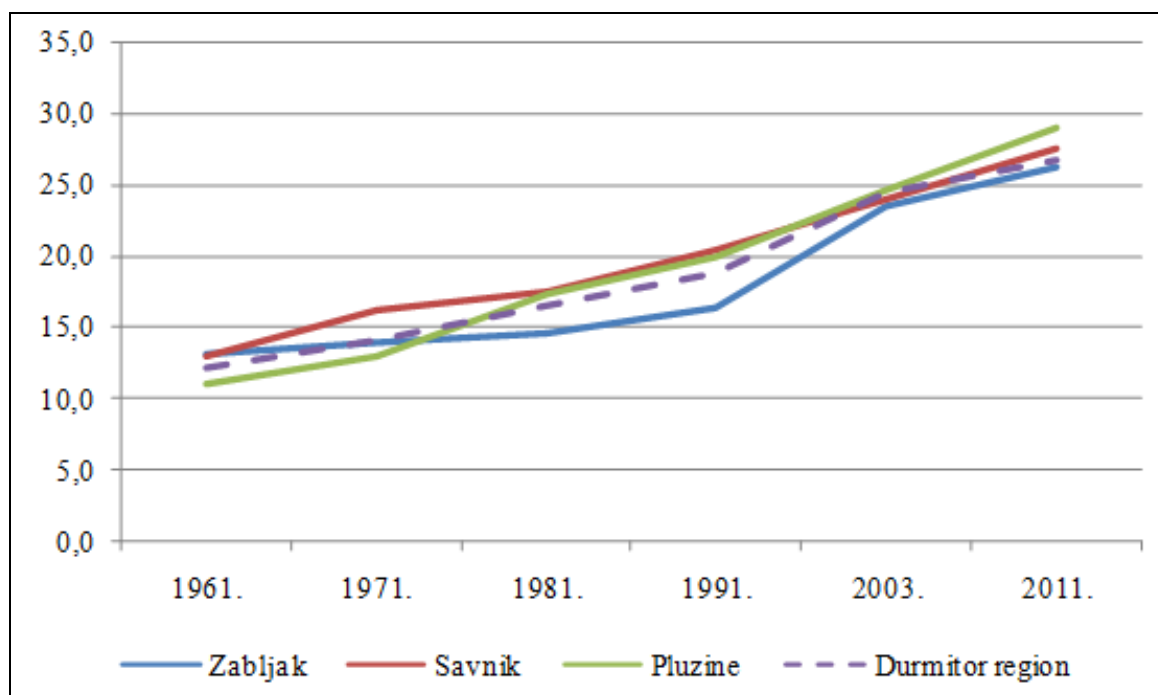

Figure 7: Aging coefficient of the Durmitor region, 1961-2011.

Source: Prepared based on Monstat census data.

The age coefficient in the towns that make up the Durmitor region had a different tendency in its values, with the common feature being that all census years showed growth of the aging coefficient (figure 7). In 1961, Plužine had a value below the limit of 11%, while the other municipalities had a coefficient >12%. A slight increase in the aging coefficient was evident until 1991, after which there was a drastic increase, with Plužine being the municipality with the highest coefficient value of 29%, recorded 2011.

Dependency coefficient

The aging of the population has its own economic consequences because children (under 14 years old) and the elderly are a group of the population (65 years and older) who, as a rule, do not participate in the creation of new value in an economy and make up the "supported population". The indicator used in the demographic analysis is the so-called dependency ratio, which measures the "burden" of the working contingent (15-64) with the young (pre-working) and elderly (post-working) population (Drakić-Grgur, 2018).

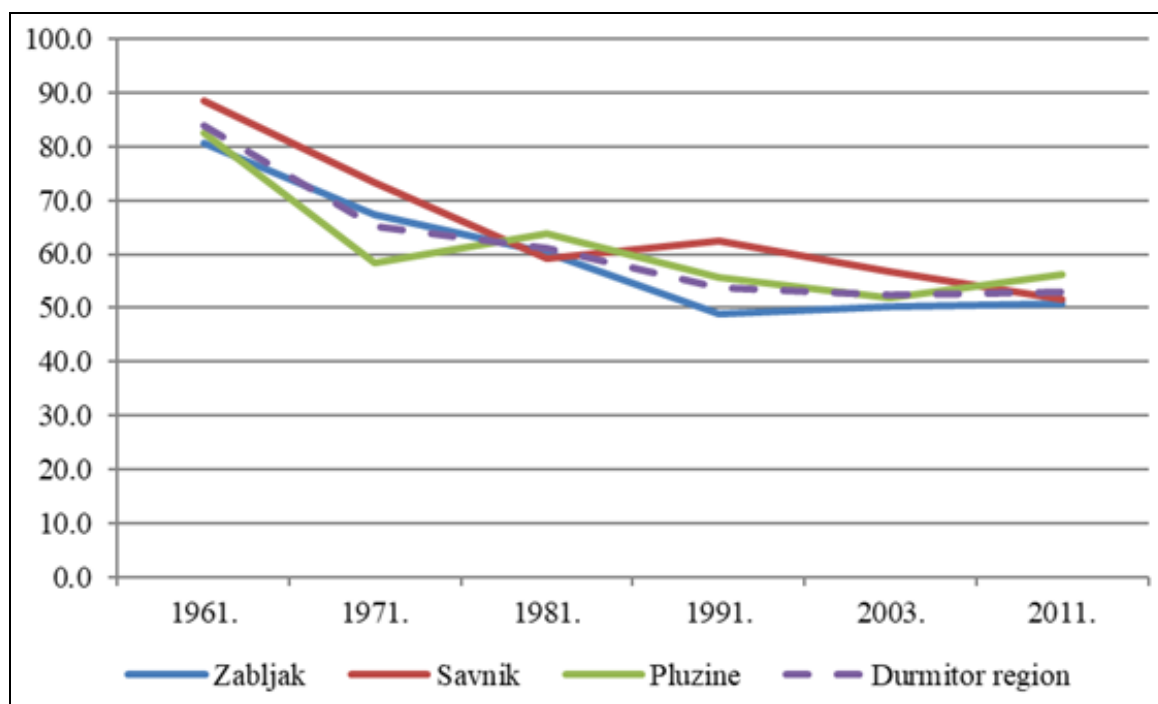

Figure 8: Coefficient of age dependence, 1961-2011.

Source: Prepared based on Monstat census data.

Dependency coefficients show the extent to which the labour contingent, as a demographic framework from which the majority of the active population is formed, is actually used as a workforce. The total dependency ratio consists of two components, the dependency ratio of the young population (number of inhabitants aged 0-14 per 100 inhabitants aged 15-64) and the dependency ratio of the old population (number of inhabitants aged 65 and over per 100 inhabitants aged 15-64). The data show that the coefficient of total dependency in the Durmitor region in the period 1961-2011, fell from 83.9 in 1961 to 52.9 in 2011. The total coefficient of age dependency continuously decreased during the census years in the Durmitor region (figure 8). When the towns are analysed individually, the situation is somewhat different. Žabljak exhibits a downward trend in all census years, while Šavnik first recorded a decrease and then an increase in the Census from 1991 compared to Census from 1981, in the following years there is an evident decrease in value until 2011. Plužine has a similar trend with respect to the coefficient, with the coefficient increasing in the Census of 1981 (figure 7).

Table 3: Dependency coefficients of the young and old population of the Durmitor region, 1961-2011.

Municipalities	1961	1971	1981	1991	2003	2011
The dependency ratio of the young population						
Žabljak	66.7	50.7	41	32.4	25.6	21.6
Šavnik	70.5	53.3	37.1	39	25.8	21.5
Plužine	69.5	48.7	39.7	27.4	25.4	21.5
Durmitor area	69	48.7	39.7	27.4	25.4	21.5
Dependency coefficient of the old population						
Žabljak	13.9	16.6	19.2	16.5	24.5	29.2
Šavnik	17.9	19.9	22.1	23.3	30.9	30.1
Plužine	13	14.1	22.9	22.3	27.2	34.6
Durmitor area	14.8	16.5	21.5	20	27.1	31.4

Source: Prepared based on Monstat census data.

The dependency ratio of the young population indicates a decrease in value from 69 in 1961 to 21.5 in 2011 (table 3). The value decreased somewhat over three times, and comes as a consequence of the decrease in the number of children and young people caused by lower fertility and birth rates. On the other hand, the dependency ratio of the elderly population increased from 14.8 in 1961 to 31.4 in 2011, which is a consequence of the increase in the number of elderly people in the Durmitor region during the mentioned interval. The divergent movement of these two components of the dependency ratio indicates an unfavourable demographic growth trend of the burden of the working-age population due to the demographic aging of the population

CONCLUSION

Analysis of all demographic age indicators for the period 1961-2011 points to the existence of the problem of intensive aging of the population of the Durmitor region. The values of the average age, the aging index, the age coefficient and the movement of the share of the population over 65 years old showed values that are above the critical values for the phenomenon of aging.

The intensive growth of the average age is an indicator of depopulation, so the average age in 2011 was 42.7, significantly higher than the national level, which is 37.2. Low fertility rates during the last five decades resulted in the fact that the share of the lowest population age group (0-19 years) in 2011 was more than twice lower than in the early sixties of the last century (in 2011, the share of the age group 0-19 was 20.6% compared to 47% in 1961). Changes in the age structure shown on the pyramids indicate a shape that reflects a regressive population. Changes in the shape of age pyramids in the period 1961-2011 come as the result of a steady decline in the share of children and young people and an increase in the share of middle-aged and elderly residents in the total population. Such changes have very significant economic and social effects and change the entire social relations in a society.

Data on the age structure of the population in the Durmitor region show that the share of the population over 60 years old increased from 11.8% in 1961 to as much as 27.6% in 2011. Analysis of the ratio of the shares of large age groups of the population by sex indicates a larger number of men compared to the number of women in the younger age groups (0-19) and (20-39), while in the age group over 60 the number of women is greater and it increased in the period 1961-2011.

REFERENCES

1. Bakić, R. 2005: Gornje Polimlje, priroda stanovništvo i naselja, Geografski institut.
2. Doderović, M., Ivanović, Z. 2018: Stanovništvo Crne Gore, Matica, 74, 121-140.
3. Drakić-Grgur, M. 2018: Promjene u starosnoj strukturi stanovništva u Crnoj Gori (u periodu 1991-2011.), Stanovništvo Crne Gore-struktura i projekcije, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 2018, knjiga 145, ISBN 978-86-7215-432-0, 91-110. Filozofski fakultet Nikšić.
4. Marinković, I., Radivojević, B. 2016: Mortality trends and depopulation in Serbia. *Geographica Pannonica*, 20(4), 220-226.
5. Penev, G. 2008: Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine XX veka i perspektive do 2050. godine, Zavod za statistiku Crne Gore MONSTAT, Podgorica, SBN: 97886311.
6. Prokopijević, M. 2012: Stanovništvo i razvoj, Instiitut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, ISBN: 978-86-7093-140-4.
7. Radojičić, B. 2003: Crna Gora, Opšta monografija, Geografske odlike, Narodna knjiga, Beograd-Podgorica.
8. Radojičić, B. 2008: Geografija Crne gore, Prirodna osnova, Knjiga I, DANU Podgorica.

9. Solarević, M., Sekulić, M., Đerčan, B., Lukić, T. 2019: Starenje stanovništva kao izazov održivosti Slovačkih naselja i Slovačke etničke grupe u Vojvodini, *Demografija* 16, doi: 10.5937/demografija1916009S.
10. Zavod za statistiku Crne Gore (2023). Popisni rezultati 1961-2011. godine.

UTICAJ SAVREMENIH DEMOGRAFSKIH PROCESA NA RAZVOJ OSNOVNOG ŠKOLSTVA U OPĆINI TRAVNIK

Haris Gekić, Aida Bidžan-Gekić¹¹

Bruno Grebenar¹²

Ana Gabrić¹³

Adnana Elkaz¹⁴

UDC 911.3[314:37](497.6 Travnik)

Sažetak: Općinu Travnik u posljednjih deset godina karakterišu uglavnom negativni demografski pokazatelji i trendovi. Prema procjenama Federalnog zavoda za statistiku od 2013. do 2022. godine općina Travnik izgubila je 3,8% ukupnog stanovništva. Posebno su zabrinjavajući podaci o natalitetu, mortalitetu, migracijama i starosnoj strukturi stanovništva koji imaju značajan uticaj na razvoj osnovnog školstva, a prije svega na kretanje broja učenika u osnovnim školama. U općini Travnik prisutan je kontinuirani proces smanjenja broja učenika osnovnih škola u periodu od 2013. do 2022. godine koji će se nastaviti i u budućnosti. Kretanje broja učenika analizirano je i na nivou osnovnih škola. Sve osnovne škole imale su smanjenje broja učenika kada se poredi 2012/13. sa 2022/23. školskom godinom. Za potrebe istraživanja provedena je anketa na prostorno i demografski stratifikovanom uzorku od 104 ispitanika. Rezultati ankete su pokazali da ispitanici kao glavne probleme stanovništva vide nezaposlenost, niske plate, te korupciju i nepotizam. Ispitanici su kao glavne probleme u osnovnom školstvu istakli zastarjeli sistem obrazovanja, nedostatak prakse i igre, nedostatak djece u školama, te slabu školsku infrastrukturu i tehnologiju.

Ključne riječi: školska demografija, fertilitet, starosna struktura, anketa, osnovne škole.

UVOD

Predmet istraživanja je promjena broja učenika osnovnih škola na prostoru općine Travnik (u daljnjem tekstu: Travnik) uzimajući u obzir uticaj savremenih demografskih procesa. Cilj istraživanja jeste analizirati i prikazati demografske procese Travnika, posebno od 2013. do 2022. godine, te iste dovesti u vezu sa kretanjem broja učenika osnovnih škola. Kada je to bilo potrebno, prethodno pomenuti period analize proširen je s ranijim periodima kako bi se dobio precizniji "okvir" u kojem se mijenja broj učenika osnovnih škola, a na temelju kojeg se mogu odrediti tendencije i budući trendovi u broju učenika. Period od početka školske godine 2012/2013. do početka školske godine 2022/23. korišten je za analizu podataka o promjenama broja učenika.

Definisano je pet glavnih istraživačkih zadataka: 1. Istražiti savremene demografske procese u Travniku kako bi se utvrdili odnosi i trendovi; 2. Istražiti broj učenika osnovnih škola u Travniku kako bi se utvrdili odnosi i trendovi; 3. provesti anketu na uzorku od 104 ispitanika u Travniku kako bi se vidjela percepcija lokalnog stanovništva u odnosu na savremene demografske procese i razvoj školstva; 4. Analizirati broj učenika upisanih u prvi razred osnovne škole i broj učenika devetog razreda koji završe osnovnoškolsko obrazovanje; 5. Izraditi projekcije budućeg kretanja broja učenika. Glavna hipoteza je da postoji kontinuirani proces smanjenja broja učenika u Travniku, kao i u svim osnovnim školama u razdoblju od školske godine 2012/2013. do 2022/2023., a koji je pod direktnim uticajem savremenih demografskih procesa, prije svega smanjenja nataliteta. Osnovni istraživački uzorak sastojao se od 11 osnovnih škola koje

¹¹ Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet, Odsjek za geografiju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, hgekic@pmf.unsa.ba, abidzan@pmf.unsa.ba

¹² Osnovna škola "13. rujan", Jajce, Bosna i Hercegovina, bruno.grebenar@gmail.com

¹³ Srednja škola "Travnik" – Nova Bila, Travnik, Bosna i Hercegovina, anagabrickrizanac@gmail.com

¹⁴ Donji Vakuf, Bosna i Hercegovina, elkazadnana@gmail.com

postoje i rade u Travniku. Također, primjećene i analizirane su promjene u kretanju broja učenika na nivou područnih škola (odjela).

PREGLED LITERATURE

Natalitet je imao najveći utjecaj na promjenu broja stanovnika osnovnoškolske dobi u FBiH, jer je stopa nataliteta direktno uticala na upis u prvi razred osnovne škole. Koeficijent korelacije od 0,494 pokazao je da postoji umjerena veza između nataliteta i smanjenja osnovnoškolskog stanovništva u FBiH (Kadušić i Smajić, 2019).

U Srednjobosanskom kantonu broj učenika koji su pohađali osnovne škole se smanjivao iz godine u godinu, s izuzetkom 2018/19. školske godine. U školskoj godini 2022/23. ukupan broj učenika bio je 18.572 što je bilo 24% manje nego 2012/13. školske godine. U školskoj godini 2018/19. ukupan broj učenika bio je za 3,6% veći nego prethodne školske godine što je rezultat kompletiranja svih devet razreda u svim osnovnim školama Srednjobosanskog kantona nakon prelaska na devetogodišnje osnovno obrazovanje. Već u narednoj godini ukupan broj učenika osnovnih škola smanjio se za 4,1% (Gekić i ost., 2023). U 2019. godini broj učenika koji su pohađali osnovne škole u općini Bugojno se smanjio na 2.531 ili za 11,7% u odnosu na 2013. godinu, uglavnom kao posljedica odseljavanja stanovništva, te smanjenja nataliteta. Posebno zabrinjava smanjenje broja djece koja upisuju prvi razred osnovne škole sa 302 u 2013. godini na 245 u 2019. godini što je manje za 18,9% u samo 6 godina (Gekić, 2021).

Budući trendovi u populaciji školske dobi Australije donekle su oblikovani prošlim trendovima u demografiji. Nastavak sadašnjih trendova fertiliteta i migracija neizbježno će donijeti pad broja djece osnovnoškolske dobi u sljedećem desetljeću i mali porast broja djece srednjoškolske dobi. Međutim, treba imati na umu da ti trendovi nisu potpuno neizbježni. Budući nivoi imigracije uticat će na broj djece školske dobi, a nivoi imigracije i struktura ostaju područje živahne rasprave u Australiji. Ishodi te rasprave uticat će na broj škola i nastavnika potrebnih u sljedećih 20 godina. Međutim, nije općeprihvaćeno da će promjene u nivou australskog fertiliteta u tom periodu imati mnogo veći efekat na broj djece školske dobi (Hugo, 2001).

Nepostojanje ozbiljnih populacionih politika danas pokazuje negativne strane i izaziva zabrinutost. Smanjenje broja učenika u osnovnom obrazovanju odraz je ukupne negativne ravnoteže u broju stanovnika. Obrazovna politika morat će upravljati sistemom odgoja i obrazovanja sa zakonima i standardima, koji će onda prisiliti osnivače osnovnih škola na lokalnom nivou da zauzmu aktivniji položaj, a bit će potrebno stvoriti i novu mrežu osnovnih škola, uspostaviti nove standarde za broj učenika u učionicama, i zapošljavati učitelje i radnike drugih zanimanja (Strugar, 2019).

Bolje obrazovanje ne samo da dovodi do većeg individualnog dohotka, već je i nužan (iako ne uvijek dovoljan) preduslov za dugoročni ekonomski rast. Plodovima ulaganja u obrazovanje potrebno je dugo vremena da sazriju, da se obrazovanje djece prevede u bolji humani kapital odrasle radne snage. Obrazovanje je dugoročno ulaganje povezano s kratkoročnim troškovima, ali dugoročno gledano, jedno je od najboljih ulaganja koje društvo može uložiti u svoju budućnost (Lutz i ost., 2008). Demografska tranzicija, uključujući smanjen fertilitet i zavisnost o djeci, donosi mogućnosti za jačanje humanog kapitala mladih i odraslih (UNDESA, 2023).

PODRUČJE ISTRAŽIVANJA

Travnik se nalazi u srednjem dijelu Bosne i Hercegovine. Ukupna površina općine Travnik iznosi 529 km² što čini 1% ukupne površine Bosne i Hercegovine, 2% ukupne površine entiteta Federacija Bosne i Hercegovine, te 16,6% ukupne površine Srednjobosanskog kantona. Travnik ima povoljan geografski položaj. Geomorfološki, ovo područje pripada zapadnomediterranskom pojasu mladih evroazijskih ulančanih

planina, unutar kojih se nalazi i dio bosanskih Dinarida. Travnik je hipsometrijski brdsko-planinsko područje. Nalazi se u kotlini rijeke Lašve, koja je sa sjevera omeđena planinom Vlašić, a sa juga ograncima planine Vilenica. Travnik se nalazi u južnom dijelu sjeverne umjerene klimatske zone. Najdominantnija klima je umjerena kontinentalna u područjima najveće naseljenosti, dok viša hipsometrijska područja imaju preplaninsku i planinsku klimu. Hidrografska mreža je relativno dobro razvijena. Najvažnije riječni tokovi su Lašva i Ugar. U dolinskim područjima nalazi se plodno aluvijalno zemljište pogodno za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju koje je od velike ekonomske važnosti. Obradivo zemljište zauzima 30%, dok je oko 53% ukupne površine Travnika pod šumom (Gekić i ost., 2022a). Travnik je dio Srednjobosanskog kantona (u daljnjem tekstu: SBK), entiteta Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: FBiH), koji je dio države Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: BiH). Općina Travnik je administrativno podijeljena na 90 naseljenih mjesta. Travnik je centar Travičke turističko-geografske regije (Gekić i ost. 2022b).

Prema procjeni sredinom 2022. godine, na području Travnika živjelo je 51.469 stanovnika (1,5% ukupnog stanovništva BiH; 2,4% ukupnog stanovništva FBiH; 21% ukupnog stanovništva SBK), dok je prosječna gustoća naseljenosti bila 97,3 stanovnika po km² (iznad prosjeka za BiH). Najveća urbano naselje je Travnik sa 15.344 stanovnika, a stepen urbanizacije iznosi oko 30%. Zaposlena su bila 13.382 stanovnika, a nezaposlena 7.125 stanovnika. Većina stanovništva radila je u tercijarnom sektoru djelatnosti (55%). Prosječna mjesečna plata u 2022. godini iznosila je 893 KM što je bilo 20% ispod prosjeka FBiH, ali u nivou za SBK (Srednjobosanski kanton u brojkama, 2013-2022).

METODOLOGIJA

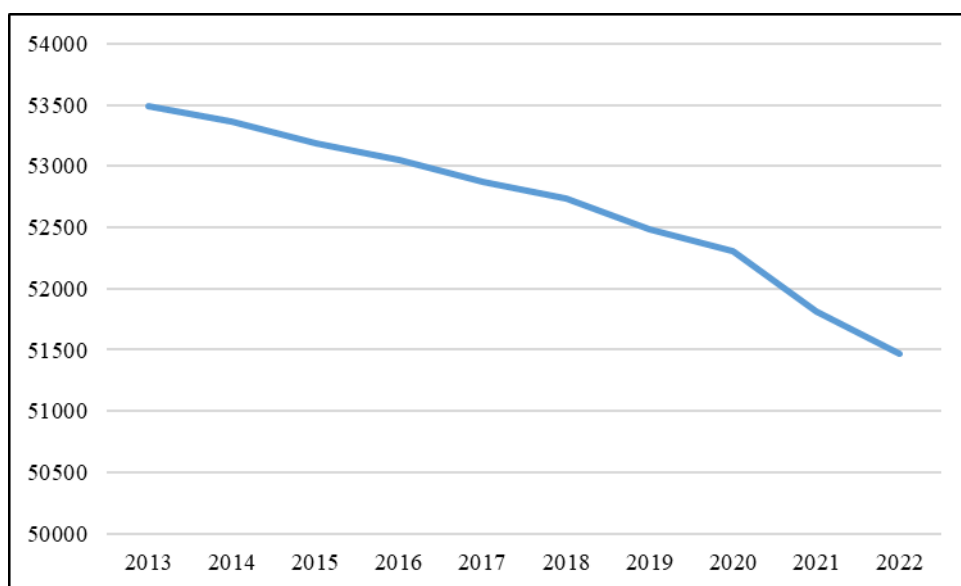
Za analizu savremenih demografskih procesa korišteni su: indeks promjene broja stanovnika; stopa ukupne i prosječne godišnje promjene broja stanovnika; apsolutna promjena i relativna promjena broja stanovnika; prema vrijednosti relativne promjene broja stanovnika izračunat je tip kretanja stanovništva; broj živorođene djece i umrlih, stopa nataliteta, stopa mortaliteta, prirodna promjena i stopu prirodna promjena; broj imigranata i broj emigranata, migracioni bilans, ukupno, ali i prema starosnim grupama; implicitna totalna stopa fertiliteta; broj brakova i razvoda, te njihove stope; kontingenti ženske populacije, radni kontingenti, velike dobne grupe stanovništva, tip starosne strukture stanovništva, udio starih i mladih, te indeks obrazovanja stanovništva. U analizi promjena u broju učenika osnovnih škola korišteni su: broj i udjeli učenika po osnovnim školama, zatim prvim i završnim razredima; stope promjene u dinamici broja učenika po školi i razredu; projekcija broja učenika; bazni indeksi budućih promjena.

Za potrebe prethodnih analiza korišteni su podaci iz Popisa stanovništva 2013. godine, kao i podaci koje je prikupio Federalni zavod za statistiku. Podaci o broju učenika po školama i razredima dobiveni su od Ministarstva obrazovanja, mladih, znanosti, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona. Dobiveni rezultati su povezani kako bi se spoznao uticaj demografskih procesa na osnovno obrazovanje, odnosno kretanje broja broja učenika.

Posebno anketno istraživanje na uzorku od 104 ispitanika provedeno je u periodu od aprila do septembra 2023. godine u svrhu izrade ovog naučnog rada. Uzorak je prostorno i demografski stratifikovan kako bi bio što reprezentativniji. Od ukupnog broja ispitanika 30,8% bilo je iz urbanog naselja, a 69,2% iz ruralnih naselja. Među ispitanicima bilo je 51,9% muškaraca i 48,1% žena. Prema starosnim grupama ispitanici su bili: 20-24 godine (28,9%), 25-34 godine (50%) i 35-49 godina (21,1%). Od ukupnog broja ispitanika, 37,5% anketirano je putem interneta preko Google obrazaca, a ostalih 62,5% uživo, „licem u lice“. Anketa je sadržavala 19 pitanja. Bilo je šest profilnih pitanja. Od ukupnog broja pitanja, šest ih je bilo otvoreno, a ostala su imala više predloženih odgovora. U ovom radu analizirani su rezultati anketnog istraživanja o trenutnom i željenom broju djece, namjeri iseljavanja iz Kantona, percepciji problema stanovništva i školstva, te preporuka ispitanika za lokalne vlasti (Anketa, 2023).

REZULTATI I DISKUSIJA

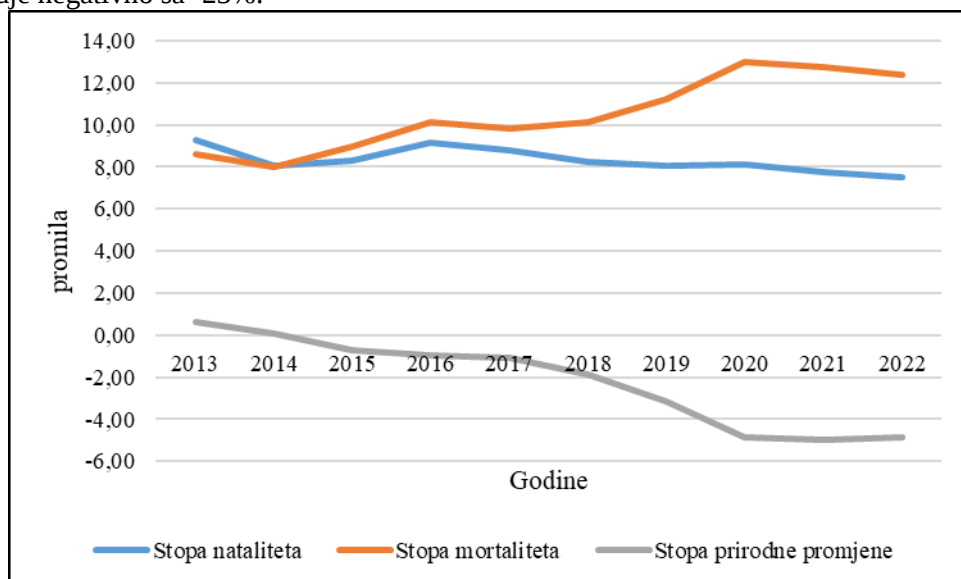
Broj stanovnika Travnika iznosio je 51.469 u 2022. godini i manji je za 3,8% (2.020 stanovnika manje) u odnosu na 2013. godinu (indeks promjene 96,2) (Slika 1). Također, u 2022. godini na području Travnika živjelo je 26,5% manje stanovnika nego 1991. godine. U prosjeku se ukupan broj stanovnika smanjivao za 0,42% godišnje u periodu od 2013. do 2022. godine. Ukupan broj stanovnika Travnika smanjuje se u prosjeku godišnje brže u usporedbi s FBiH (0,42% naspram 0,28%) i SBK (0,42% naspram 0,36%), ali sporije nego u usporedbi s BiH (0,42% naspram 0,47%).

Slika 1: Kretanje broja stanovnika u općini Travnik, 2013-2022. godine.

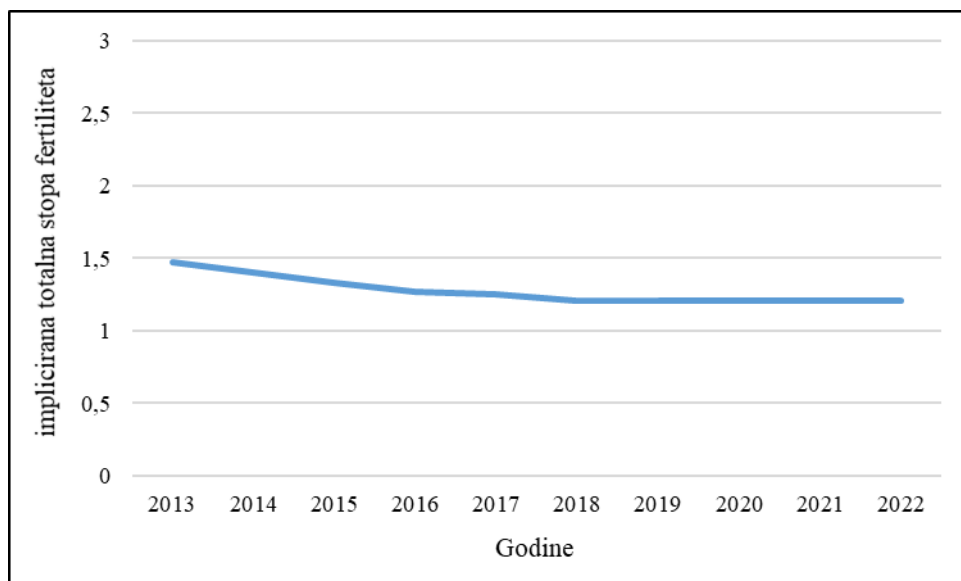
Veličina promjene ukupnog broja stanovnika od -3,8% od 2013. do 2022. godine određuje tip kretanja stanovništva Travnika, a to je vrlo slaba regresija stanovništva, koji odgovara i tipu kretanja za SBK. Na smanjenje broja stanovnika Travnika 56% uticale su negativne prirodne promjene, a 44% negativni migracioni bilans. U periodu od 2003. do 2022. godine živorođeno je ukupno 9.983 djece. U periodu 2013-2022. godina živorođeno je 21,6% manje djece nego u periodu 2003-2012. godina. Istovremeno, od 2003. do 2022. godine umrlo je 10.486 osoba. U periodu od 2013. do 2022. godine umrlo je 17,4% više osoba nego u razdoblju od 2003. do 2012. godine. U pandemijskoj 2021. godini umrlo je 12,2% više osoba nego u pretpandemijskoj 2019. godini. To je značajno manje nego u usporedbi s FBiH (32%), BiH (30%), te SBK (23,4%). U cijelom periodu od 2013. do 2022. stopa nataliteta u Travniku vrlo je niska (7,5‰ u 2022. godini), stopa mortaliteta umjereno je visoka (12,4‰ u 2022. godini), a stopa prirodne promjene negativne (-4,9‰). Najveći broj živorođenih u periodu od 2013. do 2022. bio je 2013. godine, 495, a najmanji u 2022. godini, 387 (manje za 21,8%). Najveći broj smrtnih slučajeva zabilježen je u pandemijskoj 2020. godini (678), a najmanji u 2014. godini (428). U 2013. godini prirodna promjena stanovništva bila je pozitivna (34), da bi već od 2015. godine konstantno bila negativna (-37), a najviše u 2021. godini (-257). Stopa mortaliteta dojenčadi je umjerena i prosječno godišnje je iznosila, u periodu od 2013. do 2022. godine, oko 2,3‰. Od 2012. godine stopa nataliteta konstantno je ispod 10‰ (vrlo niske stope). Sve od 2003. godine, kao posljedica starenja stanovništva, stope mortaliteta kretale su se između 8-12‰, a tokom perioda pandemije Covid-19 bile su između 12‰ i 13‰ (Slika 2). Stopa prirodne promjene smanjila se od 2015. godine sa -0,7‰ na -4,9‰ u 2022. godini (Demografska statistika, 2003-2022).

Prema udjelu u ukupnom broju živorođenih u SBK u periodu od 2013. do 2022. godine Travnik je činio 22,1%, a u ukupnom broju umrlih osoba u SBK 22,2%. Na prirodnu promjenu stanovništva SBK općina Travnik djeluje negativno sa -23%.

Slika 2: Stope nataliteta, mortaliteta i prirodne promjene u općini Travnik, 2013-2022. godine.

Implicirana totalna stopa fertiliteta (Hauer i ost., 2013) u Travniku je u stalnom padu posljednjih 20 godina. Godine 2003. iznosila je 1.67, zatim u 2008. godini 1.5, u 2013. godini 1.47, a od 2018. godine ima vrijednost od 1.21. U 2022. godini viša je nego u SBK (1.21 u odnosu na 1.13). Posebno je primjetno smanjenje za čak 0,2 od 2013. do 2016. godine. Impliciranu stopu fertiliteta karakteriše izuzetno niska vrijednost. Treba imati na umu da, kako bi se imala prosta reprodukcija stanovništva, ta stopa mora biti minimalno 2.

Slika 3: Implicirana totalna stopa fertiliteta u općini Travnik, 2013-2022. godine.

Od 2003-2022. godine stopa sklopljenih brakova značajno je varirala u različitim godinama. Stopa sklopljenih brakova najmanja je bila u 2013. (3,4‰) i 2006. (3,6‰), a najveća u 2022. (6‰) i 2009. godini (5,9‰). U posljednjih deset godina prosječna stopa brakova bila je oko 5‰ (u nivou sa SBK). U 2022.

godini sklopljeno je 309 brakova. Stopa razvedenih brakova u posljednjih deset godina u prosjeku je iznosila oko 0,5‰ (u nivou sa SBK). U 2022. godini broj razvedenih brakova bio je 36.

U periodu od početka 2013. do kraja 2022. godine u Travnik je imigriralo 3.186 osoba, a 4.307 je emigriralo iz Travnika. Od ukupnog broja stanovnika koji su imigrirali, najviše ih je bilo u dobi od 15 do 34 godine, 1.776, a oni su činili 55,7% ukupnog broja imigranata. Od ukupnog broja emigranata, najviše ih je bilo u dobi od 15 do 34 godine, 2.506, a činili su 58,2% ukupnog broja emigranata. U negativnom migracionom bilansu učestvuje dobna grupa od 15 do 34 godine s čak 65,1%. Broj emigranata u toj dobnoj grupi veći je za 41,2% od broja imigranata. Broj emigranata također je veći u dobnoj grupi od 70 i više godina za 50,5%. Migracioni bilans pozitivan je u najmlađoj dobnoj grupi (0-4 godine starosti) i iznosi 9, te u dobnoj grupi 80-84 godine starosti i iznosi 6. Migraciona kretanja unutar granica općine čine 47% od ukupnog broja. Stopa imigracije u prosjeku je iznosila oko 6‰ godišnje, a stopa emigracije u prosjeku oko 8,2‰ godišnje. Stopa migracione bilanse bila je negativna, i iznosila je u prosjeku -2,2‰ godišnje. Od ukupnog broja stanovnika Travnika, u migracijama u prosjeku učestvuje 14‰. Većina stanovništva imigrira iz drugih općina unutar SBK i FBiH, dok najviše emigrira u inostranstvo (Njemačka, Hrvatska i Austrija), te u Kanton Sarajevo (Migracije stanovništva, 2010-2022).

U analizi starosne strukture stanovništva primjetno je da se u kontingentima ženske populacije predfertilni kontingent u 2022. godini smanjio za 982 ili 22,5% u odnosu na 2013., dok se postfertilni kontingent povećao za 1.055 ili 11,3%. Udio ženskog stanovništva u predfertilnom periodu se smanjio za 3,1%, dok se u postfertilnom periodu povećao za 5,8%. Udio žena u fertilnom periodu smanjio se za 2,7% (sa 49,2% na 46,5%), dok se broj žena u fertilnom periodu smanjio za 1.286 ili 9,7%. Jasno je da ženska populacija stari nešto brže od ukupne populacije. U 2022. godini predfertilni kontingent činio je 13,2%, fertilni 46,5%, a postfertilni 40,4% od ukupnog broja ženskog stanovništva. Radni kontingenti također su značajno ostarjeli. Tako se predradni kontingent smanjio sa 17% na 13,9% (za 3,1%) radni kontingent sa 71,3% na 70% (za 1,3%), a postradni kontingent povećao se s 11,7% na 16,1% (za 4,4%). Brojčano predradni kontingent se smanjio za 1.951 ili 21,5%, radni za 2.101 ili 5,5%, dok se postradni povećao za 2.032 ili 32,5% (Procjene broja stanovnika, 2022).

Analizirajući velike starosne grupe stanovništva, broj mladih stanovnika (od 0 do 19 godina) smanjio se za čak 3.054 ili 23,2% (udio sa 24,6% na 19,7%), zrelih stanovnika (20-59 godina) za 1.572 ili 5,1% (udio sa 57,9% na 57,2%), dok se broj starih stanovnika (sa 60 i više godina) povećao za 2.606 ili 27,9% (udio sa 17,4% na 23,2%). Indeks starosti u Travniku 2013. godine bio je 71, a 2022. godine 118. Tip starosne strukture u 2013. godini bio je starost, a 2022. godine je duboka starost. Promjene u starosnoj strukturi su veoma izražene.

Stopa nezaposlenosti značajno se smanjila u Travniku u periodu 2013. – 2022. godina i to sa 43,4% na 37,6% (uzimajući u obzir zaposlene i nezaposlene osobe kao radnu snagu). Međutim, stopa nezaposlenosti i dalje je vrlo visoka. Prosječna plata je porasla sa 693 KM na 893 KM (za 28,9%), ali je bila za 20% niža u odnosu na prosjek za FBiH (17% je bila niža 2013. godine), te u nivou sa SBK (Srednjobosanski kanton u brojkama, 2013-2022). Indeks obrazovanja uzima u obzir stanovništvo s tercijarnim i srednjim stepenom obrazovanja u odnosu na stanovništvo koje nije završilo osnovnu školu. Prema tome indeksu, izračunatom na osnovu podataka popisa stanovništva iz 2013. godine, stanovništvo Travnika je slabije obrazovano u odnosu na SBK (30), FBiH (52,5) i BiH (48,5), jer ima vrijednost od 26,7.

Za istraživanja u okviru ovog rada vrlo je važno navesti stanovništvo prema etničkoj/nacionalnoj pripadnosti Travnika, iz razloga što Hrvati/Hrvatice uglavnom imaju pasoše susjedne Republike Hrvatske (članice Evropske unije) i mogu slobodno migrirati u zemlje Evropske unije. To je ono što oni i rade, a posebno stanovništvo u dobi od 15 do 44 godine. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, Bošnjaci/Bošnjakinje su činili 66,6%, Hrvati/Hrvatice 28,2%, Srbi/Srpkinje 1,2%, ostale etničke grupe 3,1% (od čega najviše Bosanci/Bosanke i Muslimani/Muslimanke sa po 1%), stanovništvo koje se nije izjasnilo 0,6%, dok je stanovništvo nepoznate etničke/nacionalne pripadnosti činilo 0,3%

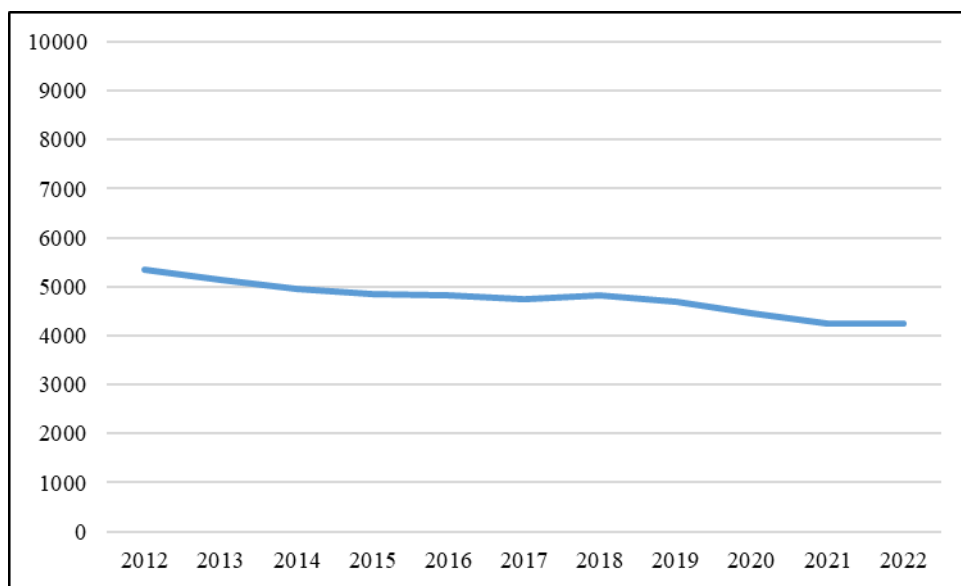
(Popis stanovništva - rezultati, 2016).

Travnik spada u općine koje se karakterišu tipom etničke/nacionalne strukture stanovništva pod nazivom većinska bietnička zajednica. U ovom tipu dominantna etnička/nacionalna grupa čini 60-80% ukupnog stanovništva, ili je lokalna većinska etnička/nacionalna grupa dvostruko veća od brojčano druge po veličini etničke/nacionalne grupe. Treća etnička/nacionalna grupa ne prelazi 10% ukupnog broja stanovnika određene općine (Gekić i ost., 2022).

MREŽA OSNOVNIH ŠKOLA I KRETANJE BROJA UČENIKA

Mreža osnovnih škola u Travniku sastoji se od 11 matičnih (centralnih) škola sa svojih 13 područnih škola (odjela). Najviše matičnih osnovnih škola nalazi se u urbanom naselju Travnik (3), dok su ostale smještene u naseljima: Turbe, Dolac na Lašvi, Ćosići, Guča Gora, Vitovlje, Han Bila, Nova Bila i Mehurići. Područne škole (odjeli) nalaze se u ruralnim naseljima: Grahovčići, Gluha Bukovica, Han Bila, Bijelo Bučje, Čukle, Dub, Goleš, Gradina, Hamandžići, Maline, Rudnik, Višnjevo, Vlahovići i Zagrađe. Treba imati na umu da u mreži matičnih osnovnih škola postoje 2 matične škole u kojima se nastava izvodi prema hrvatskom nastavnom planu i programu i 9 u kojima se nastava izvodi prema bosanskom nastavnom planu i programu.

Ukupan broj učenika upisanih u osnovne škole u Travniku u školskoj godini 2012./2013. bio je 5.406. Broj učenika smanjivao se iz godine u godinu, s izuzetkom 2018/2019. godine kada je za 1,6% bio veći nego prethodne školske godine. Rezultat je to kompletiranih svih devet razreda osnovne škole u svim školama nakon prelaska na devetogodišnje obrazovanje. To se također može vidjeti iz broja učenika 9. razreda u tim školskim godinama, gdje je omjer bio 560 naspram 223. U školskoj godini 2022/23. ukupan broj učenika bio je 4.174. To je 1.232 učenika manje ili 22,8% manje u odnosu na školsku 2012/13. godinu. Prosječno smanjenje broja učenika po jednoj školi bilo je 112 (Arhiva Ministarstva obrazovanja, mladih, znanosti, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona 2023).

Slika 4: Kretanje broja učenika u osnovnim školama općine Travnik, 2012/13-2022/23. školska godina.

Osim nataliteta, jedan od glavnih razloga smanjenja broja učenika je i znatno veća mogućnost iseljavanja stanovništva koje ima pasoše Republike Hrvatske, što se vidi iz znatno većeg prosječnog smanjenja broja učenika po školama s hrvatskim nastavnim planom i programom u odnosu na one s bosanskim. Osnovne

škole s hrvatskim nastavnim planom i programom imale su 1.090 učenika u školskoj godini 2012/2013., a 2022/23. svega 551. To je smanjenje od čak 49,5%, ili 539 učenika manje (OŠ Nova Bila i KŠC Petar Barbarić), odnosno prosječno 269,5 učenika po jednoj školi. Prethodno pomenute dvije škole činile su 43,7% ukupnog smanjenja broja učenika u Travniku. U osnovnim školama s bosanskim nastavnim planom i programom broj učenika smanjen je za 16,1%, ili za 693, u istom periodu. Prosječno smanjenje broja učenika po jednoj školi iznosilo je 77. Glavni razlog smanjenja broja učenika u ovim školama jeste značajno niži natalitet u drugoj dekadi 2000-ih godina u odnosu na prvu dekadu, ali i negativna stopa migraciona bilansa u starosnoj grupi do 15 godina (od -5,7‰). U tabeli 1 prikazan je broj i promjena broja učenika po osnovnim školama (matičnim i područnim) u Travniku.

Tabela 1: Broj učenika po osnovnim školama općine Travnik, 2012/13. – 2022/23. školske godine.

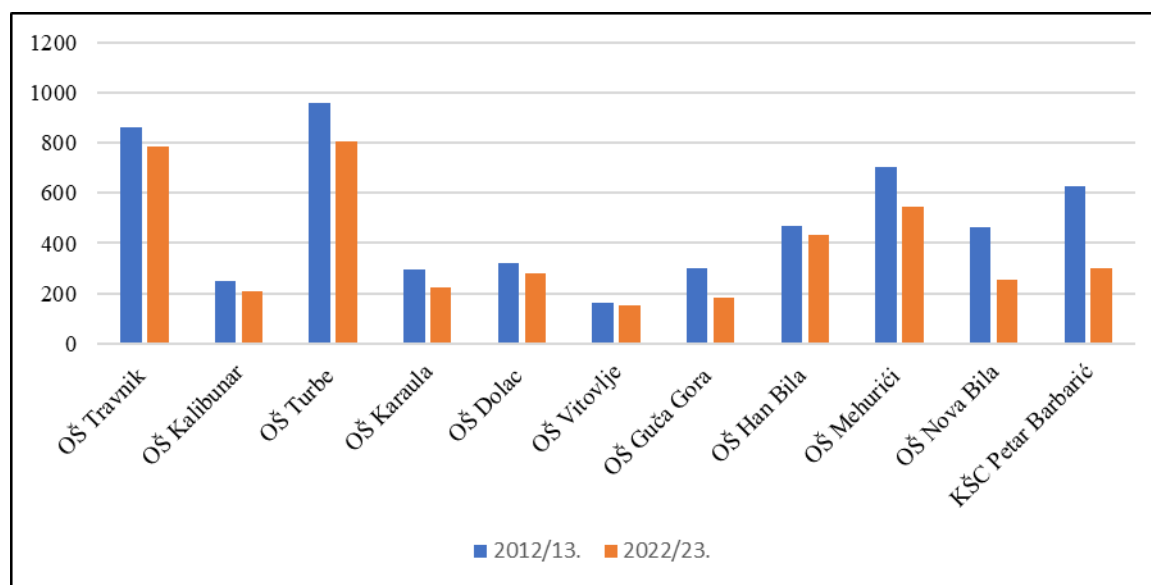
Naziv škole	Naselje	Broj učenika 2012/13.	Broj učenika 2022/23.	Promjena u broju učenika (%)
1. OŠ Travnik	Travnik	863	788	-8,7
2. OŠ Kalibunar	Travnik	250	210	-16,0
3. OŠ Turbe	Turbe	824	697	-15,4
3.1. PŠ Bijelo Bučje	Bijelo Bučje	62	51	-17,7
3.2. PŠ Goleš	Goleš	40	31	-22,5
3.3. PŠ Vlahovići	Vlahovići	34	29	-14,7
Ukupno OŠ Turbe		960	808	-15,8
4. OŠ Karaula	Karaula	253	214	-15,4
4.1. PŠ Gradina	Gradina	28	9	-67,9
4.2. PŠ Hamandžići	Hamandžići	12	1	-91,7
Ukupno OŠ Karaula		293	224	-23,5
5. OŠ Dolac	Dolac	322	277	-14,0
6. OŠ Vitovlje	Vitovlje	160	152	-5,0
7. OŠ Guča Gora	Guča Gora	259	154	-40,5
7.1. PŠ Maline	Maline	40	29	-27,5
Ukupno OŠ Guča Gora		299	183	-38,8
8. OŠ Han Bila	Han Bila	223	224	0,4
8.1. PŠ Rudnik	Rudnik	216	190	-12,0
8.2. PŠ Čukle	Čukle	28	20	-28,6
Ukupno OŠ Han Bila		467	434	-7,1
9. OŠ Mehurići	Mehurići	504	362	-28,2
9.1. PŠ Dub	Dub	63	61	-3,2
9.2. PŠ Višnjevo	Višnjevo	55	57	3,6
9.3. PŠ Gluha	Gluha Bukovica	52	40	-23,1

Bukovica				
9.4. PŠ Zgrade	Zgrade	28	27	-3,6
Ukupno OŠ Mehurići		702	547	-22,1
10. OŠ Nova Bila	Nova Bila"	456	252	-44,7
10.1. PO Grahovčići	Grahovčići	6	1	-83,3
Ukupno OŠ Nova Bila		462	253	-45,2
11. KŠC Petar Barbarić	Travnik	628	298	-52,5
UKUPNO OPĆINA TRAVNIK		5.406	4.174	-22,8

Legenda: OŠ – osnovna škola; PŠ – područna škola; PO -područni odjel; KŠC – Katolički školski centar

Izvor: izračunali autori na osnovu podataka Arhiva Ministarstva obrazovanja, mladih, znanosti, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona, 2023.

U mreži osnovnih škola po veličini u 2022/23. školskoj godini istakle su se: OŠ Turbe sa 808 učenika, OŠ Travnik sa 788 učenika, OŠ Mehurići sa 547 učenika i OŠ Han Bila sa 434 učenika (Slika 5). U urbanom naselju osnovne škole nemaju svoja područna odjeljenja, dok ona u ruralnim naseljima poput škola u Turbetu, Mehurićima i Han Biloi imaju. S obzirom da u ruralnim naseljima živi značajno više stanovnika u odnosu na urbano naselje to utiče da njihova veličina bude izraženija u odnosu na ostale dvije gradske osnovne škole, OŠ Kalibunar i KŠC Petar Barbarić.

Slika 5: Kretanje broja učenika po osnovnim školama u općini Travnik, 2012/13. i 2022/23. školske godine.

Prosječna veličina osnovnih škola u Travniku smanjila se s 491 na 379 učenika u periodu od 2012/13. do 2022/23. školske godine. Ovo smanjenje je izraženije u poređenju sa FBiH i BiH, ali je nešto slabije u poređenju sa SBK. Ako pogledamo nivo osnovnih škola, najveće smanjenje broja učenika doživjele su škole s hrvatskim nastavnim planom i programom: KŠC Petar Barbarić iz Travnika sa 628 na 298 (52,6% manje) i OŠ Nova Bila iz Travnika sa 462 na 253 (45,2% manje). Značajno smanjenje imale su i neke osnovne škole sa bosanskim nastavnim planom i programom poput: OŠ Guča Gora sa 299 na 183 (38,8%

manje), OŠ Karaula sa 293 na 224 (23,5% manje) i OŠ Mehurići sa 702 na 547 (22,1% manje) (škole u planinskim područjima). Niti jedna osnovna škola nije imala porast broja učenika kada se poredi 2012/13. sa 2022/23. školskom godinom.

Ako posmatramo područne škole (odjele) u istom periodu primjetno je veliko smanjenje broja učenika u: PO Grahovčići sa 6 na 1 (83,3% manje), PŠ Hamandžići sa 12 na 1 (91,7% manje), PŠ Gradina sa 28 na 9 (67,9% manje) i PŠ Čukle sa 28 na 20 (28,6% manje). Niti jedna područna škola (odjel) nije imala porast broja učenika u 2022/23. u odnosu na 2012/13. školsku godinu.

U analizi broja učenika koji upisuju prve razrede osnovne škole primjetno je značajno smanjenje u školskoj godini 2022/23. u odnosu na 2012/13. sa 562 na 442 ili za 21,3% kao posljedica značajno većeg nataliteta sredinom 2000-ih. To je znatno veće smanjenje nego u usporedbi s BiH gdje smanjenje iznosi 7,6%, ili FBiH gdje smanjenje iznosi 12,8%, ali je manje nego u SBK gdje smanjenje iznosi 24,6%. U analizi broja učenika koji upisuju prvi razred i broja učenika koji završavaju osnovnu školu u tom su smislu vidljivi nešto povoljniji trendovi. Na početku perioda posmatranja razlika između broja učenika koji završavaju i koji upisuju osnovnu školu iznosila je 29,6% (2012/2013. školske godine završeni i upisani 2013/2014.), dok je na kraju posmatranja ona iznosila 10,9% (školska godina 2022./23. upisani i 2022./21. završeni). To je prije svega rezultat nižeg nataliteta nakon 2009. godine. Mnogo je više učenika koji završe osnovnu školu u poređenju sa brojem učenika koji upišu prvi razred. Gledajući osnovne škole, situacija je još više zabrinjavajuća. Na primjer, najveća razlika između broja učenika koji završe osnovnu školu i upišu prvi razred osnovne škole u školskoj 2022/23. godini bila je u sljedećim školama: OŠ Guča Gora (54,5%), KŠC Petar Barbarić (45,2%), OŠ Dolac (22,2%), OŠ Kalibunar (21,1%) i OŠ Nova Bila (18,8%). Škole koje imaju pozitivnu razliku između broja učenika koji upišu prvi razred i završavaju osnovnu školu su: OŠ Travnik (14,1%) i OŠ Turbe (11,9%) (Arhiva Ministarstva obrazovanja, mladih, znanosti, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona, 2023). U osnovnim školama smještenim u depopulisanim ruralnim naseljima, bez obzira na nastavni plan i program s kojim rade, prisutno je značajno smanjenja broja učenika.

Na temelju odnosa i trendova u kretanju broja učenika, zatim odnosa i trendova u prirodnom i mehaničkom kretanju stanovništva, kao i starosnoj strukturi stanovništva, izrađene su projekcije budućeg kretanja broja učenika u Travniku. Projekcije pokazuju da će se broj učenika brže smanjivati u narednih 10 godina, a zatim će smanjivanje usporiti. Prema projekciji, broj učenika osnovnih škola smanjit će se za 26,3% do školske godine 2032/33., a zatim za još 15,8% do školske 2042/2043. godine. Projektovani broj učenika za školsku 2042/43. godinu je 2.417 (Tabela 2). Projekcija nije toliko značajno povoljnija u poređenju sa projekcijom za SBK, svega za 2,3% (Gekić i ost., 2023). Naravno, projekcije nam služe kao prognostički alat, a ni u kojem slučaju kao konačno određenje.

Tabela 2: Projekcija broja učenika u osnovnim škola u općini Travnik, od 2022/23. do 2042/43. školske godine.

Period	Broj učenika	Bazni indeks	Smanjenje između navedenih školskih godina u %
u 2022/23.	4.174	100,0	-
u 2027/28.	3.571	85,6	-14,4
u 2032/33.	3.078	73,7	-13,8
u 2037/38.	2.635	63,1	-14,4
u 2042/43.	2.417	57,9	-8,3

Izvor: izračunali autori na osnovu podataka Demografske statistike 2003-2022, Migracija stanovništva 2010-2022, Procjene broja stanovnika, 2022.

REZULTATI ANKETE

U ovom dijelu navedeni su samo najvažniji rezultate anketnog istraživanja. Od ukupnog broja ispitanika u Travniku (104), 57,7% nema djecu. Po starosnim grupama udjeli ispitanika koji nemaju djecu su sljedeći: od 20-24 godine (71,9%), od 25-34 godine (50%), od 35-49 godina (54,5%). Od ispitanika koji imaju djecu (42,3%), najzastupljeniji su oni koji imaju dvoje djece i to u starosnoj grupi od 35 do 49 godina (Tabela 3).

Tabela 3: Stvarni broj djece koje ispitanici imaju u 2023. godini.

Broj djece	Stvarni broj djece kod svih ispitanika (%)	Udio djece po starosnim grupama ispitanika		
		20-24 (%)	25-34 (%)	35-49 (%)
0	57,7	71,9	50,0	54,5
1	17,3	9,4	24,0	13,6
2	19,2	15,6	18,0	27,3
3	4,8	3,1	6,0	4,6
4	1,0	0	2,0	0

Izvor: Anketa, 2023.

Razlika između željenog broja djece i stvarnog broja djece koju ispitanici imaju je 52,8% (ispitanici bi željeli imati 52,8% više djece nego sada). To je za 10,9% niže nego za SBK (Gekić i ost., 2023). Od ukupnog broja ispitanika, 16,3% ne želi više imati djece. Od ukupnog broja ispitanika koji nemaju djecu, 10,6% uopće ne želi imati djecu (razlike u odgovoru između ženskog i muškog stanovništva nisu značajne). Prosječan željeni broj djece kod ispitanika je 2, a udjeli su 41,3% za dvoje djece, 21,1% za jedno dijete, 16,3% za troje djece, dok 1,9% ispitanika želi imati četvero djece (2,9% nije dalo odgovor) (Tabela 4). Razlike u željama između spolova nisu značajne.

Tabela 4: Željeni broj djece kod ispitanika, 2023. godine.

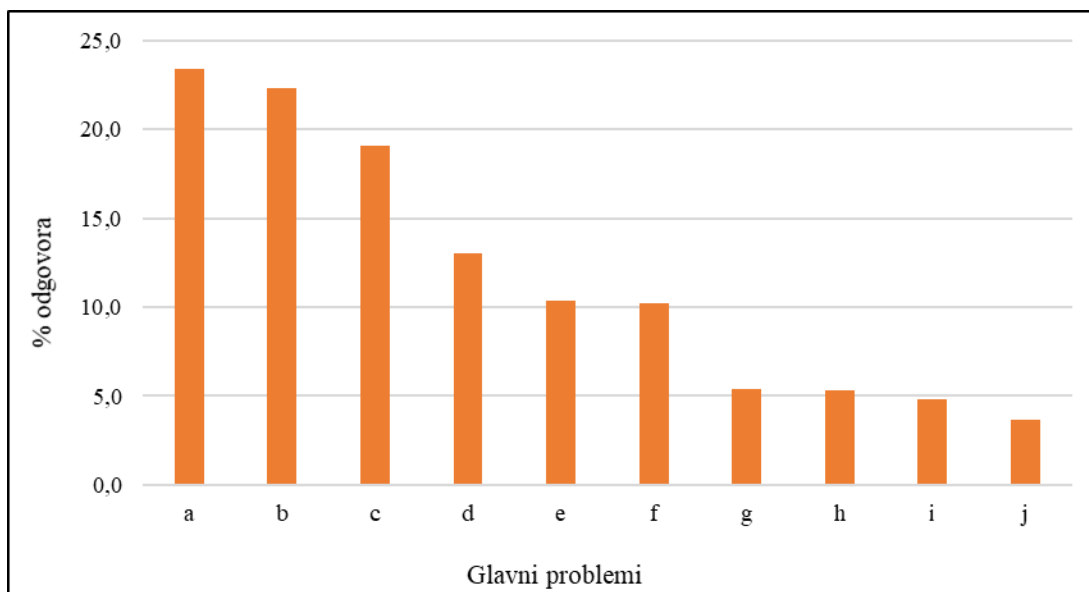
Broj djece	Željeni broj djece kod svih ispitanika (%)	Udio djece po starosnim grupama ispitanika		
		20-24 (%)	25-34 (%)	35-49 (%)
0	16,3	6,2	18,0	27,3
1	21,1	28,1	22,0	9,1
2	41,3	43,8	42,0	36,4
3	16,3	18,8	14,0	18,2
4	1,9	3,1	2,0	0,0

*ostatak do 100% odnosi se na ispitanike koji nisu dali odgovor

Izvor: Anketa, 2023.

Od ukupnog broja ispitanika, 41,3% još uvijek živi s roditeljima, a najveći broj je u starosnoj grupi od 25 do 34 godine, 44,2%, a 34,9% u starosnoj grupi od 20 do 24 godine. Ukupno 79,1% ispitanika starosti od 20 do 34 godine još uvijek živi s roditeljima. Jedan od problema mladih u Travniku je nezavisnost, uglavnom kao rezultat ekonomske impotencije. Od ukupnog broja ispitanika, 23,1% odgovorilo je da se namjerava odseliti iz Travnika, od čega preko 85% u inozemstvo, a ostatak u Sarajevo (jednak broj ženskog i muškog stanovništva ima namjeru odseljenja). Većina ispitanika koji se žele odseliti iz Travnika nalaze se u starosnoj grupi od 20 do 24 godine (45,8% od ukupnog broja ispitanika s namjerom), a 33,3% je starosti od 25 do 34 godine. Od ukupnog broja ispitanika 60,6% nema namjeru odseliti se iz Travnika (3,8% je odgovorilo sa možda, a 12,5% nije dalo odgovor).

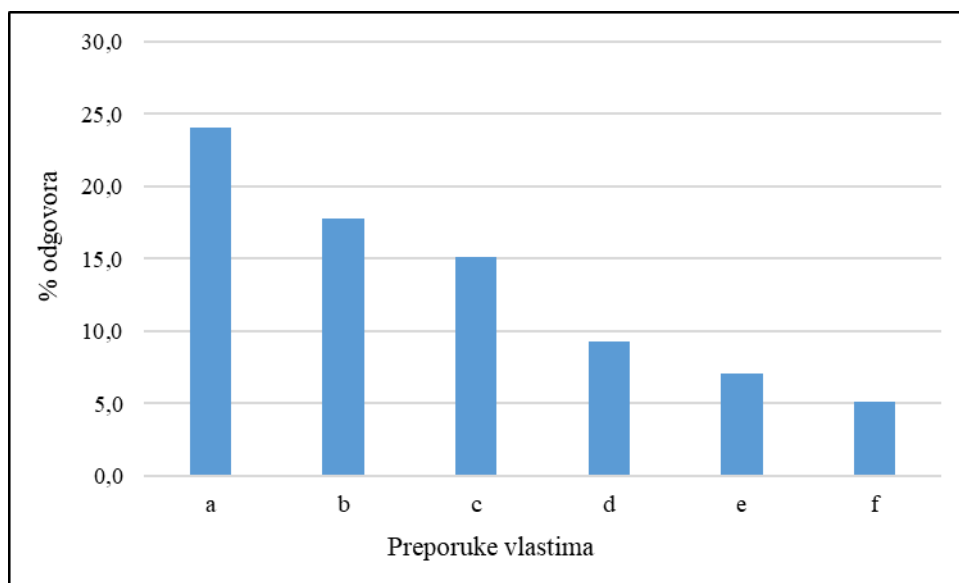
Ispitanici su kao glavne probleme stanovništva u Travniku istakli sljedeće: nezaposlenost (23,4%), niske plate (22,3%), korupcija i nepotizam (19,1%), odseljavanje (mladih) (13%), politika (10,4%), nacionalna netrepeljivost (10,2%), infrastruktura (5,4%), nedostatak kulturnih i zabavnih aktivnosti (5,3%), slab kvalitet života (4,8%) i slaba zdravstvena zaštita (3,7%) (Slika 6). Ispitanici su mogli navesti više odgovora (Anketa, 2023).

Legenda: a - nezaposlenost, b - niske plate; c - korupcija i nepotizam; d – odseljavanje (mladih); e - politika; f - nacionalna netrepljivost; g - infrastruktura; h - nedostatak kulturnih i zabavnih aktivnosti; i – slab kvalitet života; j - slaba zdravstvena zaštita

Slika 6: Percepcija glavnih problema stanovništva u općini Travnik, 2023. godine.

Glavne preporuke ispitanika vlastima za rješavanje problema stanovništva u Travniku odnose se na: nova radna mjesta i bolje uslove rada (24,1%); veće plate i penzije (17,8%); iskorjenjivanje korupcije i nepotizma (15,1%); veće naknade za djecu i poticaje za mlade roditelje (9,3%); više kulturnih i zabavnih aktivnosti (7,1%) i više mogućnosti za mlade (5,1%) (Slika 7). Ispitanici su mogli navesti više odgovora (Anketa, 2023).

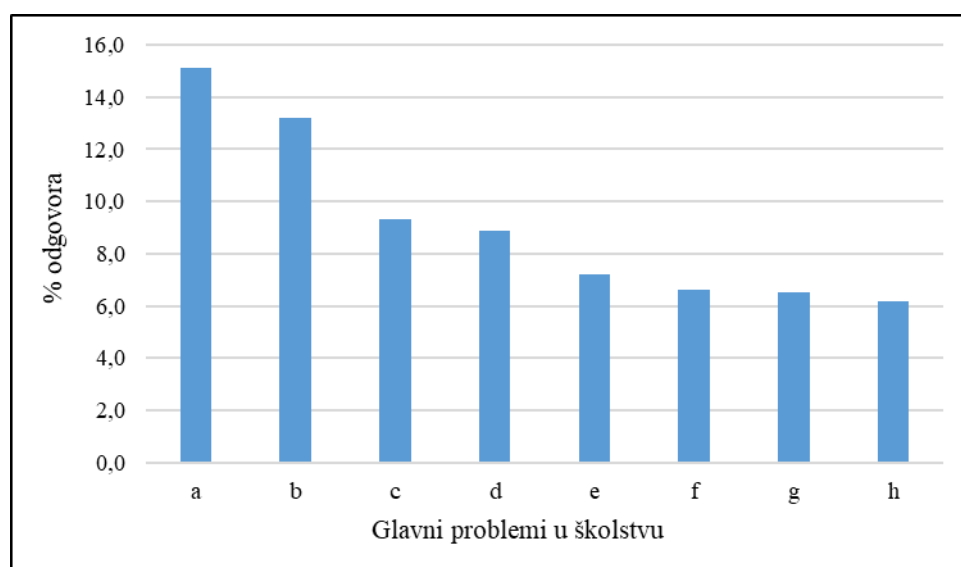

Legenda: a - nova radna mjesta i bolji uslovi rada; b - veće plate i penzije; c - iskorjenjivanje korupcije i nepotizma; d - veća naknada za djecu i poticaji za mlade roditelje; e - više kulturnih i zabavnih aktivnosti; f – više mogućnosti za mlade

Slika 7: Preporuke vlastima za rješavanje problema stanovništva u općini Travnik, 2023. godine.

Ispitanici su kao glavne probleme u školstvu istakli sljedeće: zastarjeli sistem obrazovanja (15,1%), nedostatak prakse i igre (13,2%), nedostatak djece u školama (9,3%), slabu školsku infrastrukturu i

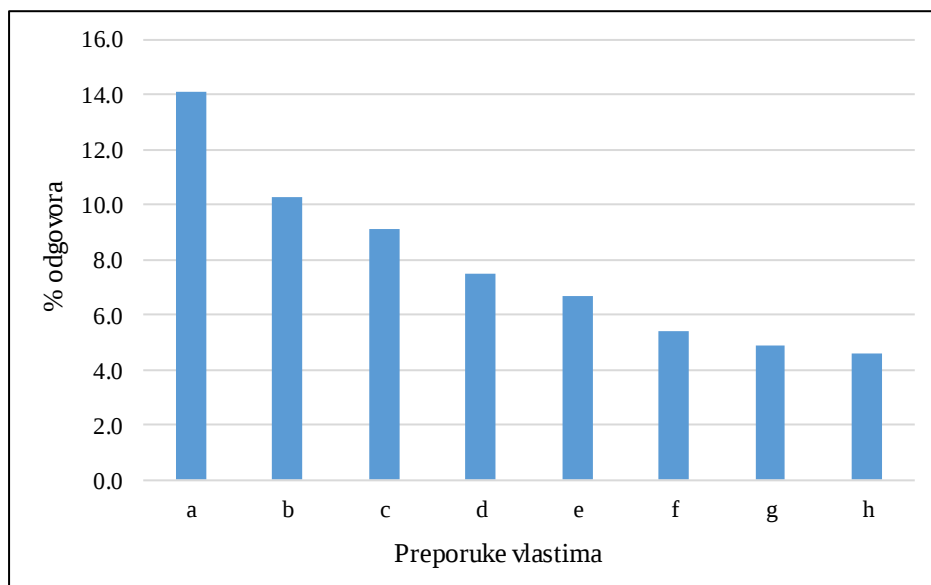
tehnologiju (8,9%), slabo plaćeni nastavnici (7,2%), previše prava koja se daju djeci i njihovim roditeljima (nastavnici se slabo poštuju) (6,6%), podjela djece i škola po nacionalnosti (6,5%) i nedostatak stručnih kadrova (6,2%) (Slika 8). Ispitanici bi mogli navesti više problema (Anketa, 2023).

Legenda: a - zastarjeli sistem obrazovanja; b - nedostatak prakse i igre; c - nedostatak djece u školama; d - slaba školska infrastruktura i tehnologija; e - slabo plaćeni nastavnici; f - previše prava koja se daju djeci i njihovim roditeljima (nastavnici su slabo poštovani); g - podjela djece i škola po nacionalnosti; h- nedostatak stručnih kadrova

Slika 8: Percepcija glavnih problema u školstvu u općini Travnik, 2023.

Ispitanici su kao glavne preporuke vlastima za rješavanje problema školstva istakli sljedeće: više prakse i igre (14,1%), modernizaciju školskog sistema (10,3%), poboljšanje infrastrukture i uslova u školama (9,1%), više edukacije za nastavnike (7,5%), veća finansijska ulaganja u školstvo (6,7%), veće plate za nastavnike (5,4%), reforma školstva (4,9%) i zapošljavanje stručnog kadra (4,6%) (Slika 9). Ispitanici su mogli dati više odgovora (Anketa, 2023).

Legenda: a - više prakse i igre; b - modernizacija školskog sistema; c - poboljšanje infrastrukture i uslova u školama; d - više edukacije za nastavnike; e - veće finansijsko ulaganje u školstvo; f - veće plate za nastavnike; g - reforma školstva; h- zaposliti stručne kadrove

Slika 9: Preporuke vlastima za rješavanje problema u školstvu u općini Travnik, 2023.

ZAKLJUČAK

U Travniku živi 1/5 stanovništva SBK. Ukupan broj stanovnika Travnika smanjuje se u prosjeku godišnje brže u usporedbi s FBiH i SBK, ali sporije nego u usporedbi s BiH od 2013. do 2022. godine. U 2022. godini, stopa nataliteta u Travniku vrlo je niska, stopa mortaliteta umjereno visoka, a stopa prirodne promjene negativna. U periodu 2013-2022. godina, stopa imigracije u prosjeku je iznosila oko 6‰ godišnje, a stopa emigracije u prosjeku oko 8,2‰ godišnje. Stopa migracione bilanse bila je negativna, i iznosila je u prosjeku -2,2‰ godišnje. Većina stanovništva imigrira iz drugih općina unutar SBK i FBiH, dok najviše emigrira u inostranstvo (Njemačka, Hrvatska i Austrija), te u Kanton Sarajevo.

Indeks starosti u Travniku 2013. godine bio je 71, a 2022. godine 118. Tip starosne strukture u 2013. godini bio je starost, a 2022. godine je duboka starost. Promjene u starosnoj strukturi su veoma izražene.

Broj učenika smanjivao se iz godine u godinu, s izuzetkom 2018/2019. godine kada je za 1,6% bio veći nego prethodne školske godine. Rezultat je to kompletiranih svih devet razreda osnovne škole u svim školama nakon prelaska na devetogodišnje obrazovanje. U poređenju 2022/23. školske godine sa 2012/13. školskom godinom, 1.232 učenika je manje, što je pad od 22,8% u broju učenika. Prosječna veličina osnovnih škola u Travniku smanjila se s 491 na 379 učenika u periodu od 2012/13. do 2022/23. školske godine. Ovo smanjenje je izraženije u poređenju sa FBiH i BiH, ali je nešto slabije u poređenju sa SBK. Niti jedna osnovna škola nije imala porast broja učenika kada se poredi 2012/13. sa 2022/23. školskom godinom.

U analizi broja učenika koji upisuju prve razrede osnovne škole primjetno je značajno smanjenje u školskoj godini 2022/23. u odnosu na 2012/13. sa 562 sa 442 ili za 21,3% kao posljedica značajno višeg nataliteta sredinom 2000-ih. To je znatno više nego u usporedbi s BiH gdje smanjenje iznosi 7,6%, ili FBiH gdje smanjenje iznosi 12,8%, ali je manje nego u SBK gdje smanjenje iznosi 24,6%. Mnogo je više učenika koji završe osnovnu školu u usporedbi s brojem učenika upisanih u prve razrede.

Projekcije pokazuju da će se broj učenika brže smanjivati u narednih 10 godina, a zatim će smanjivanje usporiti. Projektovani broj učenika za školsku 2042/43. godinu je 2.417 što je 42,1% manje nego 2022/23. školske godine. Projekcija nije toliko značajno povoljnija u poređenju sa projekcijom za SBK, svega za 2,3%.

U anketnom istraživanju ispitanici su kao glavne probleme u školstvu istakli sljedeće: zastarjeli sistem obrazovanja (15,1%), nedostatak prakse i igre (13,2%), nedostatak djece u školama (9,3%), slabu školsku infrastrukturu i tehnologiju (8,9%), slabo plaćeni nastavnici (7,2%), previše prava koja se daju djeci i njihovim roditeljima (nastavnici se slabo poštuju) (6,6%), podjelu djece i škola po nacionalnosti (6,5%) i nedostatak stručnih kadrova (6,2%). Ispitanici su kao glavne preporuke vlastima za rješavanje problema školstva istakli sljedeće: više prakse i igre (14,1%), modernizaciju školskog sistema (10,3%), poboljšanje infrastrukture i uslova u školama (9,1%), više edukacije za nastavnike (7,5%), veća finansijska ulaganja u školstvo (6,7%), veće plate za nastavnike (5,4%), reformu školstva (4,9%) i zapošljavanje stručnog kadra (4,6%).

NAPOMENE

Naučni rad je rezultat istraživanja naučno-istraživačkog projekta Geografskog društva u Federaciji Bosne i Hercegovine, pod nazivom „Uticaj savremenih demografskih procesa na školstvo u Srednjobosanskom kantonu“ podržanog od strane Ministarstva obrazovanja, mladih, znanosti, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona. Istraživanja su provedena u 2023. godini.

LITERATURA I IZVORI

1. Anketa 2023, anketno istraživanje provedeno na prostoru općine Travnik, u okviru naučno-istraživačkog projekta Geografskog društva u FBiH pod nazivom „Uticaj savremenih demografskih procesa na razvoj školstva u Srednjobosanskom kantonu“ koji je podržan od Ministarstva obrazovanja, mladih, znanosti, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona. Anketno istraživanje sprovedli Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Grebenar, B., Gabrić, A. i Elkaz, A.
2. Arhiva Ministarstva obrazovanja, mladih, znanosti, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona 2023, podaci o broju osnovnih škola i učenika od 2012/13. do 2022/23. školske godine.
3. Demografska statistika 2003-2022, bilteni demografske statistike od 2003. do 2022. godine, Federalni zavod za statistiku Sarajevo.
4. Gekić, H. 2021: Demografska slika općine Bugojno – stanje i perspektive. Dobra knjiga, Sarajevo
5. Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Drešković, N., Mirić, R., Remenyi, P. 2022a: Geographic Regionalization and Regions of Bosnia and Herzegovina. In: Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Drešković, N., Mirić, R., Remenyi, P.: The Geography of Bosnia and Herzegovina, World Regional Geography Book Series. Springer Nature, Cham, 345-405. https://doi.org/10.1007/978-3-030-98523-3_15
6. Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Drešković, N., Mirić, R., Remenyi, P. 2022b: Economic Development of Bosnia and Herzegovina. In: Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Drešković, N., Mirić, R., Remenyi, P.: The Geography of Bosnia and Herzegovina, World Regional Geography Book Series. Springer Nature, Cham, 285-342. https://doi.org/10.1007/978-3-030-98523-3_14
7. Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Drešković, N., Mirić, R., Remenyi, P. 2022c: Political Geography of Bosnia and Herzegovina. In: Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Drešković, N., Mirić, R., Remenyi, P.: The Geography of Bosnia and Herzegovina, World Regional Geography Book Series. Springer Nature, Cham, 169-202. https://doi.org/10.1007/978-3-030-98523-3_10

8. Gekić, H., Bidžan-Gekić, A., Grebenar, B., Gabrić, A., Elkaz, A. 2023: The influence of contemporary demographic processes on the education sector in Central Bosnia Canton. *Geografski pregled* 49, 59-91. DOI: 10.35666/23038950.2023.49.59
9. Hauer, M., Baker, J., Brown, W. 2013: Indirect Estimates of Total Fertility Rate Using Child Woman/Ratio: A Comparison with the Bogue-Palmore Method. *PLoS ONE* 8(6): e67226. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0067226>
10. Hugo, G. 2001: The demographics of the school-age population. *Australian Journal of Education*, 45 (2), 118-138.
11. Kadušić, A., Smajić, N. 2019: Primary-School-Age Population Change in the Federation of Bosnia and Herzegovina: The Effects of Demographic Factors. *Stanovništvo* 57(2). <https://doi.org/10.2298/STNV1902049K>
12. Lutz, W., Crespo Cuaresma, J., Sanderson, W. 2008: The Demography of Educational Attainment and Economic Growth, *SCIENCE* 319(5866), 1047-1048. DOI: 10.1126/science.1151753.
13. Popis stanovništva - rezultati 2016, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013, rezultati popisa. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
14. Procjene broja stanovnika 2022, detaljni podaci procjena broja stanovnika u FBiH, Federalni zavod za statistiku Sarajevo.
15. Srednjobosanski kanton u brojkama 2013-2022, bilteni Srednjobosanski kanton u brojkama od 2013. do 2022. godine, Federalni zavod za statistiku Sarajevo.
16. Strugar, V. 2019: Kretanje broja učenika osnovne škole na školskim područjima Bjelovarsko-bilogorske županije 1969./70.–2018./19.: neizvjesna demografska budućnost školstva. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 12, 39-59. <https://doi.org/10.21857/y6z0lb8e3m>
17. UNDESA 2023: Population, education and sustainable development: interlinkages and select policy implications, Policy brief 152, United Nations Department of Economic and Social Affairs, available at: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2023_cpd56_policy-brief-152.pdf

THE INFLUENCE OF CONTEMPORARY DEMOGRAPHIC PROCESSES ON THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SECTOR IN THE MUNICIPALITY OF TRAVNIK

Summary: In the last ten years, the municipality of Travnik has been characterized by mostly negative demographic indicators and trends. According to the estimates of the Institute for Statistics of FBiH, from 2013 to 2022, the municipality of Travnik lost 3.8% of its total population. Of particular concern are data on natality, mortality, migration, and the age structure of the population, which have a significant impact on the development of primary education and, especially on the change in the number of students in primary schools. In the municipality of Travnik, there has been a continuous process of reducing the number of primary school students from 2013 to 2022, which will continue in the future. The change in the number of students was also analyzed at the level of primary schools. All primary schools had a decrease in the number of students when compared the 2012–13 school year and the 2022–23 school year. For the purposes of the research, a survey was conducted on a spatially and demographically stratified sample of 104 respondents. The results of the survey showed that respondents highlighted unemployment, low wages, corruption, and nepotism as the main problems facing the population. Respondents highlighted the outdated education system, lack of practice and games, lack of children in schools, and weak school infrastructure and technology as the main problems in primary education.

Key words: school demographics, fertility, age structure, survey, primary schools.

IZ PREDGOVORA

Sa zadovoljstvom vam predstavljamo Zbornik radova sa naučne konferencije "Demografski izazovi u Bosni i Hercegovini i svijetu", koja je održana u prostorijama Univerziteta u Sarajevu - Prirodno-matematičkog fakulteta, u periodu od 8. do 9. juna 2023. godine. Konferencija je okupila naučnike iz različitih oblasti, a prvenstveno demografije. Osnovni cilj konferencije bio je informisati naučnu i generalnu javnost o rezultatima najnovijih naučnih istraživanja domaćih i stranih naučnika, te tako omogućiti bolji transfer naučnih postignuća prema demografskim razvojnim politikama i praksi.

U fokusu naučnog dijela konferencije bili su ključni demografski izazovi sa kojima se suočavaju različite prostorne cjeline u Bosni i Hercegovini i svijetu, a predstavljeni su kroz različite perspektive, istraživačka područja i naučne pristupe.

Zbornik koji imate pred sobom sastoji se od devet odabranih radova koji se bave spoznajama i razumijevanjem aktuelnih demografskih izazova u Bosni i Hercegovini i šire. Svi radovi su prošli detaljan recenzentski proces sa najmanje dvije recenzije kako bi se osigurao njihov kvalitet i relevantnost. Publikovani radovi će biti od velike koristi istraživačima, akademskoj zajednici, donosiocima prostorno-razvojnih odluka, kao i svima koji su zainteresovani za demografsku problematiku.

